

Великому Громадянинові

нашому

Митрополитові Галицькому

Андреві гр. Шептицькому

в доказ глибокої пошани

цю скромну працю

присвячує

автор.

Видавництво Читальні «Просвіти» в Кульчицях Шлях.
Ч. I.

ІВАН ФІЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ГЕРОЙ ВІДНЯ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ З XVII В.

З ПРИВОДУ ЮВІЛЕЮ (1683—1933).

КУЛЬЧИЦІ ШЛЯХОТСЬКІ-САМБІР, 1933

Заходом Товариства «Бойківщина» в Самборі.
Коштом Громадян Кульчиць Шлях. і ПТ. Жертводавців.
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

ІВАН ФІЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦЬКИЙ — герой Відня

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ З XVII В.

ЛЬВІВ
«СЛОВО»
1991

І. Филипчак — визнаний майстер гостросюжетних творів. Його повість — це захоплююча розповідь про Ю. Кульчицького, який відіграв значну роль у розгромі турків під стінами Відня. Життя Ю. Кульчицького було сповнене надзвичайних пригод — зі свого села Кульчице, що на Львівщині, він потрапляє на Січ, потім — турецький полон, мандрівка до Відня, героїчна боротьба з турками, відкриття першої кав'ярні в столиці Австрії.

Для широкого загалу читачів.

И. Филипчак — признаний мастер остросюжетных произведений. Его повесть — это увлекательный рассказ о Ю. Кульчицком, отыгравшем выдающуюся роль в разгроме турок под крепостными стенами Вены. Жизнь Юрия Кульчицкого была полной невероятных приключений — со своего села Кульчиц (Львовщина) он попадает на Сич, потом — турецкий плен, поездка в Вену, героическая борьба с турками, открытие первой кофейни в столице Австрии.

Для широкого круга читателей.

Друкується за виданням: Іван Филипчак. Кульчицький — герой Відня. — Самбір, 1933 р.

4702640101—002
Ф А 84(04)—01 БЗ 18-51-91

© Художнє оформлення.
Мале підприємство «Слово»,
1991

ISBN 5-7707-1659-2

I.

Пан-отець Евфимій Шелестович Кульчицький¹⁾, сидів під розлогою липою і читав величезну книгу, що привіз йому з Києва, його двоюрідний брат Семен. Книга була грубезна на п'ять пальців, оправлена в букову дошку, обтягнена шкірою, на якій витиснені були образці зі святого письма — а замикалася на срібну клямру...

Отець Евфимій тішився нею, мов рідною дитиною. Вже шість літ минуло, як вона вийшла друком у Києві. — Він чув про ту книгу від о. Наза-

²⁾ Поміщаючи в наголовку повісті старовинний портрет Героя Відня, змінив я частинно наголовок твору, який мав звучати „Кільчицький Герой Відня“. Зробив я це в наслідок рішучих домагань деяких громадян, що в своєму консерватизмі не могли погодитися зі „зміною“ прізвища: Кульчицький на Кільчицький... Не маючи змоги в'яснити всім моїм інтерпелянтам свого ставлення до їх прізвища, роблю це на сьому місці. По моїй думці назва села „Кульчиці“ — є виразним польонізмом, яким є теж прізвище Кульчицький. Докази на це такі: 1) Давнє „о“ в замкненому складі, перейшло консеквентно в нове українське „і“, а первісна назва села є „Кольчиці“ („Koleczyce“) (гляди: А. Jabłonowski: *Źródła Dziejowe, tom XVIII. s. 446 I., strona 29*) Так самі звучало і давнє родові при-

ря з Луки. Вона йому спати не давала, снилася по ночах, але купити собі її, на свою власність не міг. Парохія його не велика, церква бідна, купити цієї книги також не могла. Книга ця коштувала 20 талярів сребром... — Таж це гроші — відки йому набрати тих 20 талярів... Тільки грошей він не збере зі своєї мізерної парохії доки жити буде...

Хиба. — який магнат — кармазин, мігби ту книгу йому до церкви справити.

Але щож, благочестивих магнатів тепер між нами нема. Були, але перевелися, пішли там, де легше, де легчого хліба можна нажити. Але він, Евфимій Шелестович Кульчицький благочестивий священик, шляхтич, не змінить віри, не покине благочестія за ніякі скарби світа!..

Та, як то кажуть, за сиротою Бог з калитою, і його не опустить, здійснились його мрії — і він сьогодні має вже ту книгу — про яку так довго мріяв...

визнач: Кольчицький (гляди портрет на заголовній сторінці: *Koltachicky*) — 2) Давне „о“ в польській мові задержалося на тому ступні розвою н. пр. укр. дім, поль. *dom*, старослов. домъ, або перейшло в посередній ступінь дальшого розвитку, даючи звук у (ѣ) н. пр. старослов. воѣ, польське *woj* укр. від (гляди праці проф. Др. Зілинського Ів. та проф. Огієнка Ів.). 3) Мешканці села Кільчиц, так а не інакше називають свою родинну місцевість, а себе називають „Кільчицький“. Так само називають їх усі сусіди. Ідучи за домаганнями згаданих громадян перевів я в часі друку повісти бажану через них зміну, ідучи на зустріч тим, що твердо стоять на сторожі свого „метрикального“ призвища. (Прим. автора).

На радощах не міг о. Шелестович читати цієї книги тягом, він переставав, замикав книгу, щоби надивитись на її золочені береги і на тих всіх святих, які на оправі книги находились...

Він уважно вдивлявся в лиця визолочуваних святих і не міг надивуватись, якто людина своїм мізерним умом зуміє такі чудеса зробити...

— В тім видно — велика ласка Божа, подумав о. Евфимій, бо без Божої ласки, людина не могла би щось подібного зробити, щоби тільки святих розмістити в тих кругленьких образцях. До того, всі як живі — як би до чоловіка щось промовити хотіли.

— Господи Боже мій — сказав голосніше до себе о. Евфимій — ця людина що її Бог такий талан післяв, певно вже просто до неба піде...

— Боже великий, сказав до себе о. Евфимій — чого то люде не вміють, чого вони не знають, коли так гарні образці зробити можуть. О. Евфимій придивлявся дальше цим образцям, і все щось нового в них добавчував...

Приглянувшись доволі всім святим, о. Евфимій отворив книгу і зачав голосно читати: *Ключъ Разъмѣнїа, священникамъ законнымъ и свѣцкимъ, отъ недостойного Іеромонаха Іоанникїа Галатовскаго ректора и Ігѣмена монастыря братскаго Кіевскаго. Типомъ въ Свѣтой чюдотворной Лаврѣ Кіевопечерской року отъ коплоченїа Христова 1665 мѣсца генварїа третого дня.*

О. Евфимій прочитав цілий заголовок цієї, як казав, — божественної книги, чогось задумався:

Вдивляючись в гарно вимальований ключ на цій книзі, і вигравіровані довкола нього малі постаті святих, обернув лист книги, і око його спочало на

прегарних ініціалах «Предисловія» — та довше задержалось на них.

Розсилябізувавши зі штучних букв, зложене «Предисловія», зачав перевертати лист за листом, хотів найти місце де написано: „Способъ зложенія казанія на построеніа дому“ — бо як раз лагодився йти на посвячення нового дому, що його збудував його двоюрідний брат Семен, для свого найстаршого сина Юрка. Юркові йшов вже двадцятий рік.

Отець виглядів йому гарну кралю — шляхтяночку Андзю Гординську, дочку пана Івана Федьковича Гординського, дідича і властителя чотирох великих ланів в Гордині. Пан Іван Федькович вчився колись в львівській, брацькій школі, потім в Острозі, був чоловіком письменним, і бувалим у світі, був ще не старим вдівцем і не вдівцем, а одиначці його йшов вже 14-тий рік. Семен Шелестович, казав через зиму звозити з ліса матеріяли, на весні оправити їх, через літо постройти гарний шляхоцький двірок, а в осені мав зробити гучне весілля і відставити найстаршого сина до нового двірка, збудованого між своїми посіlostями а посіlostями п. Івана Федьковича Гординського.

Пан Федькович мав з початку намір прийняти Юрка, або Франя, як його з панська звали, до свого дому, за зятя, але остаточно, не противився, будувати для нього нової хати, між Гординею а Кульчицями.

Над будовою цього шляхоцького дворища сам наглядав, хотів, щоби його краля війшла у щось гіднішого.

Про це все знав о. Евфимій, і знав, що незадовго приїде Семен, або когось пришле, щоби лагодитись до посвячення дому.

О. Евфимій переглядав дальше лист за листом цієї «божественної» книги, і шукав в ній «казання» на посвячіння дому. Щоби листи книги не загинались, брав їх обережно в руки по кільканадцять разом, і зачав поволеньки обережно їх устами роздувати, щоби скорше оден від одного відділявся.

Переглядаючи так лист за листом, дійшов в кінці до того місця, де написана була «Наука або способъ зложенія казанія» — на построеніе дому.

О. Евфимій зачав цей розділ читати раз і другий, і старався запам'ятати прочитане.

По якимсь часі заплющив вічі, і старався повторити прочитане, що мав небаром своїм парохіянам і своякам сказати при посвяченню дому...

О. Евфимій повторяв у пам'яті ще раз і ще раз прочитане, в тім почув за собою якийсь рух...

Оглянувся за себе і побачив, що скорою ходою зближається хтось до нього...

Прижмуривши до сонця вічі, побачив, що до нього біжить якийсь молодець, в яким о. Евфимій пізнав Юрка. Отець Евфимій засміявся до нього і мило привитав його словами:

— А то ти Франю, — щож нам скажеж нового?

Юрко склонився о. парохові, а поцілувавши його в руку, приложив собі її до чола, щоби голова не боліла і сказав:

— Тато просять Вас на посвячення, вже всі прийшли і ждуть на Вас на місці.

— Добре Франю, зараз йду, а ти тимчасом екоч енде до дяка, бач він у городі, скажи йому,

щоби пішов до церкви, взяв епитрахиль, требник, кропило, свячену воду і зараз прийшов.

Коли Юрко побіг, о. Евфимій глянув ще раз уважно до книжки, і ще раз на екзордіум, відтак на наратцію, в кінці на конклюдію, перейшов у своїй пам'яті все те, що має по посвяченню людям сказати.

Потім замкнув книгу поцілував її, взяв під паху і поволеньки пішов до дому. Ту виняв з шафи деревляну коробку, вложив там книгу, замкнув її на ключик, сховав до скіряної калиточки, відтак вложив рясу на себе, розчесав волосся, бороду й вуса, вложив на голову папафію, вийшов з хати на двір, де ждав на нього дяк з Юрком.

— В ім'я Боже йдемо, сказав о. Евфимій, і підпираючись душпастирською палицею, йшов невеличкою стежинкою через свій город в долину. За ним поспішав дяк з Юрком.

Перейшовши кладку, станули небаром на другім березі потічка, відтак ішли кілька хвилин між перелазами і спрямували на обійстя Семена Шелестовича. За його стодолюю у віддалі яких 100 кроків, побачив о. Евфимій нове шляхоцьке дворище, трохи більше і обширніше від всіх інших, збудоване у претенсiональнiм стилі. Виглядало воно на щось ліпшого, як звичайні шляхоцькі двірки.

Дворище це, як всі інші, крите було грубою верствою соломи, на якій в середині вирізаний був трираменний хрест. На переді був гарний ганочок, трохи обширніший за другі, а як новість, чого в ніякім двірку дотепер ще не було, красувався цей ганок різьбленими фаціями. На ганочку були дві лавочки, де можна було в літній порі посиді-

ти й відпочити. Цим ганочком дрібна загонова шляхта дуже величалась. Хлопи-піддані, таких ганків не мали.

Він був символом свободи, символом вільного чоловіка, якоїсь шляхоцької висшости. По тім ганочку пізнавано, що тут мешкає пан і хазяїн держави, який мав право укладати для себе закони, яких ніколи не слухав, що тут мешкав чоловік, що не підлягав нікому, був рівний воеводі — був в теорії незалежним монархом, був свободний від всяких податків, крім двох грошей з лану, які давав як *subsidium charitativum*, як добровільний даток, за що: *peminem captivabimus*.

З цього незакритого ганочку входилось відразу до сіней, які збудовані були на перестріл; і кінчилися великими задними (горішними) дверми, що все немилосердно скрипіли. З лівої сторони була пекарня, звичайно без комина, з отвором у стелі, куди виходив на під'їзд — а з боку комора.

По другій стороні сіней була світлиця, а біля неї невеликий ванькирик, де господар дому тримав у великій куфрі свої шляхоцькі документи.

Такий то дім збудував Семен для свого Юрка, найстаршого сина, якого хотів вже відділити і осадити на сирім коріннію; хай собі викорчує лан поля і хай почне свободний і вільний чоловік господарити, хай множиться шляхоцьке плем'я.

За який місяць спровадить Семен конечну до нової хати обстановку, яку кінчить самбірський столяр, решту внесе майбутня синова. Але після прийнятого християнського звичаю, до хати нічого не вільно внести, доки не буде посвячена. Для того-то Семен Шелестович Кульчицький, справив наперед посвячення, спросив деяких ближчих своїх

ків, сусідів, які поволи збиралися на просторім обійстю.

Деякі обходили дім кругом, придивляючись як побудований, чи нема де якого «ганчу», чи всі бруси рівно на собі уставлені, чи всюди вбито клинці, та як вони тримають. Деякі входили до середини і оглядали, чи все правильно по приписам для шляхоцького стану збудоване. Всі зібрані були в святочній одежі, в синіх довгих капотах, деякі в козацьких кафтанах, у високих козацьких шапках. Їхні жінки повбирані були у мальованих юбках, деякі у сафіянових чобітках, а кожна мала на голові мережаний очіпок, чим відрізнялась від звичайних хлопських баб, — і цими очіпками не аби як величались...

Побіч них стояло кількох теслів, кількох молодих парубків, що помагали при ставленню хати. — Побачивши священника, що зближається до означеного місця, дехто з цікавості приблизився до збору, так що гурток людей з кожною хвилиною збільшувався.

О. Евфимій одягнувшись в епітрахиль, відправив молебен, окропив свяченою водою нову хату і ціле обійстя... відтак увійшли всі до середини... У світлиці був приготований стіл, на яким священник поставив ручний хрест і требник і зачав кінчити дальшу відправу. Опісля дяк приліпив до стін засвічені офірки на чотири сторони світа, панотець скінчив молебен, окропив хату з середини, перейшов усі кімнати, а відтак, сказав до зібраних обдуману передше річ, побажав від себе Семенові і його родині, а відтак, Юркові щастя на новоселі, щоб Господь милосерний дозволив все швидко довести до кінця.

О. Евфимій закінчив свою промову багатьом, що дяк з деякими шляхтичами охриплим голосом відспівав. Сказавши це, що до нього належало, дав о. Евфимій всім зібраним поцілувати хрест, по чім забирався до відходу до дому. Однак Семен Шелестович не пустив о. духовного, а разом зі зібраними запросив його на комахню до свого недалекого дому.

II.

— Мамо! гості йдуть — чи все готове, питається батько... — сказав задиханий Юрко до матери, яка стояла на дворі і вичікувала гостей...

— Готове! готове! мій синку, сказала Анастасія, я все приладила, як Бог приказав, поглянь-но на стіл!

— Мамо! — відозвався Юрко — але мене звільніть від обов'язку сидіти зі старшими за столом. Хай вони забавляються, — а я собі — от так.

— Знаю, знаю, що тебе кортить до Гордині — сказала мати — і усміхнулась до свого соколика, найстаршого і найгарнішого з дітей.

Юрко спаленів на мамині слова, кров набігла йому на свіже смагляве лице, на дрібненький, що тільки засіяний вусик, аж піт виступив — а чорні пронизливі очі заблестіли вогнем.

Юрко нічого матері не відповів, хопив її за руку поцілував щиро, і чимскорше побіг до стайні — випровадив свого вороного, миттю скочив на нього, і свиснув як стріла, аж за ним на дорозі курява піднялася. Мати стояла як вкопана і довго, довго, дивилась за своїм соколиком, тишилась

щастям своєї дитини, в уяві бачила його вже жонатим, на власнім хазяйстві, в новім шляхоцькім дворіщі щасливого, при боці любої гарної дружини, дочки одного з найповажніших в околиці шляхоцьких дуків.

Так роздумуючи Анастасія оглянулась мимоволі за себе і побачила, що гості вже йдуть, побігла скоренько до хати, подивитись ще раз стіл, чи все в порядку, відтак пішла до комори, переглянути дальші страви і подання на стіл.

Увійшовши до хати, привитались гості з господинею, яка підійшла під благословення до о. духовного, і заняли призначені собі місця за столом. О. Евфимій перехрестився тричі, поблагословив «сніди», між якими красувався пшеничний хліб, на деревляній тарілці масло, а в поливаній мисці стояли соти бжільного меду. Господар розрізав хліб, і перед кождим гостем поставив по шматкові.

По хвилі господиня внесла до світлиці повну миску жареного мяса, поставила на столі і попросила гостей, щоби не гордили Божими дарами, а перекусили, чим хата богата.

Семен Шелестович взяв тимчасом у руки збанок з питним медом, поналивав до срібних чарок і поставив перед кождим, а звернувшись до о. Евфимія сказав:

— Отче духовний благословіть дар Божий...

О. Евфимій встав, зробив знак хреста святого над чарками, поблагословив всі, пожелав господарям щастя і здоров'я і випив. За о. Евфимієм пішли запрошені гості і почалась гостина.

Кождий перехрестившись взяв у руки чарочку покушав трохи питного меду, відтак брав жарене

мясо, мастив хліб, де хто маслом, де хто медом, а де хто і маслом і медом і зачали гоститись.

Підчас гостини просив о. Евфимій господаря, щоби ще раз розказав всім присутнім в який то спосіб він добув у Києві «Ключ Разуміня», гарну для всіх священників книгу, яку у нас тяжко дістати, бо страшно дорога, і рідко котрий священник може нею повеличатися.

Семен усміхнувся на це питання, покивав головою і сказав:

— Коли я приїхав до Києва, заїхав я зі своїми бочками меду як звичайно на широкий майдан біля Печерської Лаври. Мене там монахи вже знають — бо я там не перший раз, знають, що я з галицької волости, з під Карпатських гір, мене бойком називають і ждуть на мій мід.

Коли я лише станув зі своїми бочками на місці — за яку хвилину обступили мене монахи — і весь мід у мене закупили, мовляв, що добрий на всілякі лікарства, що в хворобі помагає.

— А що ж то — чи у них на Україні нема меду, — запитав оден зі шляхти.

— Є, знаєте, у них меду повно, — відповів о. Евфимій, — але їх мід переважно з гречки, а гречаний мід то не це, що наш з гір.

— Або ваш з гір, — запитав знову хтось там.

— Або ви не знаєте, що я їжджу за медами то до Спаса, до Розлуча, навіть до Висіцьких між нашу шляхту за медами, бо знаю, якого меду монахам у Лаврі треба. За те вони добре платять — і все якийсь дарунок до нашої церкви дадуть. — Тим разом я просив о яку книгу, сказав, що наш пан-отець мало має церковних книг. Оден з них високий ростом, а дуже худий і костистий чоловік,

запитав мене: Чи ваш пан-отець читає вам дещо про чуда П. Богородиці?

— Та як може читати, як в нього книжок нема... відповів я.

На мою відповідь, щось черці подумали, потім щось пошептали між собою, вкінці цей худощавий високий монах відозвався до мене:

— У нас є книги, чудні книги, які розказують як правити всілякі богослуження і як людям «казання» говорити, але дуже дорогі, навіть такі є, що й по 20 талярів треба за неї вичислити і на стіл пожити...

— Го! го! го! — задивувались всі.

— Двадцять талярів, повторив оден з сусідів з великим здивуванням.

— Ба! Але-ж це книга, книга, щоби ви її бачили... сказав о. Евфимій, на цілу долоню груба, а які там святі намальовані, а як визолочені, якби з неба зійшли.

— Ой Господи милосердний, загула вся шляхта.

— Там всі «казання» є, сказав о. Евфимій, на всі свята, на празники, на всіх святих угодників Божих, на Богородичні празники — є що читати.

— А як це все затишити можна, запитав оден з гурту.

— Це вже не наша річ, в тім вже голова наше-го пан-отця, на це він і вчений...

Почувши ці слова о. Евфимій підніс голову вище, погладив свою бороду, очі йому трохи заблестіли, бо всі випили по кілька чарок доброго меду, підвівся на лаві, подивився на всіх зібраних і відповів з великим вдоволенням:

— З цієї то книги, мої дорогі, я буду вам, що не ділі і при всяких нагодах говорити проповіді.

Це сказавши став, перехрестився до образів тричі, за ним повставали всі зібрані, відмовили за пан-отцем молитви, відспівали «Достойно єсть» подякували за хліб-сіль господареві і стали виходити.

Станувши при порозі обернувся о. Евфимій ще раз до образів, перехрестився перед ними, осінив рукою ще раз всіх і сказавши: — «Мир дому сему» — вийшов з хати, а за ним пішли гості.

III.

Семен Шелестович Кульчицький випровадив своїх гостей через подвіря аж до калитки у висо-кім тині. О. Евфимій був дуже вдоволений з ни-нішньої комашні — взяв Семена під праву руку і перешіптувався з ним потихоньки в справі майбут-ньої його невістки. Два шляхтичі, що за ними йшли, цікаві були почути, що пан-отець з Семеном говорять, приблизились до них і нахилили вуха, щоби почути, про що річ іде. Однак так Семен, як і пан-отець не були раді з цієї цікавості, перестали балакати про цю делікатну матерію, а звер-нули увагу на сьогорічні врожаї, і так перейшов-ши, вийшли на леваду, попрощалися з шляхтича-ми і пішли оба далше.

Вертаючи тою самою доріжкою, ішли поволи, але що хвиля мусіли свою розмову переривати, бо все хтось переходив і цікаво надслухував про що пан-отець з Семеном говорять. Деякі люди вибіга-ли з хат, щоби привитатись з пан-отцем, підбігти під благословення і почути від них яке ласкаве слово. Доперва коли перейшли всі перелази, стану-

ли над берегом потічка, скрутили на свободне місце, куди нікому дороги не було, посідали на маягонькій мураві — і стали свободно говорити.

— Я тобі кажу Семене, що мое серце щось не доброго віщує, що то женихання твого Юрка не скінчиться добре.

— Що говорите, отче Евфимій? — таж старий за тим, і дівчина оскільки знаю, потягає за Юрком.

— Потягати, потягає, це правда — і я де-не-де, про це чув, але ти більше в дорозі, як чоловік торговий, а я сиджу більше на місци, стрічаюся з всілякими людьми — і не одно чую, бо не одно люди мені донесуть до хати, хочби й не хотів.

— Знаєш, я довідався, що вугерський пан кольокатор затявся на цю дівчину... хоче сватати її за свого сина. — Він знаєш доробкевич — а маєток Гординського граничить також з Вугерцями... притикає до його ґрунтів, і він хоче тим способом побільшити свою фортуна — ти знаєш, що це значить?...

— Отче Евфимій, таж ми по згоді, по слові зі старим Гординським, і дівчина все радо стрічає Юрка у своїй хаті, він там частим гостем, а часто й ночує у Гординського, та оба все зі старим Гординським читають, якісь дуже цікаві книги...

— Це правда, про це й я чув, — але чув також, що вугерського кольокатора син також туди заходить, вибирає такий час, коли твого Юрка там нема, і тоді тільки розпочинаються любові та залицяння до дівчини... Оповідать вправді люди, що дівчина не дуже потягає за ним, і пан Гординський також ні, бо що своя віра, то своя, якось милійше чоловікові у хаті — та й життя інакше

складається — як з чужевірами, але я боюсь, щоби тобі, або Юркові не зробили якої пакости, бо о нещастя не трудно, воно чоловіка часом і на гладкій дорозі найде, а заходитись з таким розбишакою, як вугерський кольокатор, то справа не дуже приємна.

Семен задумався над словами о. Евфимія, бо справа зачинала бути неаби-якою і сказав:

— Знаю, отче Евфимій, що нині о напасть не трудно, бо порядку у нас в краю ніякого немає, — кожний вимірює собі сам справедливість — як хоче, й як уміє... — Але щож? — нехай діється Божа воля!.. Я вже від свого не відступлю, бо знаю напевно, що якби Юркові сталась яка кривда, то він також постоїть за собою, тай шаблюю вміє робити, а я також маю наших за собою...

— Це сказавши, потер Семен руки, а по хвилі знов відозвався до о. Евфимія.

— Дякую Вам, чесний отче, за цю відомість — чоловік часто буває у дорозі, не все годе знати, що кругом нього діється, і Юркові мушу про це сказати, щоби дав на все більший позір і звернув увагу на цього вугерського нападника, що хоче йому влізти в дорогу.

— От і темніє, час вже мені до дому, — сказав о. Евфимій — косарі вже вертають з поля.

— Та вже час і мені, вставаймо, чесний отче, я підведу вас на приходство.

Це сказавши Семен схопився на рівні ноги, подав руку о. парохіві.

Отець Евфимій двигнувся з мурави, а подавши одну руку Семенові, другою підпирався душпастирською палицею, і так оба зачали сходити з високого берега вузенькою стежинкою до потічка. Пе-

рейшовши по кладці, йшли поволеньки другим берегом потічка, поки не вийшли на рівнину. На противнім березі потоку подув вже холодний вітерець. На деревах почали хитатися конарі й шелестіло листе, а коли доходили до попівства, потемніло вже на добре, вітер змагався щораз сильніший, так що о. Евфимій позапинав рясу і придержував поли її одною рукою, а Семен обтулився своїм шляхоцьким сарафаном та приспішивши трохи більше ходу, за який отчеш, станули перед фірткою попівства.

Коли мали прощатися, щось нагло їх освітило, блеск обгорнув цілу околицю...

— Горить, — крикнув о. Евфимій!

— Господи рятуй — таж от десь коло мене, крикнув мов онімій Семен і пустився летіти до свого дому оставивши пан-отця і не попрощавшись з ним...

Семен біг мов ошалілий до хати, огонь щораз більше змагався, іскри сипались на всі сторони, хтось вже видрапався на дзвінницю та став на тривогу дзвонити. Люде висипались з хат, на дворі зробилось видно мов день, голку найшовби на до-розі. В селі крик гамір, накликування, огонь перекинувся з одної хати на другу, відтак на третю, четверту, вітер зачав розносити соломі, кички з горіючих стріх, дехто худобу виганяв зі стайні, дехто статки з хат виносив на подвір'я, а огонь мов який гордий вельможа, вносився щораз вище та вище, шалів щораз більше.

О. Евфимій стояв мов онімій при своїй фіртці й побачив, як з потічка виринуло двох їздців та з криком і свистом прямували в сторону Ладрович...

— А-га! — то ви братчики — знаю Вас! — То

ви спалили моїх парохіян — а щоби вам Бог заплатив за це людське горе... — сказав півголосом о. Евфимій до себе — як в тій хвилі коло нього станула його жінка з дітьми а огонь розширявся щораз дальше і дальше на сусідські хати.

Семен мов остовпілий станув перед своїм обійстям, побачив свою хату цілу в поломіні, так само новісіньку хату свого сина Юрка, котру обняло полум'я зі всіх сторін. Рятунку не було.

— Боже єдиний..., де жінка, діти! — крикнув з роспуки Семен...

Семен біг просто до хати, але страшна горяч не допускала його, він завернув назад, і під старою грушою побачив жінку, яка заводячи стояла безрадно і тулила молодші діти до себе.

Семен прибіг до жінки і запитав, де Юрко...

— Юрка нема дома, — сказала з плачем Анастасія, — зараз після посвячення, сів на коня і відїхав до Гордині...

— Ах, Боже! а з чогож-то сталося таке нещастя!

— Боже наш, Боже! жадного рятунку нема! — Деж ми тепер голову склонимо..., де наша худібка, де добуток?...

— Худібку вспіли ми випустити, але з хати майже нічого не винесли, бо не було часу.

— Хто-ж це підпалив, Настю?..

— Ті розбишаки з Вугерець! Я бачила їх смерком на конях за нашою хатою! Їхали через нашу загороду — кінь спотикнувся — й упав. — Я бачила, вибігла з хати — і побачила велику полуміню — а двох людей на конях втікало — — —

— Я одного пізнала — це був Юзьо з Вугерець — я присягну, — що він це зробив.

— Я мушу цього гільтая знищити! Інакше ніко-

ли не будемо мати спокою від цих проклятих колюкаторів!

Огонь змагався страшно! Іскри летіли на всі сторони, від них занимались дальші дворища. За яку годину вітер змінив напрям. Іскри летіли тепер на поля...

В цілїм селі счинився страшний гамір і рух... Люди повилазили на свої стріхи з коновками... заливали кожен іскру, яка впала на їхню стріху...

Дехто прибував гаками розтягати горючі зруби, хочаби тим способом урятувати рештки і недопостити до цілковитого спалення. Однак іскри з розтяганих бервен мільйонами злітали в гору, грозючи пожежою цілому селові.

На щастя, перешкодив потічок, та величезні липи коло церкви св. Флора і Лавра, заслонили сперли огонь, так, що другу частину села цілком не обхопила пожежа.

За якийсь час люди з Волиці побачили, що вітер відвернений і що їм не грозить вогонь, зачали переходити потічок і поволі зближатися до горючих хат, оглядаючись все по за себе, чи їхній Волиці не грозить нещастя.

О. Евфимій не клався спати, а приказав паламареві і його помічникові вилізти з коновками води на церкву й чатувати на кожен іскру, котру від часу до часу вітер і в цю сторону заносив, а свому парібкові, Михайлові, казав так само чатувати на своїй резиденції.

Цей ночі ніхто в селі не спав. Люди громадками при своїх хатах, то на роздоріжжях говорили про це нещастя, яке постигло їхнє село. Дев'ять господарів пішло з димом, три штуки худоби спалилось, і одна жінка страшно попарилась, коли вертала до

горючої хати за маленькою дитиною, яка спала в колисці. Найбільше людей зібралось при догорючих хатах.

Одні помагали розтягати гаками розрушені бальки, другі коновками носили воду то з керниць, то з недалекого потічка — і гасили пожар, інші розмавляли про причину підпалу і вирішили, що винуватники мусять бути покарані, тим більше, що є свідки, які бачили, як Юркову новісіньку хату підпалювали й почали втікати.

Завтра підуть до гродського суду в Самборі, зложать інтромісію проти Юзефа Коналінського, сина Ксаверого колюкатора з Вугерець і зажадають відшкодування.

По кількох годинах вогонь зльокалізовано. Величезна заграва, яка заняла ціле небо, зменшилась, але вогонь сильно горів, бо горіли тепер найгрубіші бальки, горіли основи домів і stodil...

Ті доми, до котрих не було приступу, горіли дуже сильним вогнем, з других більше курилося, бо люди енергійно носили воду і цілими коновками виливали на розшалілий вогонь.

Нарешті приїхав з Гордині Юрко з паном Гординським.

Пан Гординський потішав Семена, як міг:

— Бог батько, Семене, — він дав — він взяв — він нікого не опустить в потребі. Можеш взяти собі мій готовий матеріял на будову нової хати — сказав пан Гординський.

Хати горіли дальше, вогонь почав знову змагатись, бо сильний вітер натиснув з півночі іскри знову сідали на злиті водою солом'яні стріхи, однак зараз гасли, бо парубки, які сиділи на стріхах заливали їх водою...

Так Кульчичани цієї ночі пильнували своїх статків...

Після півночі вітер успокоївся цілком, в селі на- стала тишина, хати горіли, рівномірно до білої днини...

Коли вже добре розвиднілось, прийшов на місце пожежу о. Евфимій, як добрий пастир між своїми вівцями. Він цілу ніч не спав, стояв коло своєї церкви, то сідав на своїм шляхоцьким ганочку, то пильнував свого парібка на церковнім даху, то накликав людей, щоби скорше спішили на місце пожежі. Тим, що йшли з порожніми руками роздавав скіпці своєї жінки, другим коновки, цебрики, все з хати роздавав.

Приблизившись до гуртка старших господарів, привітав їх о. Евфимій по християнськи і запитав про Семена, де він.

— От там під старою грушею — відповіло нараз кількох господарів.

— Заведіть мене до нього, бо щось недобачую...

— Просимо дуже, просимо, — відповіли старші шляхтичі, і повели о. Евфимія наперед.

Семен спостеріг свого приятеля, о. духовного, піднявся з землі і зі слезами в очах підбіг до о. Евфимія.

— Слухай, Семене — сказав о. Евфимій — віднині моя хата буде твоєю, можеш нею розпоряджуватися, мов своєю. Спроваджайся зараз з жінкою й дітьми до мене, доки не поставиш собі нової хати, а твоя худоба стояти ме у моїй стайні, з моєю худобою...

Це сказавши, приятелі впали собі в обійми, дехто зі шляхти обтирає слези радості, що повисли на їхніх очах.

IV.

Юзьо Коналінський вертав на коні зі своїм сестринком вечером з білинського двора до Вугерець.

По дорозі вступив до Гордині, до п. Івана Федьковича Гординського, щоби поздоровити його від свого батька, а при тій спосібності побачитись з його дочкою Андзею, з якою батько хотів його одружити, числячи на маєток одиначки.

Оба шляхтичі в'їхали бундючно до дворища п. Гординського. Коні привязали до плота, на знак, що не думають тут довго забавляти. Війшовши до світлиці, не зняли шапок, а господаря привітали словами:

— Нех бендзе похвальони...

Пан Гординський на ці слова зробив солодку міну й відповів:

— А нех бендзе, нех бендзе, не бороню — нех бендзе..., сідайте, любі гості..., звідки то Бог провадить? — запитав вічливо п. Гординський молодкосів, глядячи на шапочки на їхніх головах, яких не думали знімати, та сказав до Юрка, свого будучого зятя:

— Юрцю, подайно мені мою шапку, бо щось мені у голову зимно.

Гості, почувши, що п. Гординський кличе з другої кімнати Юрка, збентежились трохи, бо не сподівались, що його тут застануть, — але познмавши шапочки з голови, зробили добру міну і перший Юзьо відозвався до Юрка:

— А то ти, пане браце?

— А то я, у своїй особі, — сказав гордо Юрко.

— Чолем, пане браце, «Лісові» — «Роля» сієн кланя — сказав Юзьо.

— Бо Лис по рілі бігає — відповів Юрко.

— Тільки не жартуй васць, «Роля» старий герб і певно старший від «Ліса».

— Хто знає — сказав Юрко.

— А но.

— А ну.

— Герб «Роля» установив король Жигмонт I-й для тих осадників, що викорчують ліси і замінять їх на — врожайні рілі — а ліс?

— В кожному разі трохи старший від тебе, засміявся іронічно Юрко до п. Гординського, який прислухувався цій бундючій бесіді двох претентив до руки його одиначки.

— Не жартуй, васць!

— Я не жартую — сказав рівнодушно Юрко.

— Франек, скажи правду, не жартуй, а скажи, я давний ваш герб, бо я дуже цікавий і нераз з батьком сперечався про походження герба вашого «Ліса».

— Я тобі сказав, — відрік гордо Юрко, — на що тобі більше знати, ніж мені.

— Я величатися такими маловажними річами не маю охоти.

— То ти так шануєш свій клейнот, так величаєшся своїм гербом?

— Так. У мене цей герб має більшу вартість, коли гербовий чоловік чесно ведеться в життю, не живе кривдою других людей — зрештою ти бачив наш герб, — і бачив, що в червоному полі дві стріли перехрестю, а герб зі стрілами не добувається з щонебудь, а треба його кровю окупити на полях битви, як окупили його мої предки по битві з Ятвягами за часів великого київського князя Ярослав

Мудрого, тоді, як твої предки ще без штанів ходили.

— Як то без штанів ходили? — крикнув остро Юзьо до Юрка і забундючився на нього...

Пан Гординський порушився на лаві, закашляв, встав, приблизився до хлопців, бо боявся, щоби не прийшло між ними до чого.

— Що то значить, га? — закукурічився Юзьо ще гірше.

— То значить, що я тут на місці, з діда прадіда, заслужений шляхтич — а твій дід що? От приліз до нас, до нашого краю, як економ, до Корналевицького пана...

— Але шляхтич, — крикнув голосно Юзьо, — гербовий шляхтич «Роля», що має білу рожу в червоному полі.

— Я й не перечу, що шляхтич, але я свій шляхтич, наш, руський, благочестивий, тут від діда прадіда на своїй землі!

Оба хлопці надулись до себе, як індюки, мало що бракувало, що кинуться на себе, возьмуть за чуприну і потече кров! — Але в тій хвилині показалася на порозі Андзя Гординська, одиначка пана Федьковича, синьоока, струнка, з білими, довгими, як лен, косами, дівчина.

Хлопці, побачивши її, зараз присмирніли, звернули до Андзі і заговорив Юзьо:

— Вітам паніюм, панно Андзю, падам до ступек ясней паненкі, цалуем рончкі.

— Як ся маєте, панове кавалери, що за гості, рідкі, дуже рідкі, але бачу, що голосно розмовляєте — і я прийшла послухати цієї цікавої розмови.

— Вони про герби, Андзю, — сказав пан Гординський.

— Так, так, про герби ми зачали розмову, сказав Юрко. — Я доказую, що мій герб «Лис» старший, а Юзьо каже, що його «Роля» старша.

Андзя всміхнулась на це і сказала глумливо:

— Але лис без рілі не обійдеться — а рілля без лиса може. — І подивилася значучо на Юрка, що би уступив і вшанував гостя.

— Браво, панно Андзю, браво! — сказав Юзьо.

— Дуже мене це тішить, пане Юзю, але я тепер маю голос — і прошу вас, панове, на підвечерок до світлички.

Кавалери склонились і всі поволі перейшли з панною Гординською до другої кімнати.

Посідавши на чистих лавах, — відозвався Юзьо до Юрка:

— Витолкуй мені, Юрку, чому лис перескочив поле на вашім гербі і станув на гелмі?

— Лис вискочив на шелом для того, щоби стати міцно на рілі, і на ній запанувати, то значить, що кільчицька шляхта буде вічно триматися рілі, ріля не буде для неї гербом, але фундаментом праці і вона рілі ніколи не пустить з рук, щоби не скитатись по чужих краях, як декотрі люди.

Юзьо закусив зуби, спустив очі, взяв хліб пшеничний у руки, наложив на нього меду і зачав ждати.

— Це правда, — сказав пан Гординський, — хто пустить з рук рілю і піде світами, це вже не то... — Кожний шляхтич повинен сильно закорінитися на місци. Тоді іншу повагу має. — Гординський та Кільчицькі то вже від тисячів літ на місци руської шляхта, ще від наших князів. Ми тут свої... з діда прадіда...

Юзьо не сподівався такої відповіді... Уважав се

бе побитим, жалував в душі, що вступив до Гординського, і не сподівався тут застати Юрка, з якого хотів поглузувати — бо, уважав себе за щось ліпшого, за щось вищого від нього. Тимчасом Юрко не дався і в очах Гординських станув вище, як колькокаторович.

З'ївши підвечерок, Юзьо вимовився, що йому час вертати домів...

Хотів найскорше вирватися на свіжий воздух, бо тут йому щось душно стало... Попращавшись з Гординськими, оба кавалери сіли на коні і від'їхали через Кільчичі до дому.

V.

Іхали скоро, якби перед якою погонею... Зблизившись до Кульчиць, здержали коні... пустили їх на траву..., самі поклалися на землю і ждали, аж стемніє.

— Знаєш, — відозвався Юзьо до сестрінки — не дарую цієї зневаги тим схизматикам. Що він собі думає, цей Юрко!

— Я Коналінські; гербу «Роля» — він буде мене заволокою звати? — Я йому покажу — завтра буде жебраком.

— Він гонорується новим двірком, — я йому посвячу його...

Лежачи на траві, молодий Коналінський сопів зі злости, ніздря йому роздувались — віддихав глибоко.

Коли на дворі стемніло, виняв кресало і губку. Скресав огня, роздув губку, хопив віхоть сухої со-

ломи у руку, посідали на коні і поїхали оба далі, тримаючи в руці горіючу губку.

Підїхали під нову хату Юрка, оглянулись кругом, роздули губку, розярили огонь, — і оба стали з-заду під новою хатою Юрка.

Юзьо роздмухував що раз більше горіючу губку, станув на коні, приложив губку до стріхи і став міцно губами дмухати. Суха стріха занялась вміт від губки і стала на добре горіти, що тільки розкопаний вітер став огневи помагати і в тій хвилині вихнув сильний полумінь. Юзьо сів на коня і ударив його сильно острогами, кінь поштопнувся на з кладині перелазу, так, що Юзьо мало не впав. Одна кінь поправився, їздиці перескочили перелаз і за кілька минут були в потічку, і стали долі потічком втікати в напрямі до Ладрович, як заграва на Кульчицями освітила їм дорогу.

Виїхавши на горбочок, звільнили коні і стали придивлятися гарній, але грізній заграві, яка освітила цілі Кульчиці.

Їздиці станули — та обернулись взад. На лиці Юзя заграва якийсь злобний усміх вдоволення.

— На «пепелищах» буде справляти весілля цей сучий син — відізвався до свого товариша.

Товариш зареготався — якомсь дико — і відізвався до Юзя:

— Чим вони погасять цей огонь, коли коло них води нема.

— Хай плюють — відповів Юзьо і знову злорадно усміхнувся... Товариш знову зареготався...

— Добре йому так, цьому зарозумілому шляхцюрі..., що уважає себе за першого кавалера на цілій околиці... Я йому не так ще догоджу, помятає він мене, влазити мені в дорогу! Я йому покажу,

що Андзя буде моя, не його!.. — Я його ще вбю... — цього торговця... — Що він за шляхтич..., плямить свій шляхоцький гонор торговлею...

— Ми мусимо його привчати, — відізнавались оба товариші. — Нагаями побємо, як якого кріпака.

Алеж луна, луна! Будуть мати при чім паланиці спечи — відізнався злорадно Юзів сестрінок.

— Ідємо, бо темно — треба бути дома, пильнувати хати, щоби старий Семен, або Франьо не хотіли відізнатись.

Це сказавши, затяв Юзьо коня — і оба полетіли чвалом у напрямі Ладрович, оглядаючись що хвилини по за себе.

За якийсь час станули в Вугерцях на своїй колькокації.

— Старий Ксавери Коналінський ходив по подвір'ю — і придивлявся заграві, яка з недалеких Кульчиць освітила його подвір'я. Було ясно, як в день...

При заграві пізнав старий Коналінський з далека сина, як зближався зі своїм товаришем до дому. Вийшов кільканайцять кроків за подвір'я, щоби довідатись, — хто то горить.

— Хто там так горить? — запитав старий Ксавери сина.

— Семен Шестелович, його синок Франек і сусіди — а котрі, не знаємо добре. Буде їм тепло...

— А з чого занялось?

— А хто це знає, — відповів Юзьо і якомсь злорадно усміхнувся.

По відповіді сина, батько відчув, що Юзьо знає, хто був причиною вогню...

Юзьо з товаришем поїхали на конях до стайні. Старий Ксавери пішов за ними, щоби дещо більше

довідатись про причину пожежі, і запитатись його дещо про гостину у тітки.

— А був ти по дорозі в Гордині?

— Був — відповів зимно Юзьо.

— Но й щож там чувати нового?

— А щож-би — я там не був сам, був також Юрко, котрого дуже радо угощали — і він глузував з мене і з нашого гербу.

— А ти на це що? — запитав старий Ксавери.

— Я собі не позволив на це — відрік гордо Юзьо.

— Те мені подобалось — за це тебе люблю тишуся, що маю такого сина, якому лишаю у спадщині наш великий клейнот...

— А як там тебе приймали? — запитав старий Ксавери.

— Пан Гординський прийняв мене ласкаво, — панна Андзя досить зимно. Вона більше звертала увагу на Юрка — і частіше до нього всміхалась, ніж до мене. Може бути, що їм легше було висловлюватись у своїй рідній мові — а я знову по їхньому ніяк не годен гаразд висловитись. Коли почало темніти, ми оба забрались і від'їхали, а Юрка оставили — хай тишиться Андзею... Буде тепер де своєї дружини ввести — закінчив злбно Юзьо і замовчів.

Ксавери, вислухавши слів сина, яқось дивно задумався; коло серця щось його запекло.

Слова сина утвердили його в переконанню, Юзьо винен у підпалі Кульчиць.

Увійшовши в хату, старий запитав сестрінку про здоровля своєї сестри, швагра, як заповідають жнива, чи поробили вже сіна. Розмовляли, ходили по кімнаті. Від часу до часу заглядали у вікно, чи заграва слабне. Жінка подала вечеру, потім поклали спати.

Старий вийшов на двір, обійшов худобу, обійстя, приказав парібкам покластися спати, одному звелів сторожити обійстя до півночі, другому після півночі — на зміну — на всякий випадок.

Вернувши до хати, зайшов старий Ксавери до своєї кімнати, та став роздягатись. Відмовляв півголосом молитви, і від часу до часу заглядав у вікно, чи заграва над Кульчицями гасне, чи ні. Роздягнувшись, сів на ліжко, але спати не міг. Думав про те, що сталося. Був певний, що Юзьо підпалив його суперника.

Наробив йому ворогів. Треба буде боронитись, бо ця загонова шляхта не подарує цього; буде шукати пімсти...

Ксавери встав з ліжка, виглянув ще раз через вікно, побачив, що заграва держиться високо; боявся йти спати, щось непокоїло. Сів знову на ліжко і роздумував, що з того може бути, де на лиху годину шукати союзників. Найбільше мав їх в Вугер-сїлі і Ладровичах, переважно його одновірці, ті, що жили з деякими посварився, з другими живе в неприязни ще з часів свого батька, що, доробившись як коном у Корналовецького пана, закупив деякі частини Вугерець, покривдив малолітніх кольокато-ків — деяких пустив з торбами. Вони покривджені, і сьогодні ходять між люди й розповідають про свою кривду, показуючи пальцями: — Це наше амто наше, ця лука наша, ліс наш... Не дають йому спокою. Він хотів би оженити сина в Гордині й обсісти цей маєток, де такий гарний ґрунт, гарні господарські забудовання, але-яқось воно не везе... і завзяті «макогони» не хотять чоловіка нашої ві-ни, чоловіка з іменем — а така дурна гуска волить

такого макогона, як нас, людину з іменем Коналінського... — Гм — Коналінські, то не якийсь Кульчицький. Коналінські колись занимали селянські крісла, а Кульчицькі що — хай покажи хочайби одного славного предка! Га?

Вправді наша галузь Коналінських збідніла але ми мусимо знову підвестись, стати на ноги. Суд якось не збирався, тяжко було, зібрати щоби колись запанувати так на правду... А таке шарачок Кульчицький мусить все триматись деякої клямки.

Або його герб, якийсь «Ліс» — що то за герб? Що іншого моя «Роля» — а не якийсь там «Ліс»? У моїм гербі біла рожа, а кругом рожі — три стріли, ні серпи — а на шоломі аж п'ять струнних переклейноти від самої королеви Бони, вона сама стромила в наш герб білу рожу, яку з Неаполя привезла. Срібним серпом вона сама стинала рожі до нашого гербу — а струсині пера привезла з Палерма, які від Арабів добула... — Останні слова говорив вже Ксавери крізь сон...

VI.

На дворі настав день. Ізза ліса падали на землю золоті проміні сонця, та заломлювались на негарках кульчицьких хат.

О.Евфимій забрав Семена з родиною до себе, худобу загнав наймит до стайні. Кульчичани пороходились від огня по хатах — всі були перемученевиспані.

Семен дав повновласть своєму братові Ількові, зараз рано з префектом пішов до гродського суду до Самбора, зложити протест і запізнати Юзя

алінського перед суд, за підпал села Кульчиць. За відків подали Семенову жінку і двох шляхтичів, що Юзя бачили в товаристві сестрінки, як підпалювали стріху. Подали також о. Евфимія, що бачив в потічку, як утікали по підпалі в сторону Ладович. О. Евфимій пізнав Юзя Коналінського.

Зложений в гродським суді позов, лежав довгий час. Суд якось не збирався, тяжко було, зібрати адвокатів, деякі відмовлювалися браком часу — а деякі не хотіли в це діло мішатися, боялися Коналінських, бо знали, які вони небезпечні.

Кульчицька шляхта чула себе обидженою, чому справу відкладають у довгий ящик — для того рішила сама собі вимірити справедливість.

Кожної неділі по вечірні посідали Кульчичани на залах церкви св. Фльора і Лавра, і радили, який оронець візьме цей процес. Часом дехто з горожан приносив вісти, що процес таки буде, дехто вже знав, коли визначений термін, а по правді ніхто нічого певного не знав, і ця справа викликала у деяких злість на такі порядки...

Коло Чесного Хреста, Семен Шелестович кінчив обшивати нову хату, а терміну судового не було видно, ніхто і не чичиркнув.

Шляхта зновилась...

На Чесного Хреста, випав гарний день...

Тепло було, як в Петрівку. Сонце піднялось відразу високо на небо...

Від рана, всіми перелазами вистроєні шляхтичі і шляхтянки спішили до церкви. О. Евфимій після трені, станув на Службу Божу. Відправляв з великим торжеством, старі і молоді співали, аж церква тріщала. До проповіді приготувався з «Ключа розум'я». Головну увагу звернув о. Евфимій на

це, що кожна людина повинна сповняти свої обов'язки, які на неї Провидіння Боже вложило, а тим терпеливо нести хрест свій, який кому Бог виставив. Шляхта, призначена до рони краю перед ворогами, повинна пильнувати порядку в краю і стояти на сторожі закону, нікому не діялась кривда, а за заподіяну кривду повинна постояти, інакше відповість перед Богом на Страшнім Суді.

Після Богослуження шляхта висипалася роєм на цвинтар і станула перед окопами, якби чогось ждала...

Ніхто не розходився до хати, навіть шляхтяни. Шляхтяночки станули осібно і придивлялись. Ждали, аж вийде з церкви старий, сивий, з довгими козацькими вусами дідуган Дмитро Жгайло, котрий довгі часи прожив на Січі, був також на туркменській каторзі, а на старі роки, за волею Господньої, повернув таки під батьківську стріху. Всі обступили старого, а префект Семіон Цмайло Кульчицький сказав:

— Діду! В важких для нас хвилях наші предки все радилися старих, мудрих голів. Ви переймайте багато світа, скажіть нам, що маємо в такій ситуації робити? — Як ви самі знаєте, нам діється кривда, нас палять, ми непевні завтрашнього дня. Пішли зі справою до суду, а суд мовчить...

Серед загальної тишини, старий козарлюга виступався так:

— Нехай всі вискажуть своє слово, як на козацькій раді, а я тоді на самім кінці скажу своє слово.

Тоді попросив голосу Теодор Стокайло і почав так:

«Дорогі братя, панове шляхта! Ми є сіль зем-

давних часах, як жили ми ще по наших руських законам, брала нас в оборону «Руська Правда» — і якого палія, якому доказано вину, гостро катано — а тепер що діється! Хоч закони теперішні безлі — не можна на них нарікати, бо ми самі їх вложили для себе. — Так що ж з цього; хто ж їх виконує? — Хто кого тут боїться?... Магнати роблять, що хочуть — підносять бунти проти держави, проти короля, руководяться своєю особистою користю, а про благо Річипосполитої мало дбають, а нас шляхту, що має такі самі права як вони, за що не мають, «шарачками» нас називають, а як прийде що до чого — тоді нас всюди найдуть і використовують на свою особисту потребу — а покінченій біді пускають нас зруйнованих без жадної винагороди. — Що ми з того маємо? — Що кожна тая свобода шляхтою дала? — Чи на те ми створені, щоби служити магнатам? — Ба! що гірше, нас благочестиву шляхту ігнорують, спроваджують на нашу землю різних заїздів, наділяють її нібито за якісь заслуги нашою землею, а наші заслуги, з часів Сагайдачного, ще не заплачені — за похід на Москву хто нам заплатив?! — Ми самі не маємося де подіти, ані своїх дітей не можемо наділити землями, дусимось. Подивіться браття, що сталося з нашими славними колись Вугерями, в яких перед 50 роками було забороло святого рогочестія, тут був наш монастир, тут була друкарня, тут печатано богословські книги — а сьогодні тим всім слух загинув. Маєток монастирський розграблено, черців прогнано, а на їх місце пороблено якісь кольокації — на яких сидять різні заїзди і перекинчики, от хоч би такий Коналінський. Того діди прийшли тут в наші сторони голі й босі,

а сьогодні го! го! дивіться, як вони розжили нікого й не лякаємося, лише у нас якась така лінь... скільки там нашого поля перейшло у їх руки, і — І кожний любить дома під периною лежати, а все, що вони сьогодні мають, колишнє добро за кривду братів — постояти нема кому. Памя- шого монастиря, що наші предки його вивінували, сталося, завтра вам станесь, і тоді не буде ко- І вони тепер осмілюються нас палити? зганяти панове, коли ви не уйметесь за кривдою нашої землі? Братя! чи ми маємо те все забути вас боронити, коли ви не уйметесь за кривдою Коли ми їм це подаруємо, вони будуть даліше наших братів.

— Цього дарувати не можна, це мусить бути більше не зголосився, всі оглянулись тепер на ста- відплачено сторицею, це треба відразу в заророго діда...

— Спалити негідників! — закричав Роман Гу-

— Винищити гадюче плем'я! — загук Семан С-

танка.

— Повішати, як собак! — крикнув Матій Жг-

ло, — в тій людині Бога в серці нема. Він молоді, на Чесного Хреста пів віку минуло, як я виїхав з а таке заподіяв, а що він зробить як буде старшідного села на науку до Острозької Академії...

— Гріх, що його свята земля носить! — крикну-

Ілько Дашинич. — На гак з ним!

— На гак з ним, хай гине вражий син, — с-

зав Теодор Стокайло.

— Братя! Ми повинні зробити наїзд! — сказа-

Михайло Шелестович, — скликати людей, узбр-

тися, напасти на його дворище, спалити, служб-

розігнати, а землю звернути благочестивим ч-

цям, властивим господарям землі. Цю ухвалу Виш-

винні ми перевести на соймаку у Судовій Виш-

і записати її у «Лявдах-Вишенських», до ухва-

чого, мусимо приєднати усю нашу шляхту; і я ма-

надію, що вона піде за нами... Це буде після ст-

родавного шляхоцького права, бо ми шляхта го-

подарі в краю, ми голова народу, ми пені Річип-

сполитої, — ми законодавці нашої землі...

— Так само й я кажу, — кликнув Петро Жг-

то: хто над нами! кого ми маємо лякатися? — Ми

— Коли шляхта виговорила і до слова піхто

більше не зголосився, всі оглянулись тепер на ста-

Під церквою настала тишина...

Старий дідуган, випростувався на своїй шаблю-

ці, покрутив сивий вус, набрав у груди воздуху і

так відозвався до зібраних:

— Дорогі братя, панове шляхта! Як раз тепер

Під церквою було тихо, мов маком сіяв, а ста-

Однак не докінчив я наук, бо заверюха воен-

на не дозволила мені на це — а мусів я слухати

внутрішнього голосу серця і посвятитись военній

службі, стати в обороні zagrożеного благоче-

стия. Мене візав до себе мій дядько, тоді славний

гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, наш

мусів повинуватися, скинув з себе підрясник, а

припняв оту шаблюку, яку подарував мені Сагай-

дачний. Ця памятка від нього, це вірна моя дру-

жина, вернула зі мною у рідне наше село.

— З нею був я під Хотимом, був під Моск-

вою, був у Кафі, переплив скрізь Чорне Море, був

під Синопом, був під Трапезундом і під Царго-

родом. — З нею прожив я на Січі 20 літ, а тридцять літ у воєнних походах. Оця шабля, — моя подушка, а моя перина, голий степ — бо в такій лицарській школі ми виховались! Ми зросли у послуку старшині, а за щастя вітчизни, за щастя нашого брата, за благочестиву віру ми готові були життя віддати... — Я сьогодні бачу, що ви брати вступаєте у сліди наших магнатів, хоч самі не замічаєте цього... — За 50 літ моєї неприязності Кульчицях, много змінилось. — Давніша шляхти кохалась більше у воєннім ремеслі, а ви дбаєте про достатки, більше нічого. — Зробив вам цей негідник кривду, чого тут довго надумуватись! Востри шабляки, зібратись, вдарити на ворога, знищити його з кореням, порядок повинен бути в вас такий, як на Січі...

— Славно! Славно! — загула шляхта і дехто почав шукати шаблі при боку — а хтось з гурту крикнув: — Зараз їдьмо!

— От порядок! — сказав старий дідуган — пар-я-д-о-к, нема що казати, кожний робить що хоче без застанови, без розбору.

— Щоби таку річ перевести у діло, треба конешно, щоби наперед вибрати старшину, вона все обдумає, задержить цілий плян у тайні, підготує до наступу загальний і на даний знак поведе всіх за собою, — як на Січі — розуміли?

— Так, розуміли — загули всі.

— Отже вибирайте старшину — відповів дідуган.

— Вибираємо вас, діду Дмитре — загули всі.

— Я дуже дякую за вибір, але я вже за старим до таких діл... — Це вже не моя річ — я живу до хом минулих днів; вибирайте молодшого, вибирайте з поміж теперішних...

Кульчичани почали нараджуватись. Врешті вибрали за свою старшину: Романа Гута, Петра Жгайла, Семена Сметанку, Михайла Шелестовича, Юрка Шелестовича, Теодора Стокайла, Ілька Дашинича — сімох мужів, як сім зір на небі, і їм повірили свою судьбу.

VII.

Ксавери пробудився, як звичайно, дідня... Цілу ніч снівся йому герб «Роля» — снилися його предки сенатори, магнати, які наказували йому драпатися по шаблях фортуни щораз вище. Він бачив у сні свого сина Юзя вже власником великої лятіфундії — якої доробився на самбірській економії, наперекір своїм ворогам, що недопускали його до цієї держави — і в королівській канцелярії підставляли йому все стільця. Противники натякали на це, що він великий хапун, народний кровопійця. Однак Юзь, що так гарно вмів за своїм гербом постояти, хотів поставитися також у Варшаві — а першим ступенем до цього мало послужити йому одруження з дочкою багатого шляхтича Гординського, який сидів на грошах і був власником гарно загосподарованої оселі. Цей пан Гординський був перлою між «шарачковими шляхтичами». Чоловік ще не старий, літ сорок вісім, а при тім дуже нещасливий, ні вдовець, ні жонатий. Жінку його, красавицю Одарку, забрали татари в полон. Кілько то він за нею наїздився, скільки нашукався, даючи всюди великий окуп, але все як камінь у воду... Через це нещастя він не міг женитися — бо мав надію, що

вона верне... — Сам виховував свою одиначку Андзю і жив її щастям.

З цією Андзею хотів конечно пан Ксавери одружити свого найстаршого сина Юзя.

Однак в цій справі не конче йому щастило.

Старий Гординський не спішився з віддаванням доньки; раз для того, бо була ще за-молода, що йно скінчила 14 літ, хотів, щоб трохи підросла, натішилась своїм дівуванням. Крім того Гординський, як благочестивий чоловік, тримався цілою душею східної церкви та її прекрасних обрядів — він не допустив би ніколи до цього, щоби свою кров віддати за чоловіка чужої віри й нації. Це було би для нього не до подумання — щось страшного. Він не пнявся високо, не шукав приязни з цими, що сиділи на більших посіlostях; з яких одні стали перекінчиками, другі прилізли Бог знає звідки.

Він, походячи з околичної шляхти, тримав все з цієї шляхтою, що сиділа на своїх ланах, а навіть на півланках, бо це була його рідня з діда прадіда — люди свої — благочестиві.

Уникав він також кольокаторів, а передусім Коналінського, що то досить часто до нього заглядав, шукав з ним приязни, але при тім всім не забув почванитися своєю вищою культурою, буцім то панською, чого п. Гординський дуже не любив — і вмів так все п. кольокаторові відрізати, що пан Ксавери дав спокій і більше цієї делікатної матерії не рушав.

Обійшовши своє господарство пан Ксавери заглянув у кожний кут, чи все гаразд, чи піддані всі на своїм місці — й на свою радість найшов все у найбільшій порядку. Один лише осадник, який зайшов до Вугерець десь з-під Бохні й осів у ново-вибудованій хаті, до котрої належало 6 прутів поля

не вийшов у поле в належний час. Заглянувши у його обійстя, побачив пан Ксавери, що осадник теше якесь кілля...

— А що ти Янтек так довго баришся — га?

— А відзум пун зе направіям броне...

— Так довго направляеш — а подивися, що місцеві люде давно вже в полі.

— Ет — бо «глупе русіни» — відгукнув Янтек і зачав щось бурмотіти під носом.

Коналінський не відозвався більше нічого, щоби не роздратовувати цього носія западної культури — і пішов далше...

Обійшов потік, заглянув до поблизького ліса, чи хто самовільно шкоди не робить, позаглядав до других кольокаторів, що у них діся. Від одного з них довідався, що Кульчичани поїхали сьогодні рано до гродського суду в справі підпалу... Ця вістка збентежила Коналінського, і вернув до хати.

Жінка його, побачивши через вікно, що муж вертає, поставила на стіл горщик з пареним молоком — коло нього деревляний черпак, квартове горнятко, половину пшеничного разового хліба, а на деревляній тарілці масло.

Коналінський прийшовши до хати зняв капелюх, сів на лаві й почав снідати. Перехрестившись, переліпив хліб на половину, одну чвертку поставив на столі, другу помастив маслом, різав шматок по шматкові і кидав в свій великий рот, заїдаючи з великим апетитом, а наливши собі кварту молока, ще з більшим апетитом попивав, охаючи що хвиля.

Жінка, стояла мовчки при кухні і дивилась на приставлені до челюстей горчки, чи рівномірно киплять. Смиренька то була жінка, до мужа відзивалась лише тоді, як її запитував, значіння у

мужа не мала. Він трактував її з гори, як потрібну робочу силу. Вона до цього привикла, кухня й комора були цілим її світом.

Коналінський поснідавши, запитав жінку коротко:

— Де Юзьо?

— Встав вже на хвилю і вийшов до стодоли.

— Наварив мені каші — наварив — буркнув собі під носом Коналінський, пообтирав губу руками, перехрестився, а забираючись до відходу, запитав знову жінку:

— А прочі діти встали?

— Встають.

Коналінський пішов розмовитися з Юзьом в чотири очі — в справі вчорашнього побуту його в Гордині — і при тім хотів осторожно витягнути справу підпалу Кульчи.

Довідавшись про що йому ходило, затиснув зуби і вернувся назад до хати. Ходив широкими кроками по світлиці, не відзивався до жени, а щось дуже глибоко передумував, згодом вийшов знову на двір, крикнув на парубка і казав запрягати коні, бо поїде до міста.

Сівши на візок, похнюпив голову і став думати... Журился, що діти не вдалися до нього, всі якісь тупі, мало у них проворності, мало хитрости. Поступки Юзя, все якісь необдумані...

— Як з такими дітьми доробитись лятіфундії? — Все вдалось до фамілії жінки, до тих «дзядів» Озимінських — бо ані одно не має його вдачі... Що ж робити?... Треба їхати до судді Правильського, може він цій супліці Кульчицян голову скрутить.

По дорозі обдумував, як з суддею треба буде говорити й мав повну надію, що суддя піде йому

на руку, тимбільше, що він має також много масла на голові і мусить рахуватися трохи з ним, щоби на другу каденцію знову сів на тому самому кріслі, тимбільше, що на його місце пхається пан Якуб з Волощі...

Так роздумуючи, не стямився пан Коналінський, як його фірман станув перед Дрогобицькою брамою Самбора.

В кляшторі Бригідок ударив великий дзвін, потім другий і третій. Пан Коналінський зняв капелюх, перехрестився і прошептав «Здоровась Марія». В тій хвилі отворив сторож браму. Пан Ксавери заплатив якийсь гріш і вїхав на своїм шляхоцькім візку до міста та заїхав на постій до гостинниці, де більші панки і кольокатори заїзджали.

Лишивши фірмана в господі пішов до судді, однак не дістався до нього зараз. Суддя вів якусь розправу зі злодійською шайкою, яка зі сторони Угорщини напала на королівську економію, грабила людей і пустошила все. Розправа затягнулась до полудня. Коналінський був злий, що мусів так довго ждати, що треба буде свою справу підляти на так званім «Сміттю» — треба буде поставити горнець меду, котрий суддя дуже любить.

— Що ж робити? — подумав Коналінський. — Хто смарує, цей їде...

Суддя скінчивши розправу, вийшов з судової салі вже добре по полудни. Ішов вузьким, а довгим коридором, по яким вешталось багато людей. На кінці коридору подибав Коналінського.

— Ого! го! Кого я бачу, — заговорив суддя до Коналінського.

— Чолем, пане сендзіо... Я саме від рана на вас дожидаю...

— До услуг вацьпана... Ходім! — сказав суддя — бо тут много людей підслухує.

Суддя взяв попід руку Коналінського й пішли Перемиською вулицею, відтак скрутили на право в якусь вузьеньку вуличку, опісля знову на ліво й зашли до шиночки Бергера, де можна було дістати гарячі перекуски, а крім цього можна було випити доброго меду. Коли їм в чубах добре розяснилось розказували собі з початку про свої тяжкі праці. Суддя розказував про справедливість, яка в його суді мусить бути на першому місці, бо від цього залежить порядок в державі.

Відтак прийшов до слова Коналінський і розказав про свої клопоти в господарстві, а відтак те, що саме до нього приїхав...

Суддя вислухав уважно, скривився трохи — відтак запитав, чи є на це свідки, що бачили, що це якраз Юзьо — і чи можуть на це присягнути.

— Оскільки я справу через своїх людей перенюхав, здається, що є.

— Ще велике питання, чи свідки віродостойні, — сказав суддя, зрештою, не бійтесь пане Коналінський... — Я справу возьму в руки і так її поведу, щоби було добре... — Я її відложу наперед *ad causas graecas*... Хай ждуть... А потому якось воно буде...

Суддя спішився до дому, бо по обіді ждала його в канцелярії дальша робота, длятого попрощались оба приятелі, випивши на кінці ще по кілька чарок солодкого меду. — Суддя пішов до дому. Коналінський вернув до гостинниці, сів на візок і відїхав.

VIII.

Коналінській вдарив в карчило свого фірмана і крикнув: «Гони Федю». Це було доказом якоїсь панської ласки. Видно, що пан кольокатор був вдоволений з полагодження справи — а Федьо вважав це за акт великої до нього прихильности, що пан так з ним «пожартували» і по українськи заговорили. Обернувся до пана, затяв коні і засміявся.

Коні зміркували, що вертають до дому, гнали чимскорше, бо також зголодніли.

Коналінський був в добрім гуморі... Міркував собі на візку, що справа Юзя на якийсь час буде відложена, а вкінці може якось добровільно полагодиться — час найліпший лікар.

Однак, поки-що, треба буде триматися на обережности.

День і ніч треба вартувати свій двір і через своїх людей розсланих потайно до Кульчиць довідуватися, що вони задумують зробити...

Чи будуть мститися...

Чи будуть терпеливо ждати на суд, чи не дай Боже, начнуть собі самі шукати справедливости, якто часто буває між панами-шляхтою та між магнатами.

Ця думка його трохи занепокоїла, бо нападаюча сторона шукала все такої okazji, коли противник найменше до відпору приготований, а односільські дідичі, тимбільше кольокатори, то не пани Любомирські, ані Стадницькі, що тримали цілі ватаги озброєного війська й масу «голоти», яка на кивнення пальця все була готова на їх услуги...

— Як то боронитися тоді такому худобахолкові, як я, — подумав собі Коналінський, — якби, не дай

Боже Кульчицани на мене напали? Чим боронитися, і як?...

— Я не годен всіх моїх 20 підданих цілий час під зброєю тримати, зрештою звідки цієї зброї для них взяти — це понад мої сили... — Вправді моїх двох співколекторів має також 20 підданих, але чи вони мені допоможуть, хоч вони мої одновірці, вони би мене в ложці води втопили... — Зрештою — треба буде скинути гордість зі серця, треба буде з ними помиритись, щоби на випадок нападу схизматиків на мене, вони прийшли мені з поміччю...

— Нас прецінь лучить одна спільна віра... Ми повинні схизматиками кермувати, а не схизматики нами... Ми пани в державі, ми несемо на схід правдиву культуру між простий народ.

— А вони що... хоч вони вільні люди, ніби якась собі шляхта, але це таки не наша віра, не мають того значіння, що ми... — Щоби мої співколектори зрозуміли мене, повинні би мені допомогти, але це також малокультурні люди...

Так роздумуючи і їдучи на своїм візочку, не стямився п. Ксавери, як візок штовхнув дишлем о його ворота...

Повернувши до дому, не пішов п. Коналінський до хати — але обійшов вперед ціле обійстя, заглянув на поле, скільки піддані від ранку виорали, поглянув на цього осадника, що рано борону нап'являв — і закипів гнівом, що він і третини тільки не зробив, скільки «руське хлопи», — покивав головою на його роботу, але вже не пішов до нього, розмовитися з ним, бо мав важнішу роботу до полагождення, для того вернув до кімнати.

Коли жена побачила його під вікном, зараз по-

ставила горшок з росолом на столі, до чого додала хліб, ложку, ніж і вареху...

Коналінський роздягнувшись, сів на лаві, перехрестився, налив собі росолу до миски, посолив, сербав деревляною ложкою росіл і заїдав разовим пшеничним хлібом. Зївши росіл, виняв з горшка барехою мясо з крілика, роздирав по шматкові, мачав у соли й заїдав з апетитом. Потім поставила йому жінка миску клюсок помашених капустою з сиром, які Ксавери стріпав із ще більшим апетитом, опісля встав з лави, перехрестився, обтер губу рукавом, розпустив трохи ремінь, походив по хаті, взяв на себе кафтан і вийшов на двір, та заглянув до стайні, де пастух доглядав молодих телят.

Пан Ксавери станув при телятах, а пастуха післав до ладровецької коршми по жида Мортка, щоби під вечір до него зайшов.

Коли лише стемнілось, Мортко з'явився зараз у вугорецьким дворі... Пан Ксавери, побачивши жида, привитав його дуже чемно, запросив до ваньки-ра і там оба, заперши двері, щось тайно довго в ніч радили.

Після відходу жида, пан Ксавери щось трохи занепокоений, ходив по подвір'ю. Обійшов свої сто-доли, обороти, розставив на ніч вартових, але по-мимо цього, цієї ночі майже не спав.

Він не роздягався цілком, положився на широкий лаві, таки в чоботях, і довго щось думав. За якийсь час встав, обійшов знову ціле обійстя з Юзьем, умовленим знаком накликував вартових, оглянув свою шаблюку, оглянув гаківницю, набив її чим треба, відтак поклався на лаві і перележав до ранку. Над ранком, змучений, заспав твердо, а коли пробудився, сонце було вже в два хлопа на небі.

Зірвавшись, вибіг на двір подивитись, що на світі діється, чи піддані виконують свою службу. — По снідавши, зачав роздумувати, якби то сьогодні зблизитися до обох кольокаторів. — Однак, розбираючи справу на всі боки, все таки приходив до висновку, що його повага, як репрезентанта більшої посади, впала би, якщо би він обом своїм сусідам, мало-культурним людям, перший подав руку до згоди...

На тім думанню втратив більше як місяць — не міг ніяк рішитися, хоч Мортко добре йому радить — щоби скинув зі серця гордість й подав перший руку до згоди — на що кольокатори ждуть. — Але за велика буда його гордість.

Одного разу, а було це якраз на Чесного Хреста Ксавери ходив перед самим вечером по своїм горі — і побачив здалека Мортка.

Поява Мортка, не у своїм часі, збентежила його дуже. Ксавери пустився йому назустріч. Коли йшли до себе, Ксавери перший заговорив до жидів:

— Як ся маємо, Мортку! Що там чувати? Як вісти приносиш?

— А що має бути — ясний пане — ні зле, ні добре. Що в нинішніх часах може доброго бути, коли кожний неспокійний, всі невдоволені... Нині кожний думає про те, якби другого обдерти... якби його підійти, якби його ошукати. — От що чути — кривавий розлючений жид.

Жид приступивши до пана Ксаверого блище, хилився до його вуха і півголосом сказав:

— Сьогодні в Кульчицях була велика рада.

— Що ти кажеш, Мортку?

— Що вельможний пан чують.

— А про що йшла річ?

— А вельможний пан не знають?

— Так?

— Так!

— Отже треба бути готовим?

— Мені здається що так — відповів з притиском Мортко.

— А коли?

— Цього не знаю, бо вибрали сімох на спеціальну нараду і вони мають рішити і приготувити шлях-ту.

В таких разі, я мушу покоритися своїм кольокаторам... Мортку, ходи зі мною...

— Я то давно говорив, — сказав сміючись Мортко.

Оба побігли в село...

IX.

Теодор Стокайло скликав вибраних до себе на раду в неділю після Чесного Хреста, після вечірні. Рада відбулась в найбільшій тайні.

Всі вибрані забирали голос, в справі, яке становище зайняти супроти кольокаторів, за заподіяну Кульчицям кривду, за таку велику шкоду, як спалення половини Кульчиць...

Перші промовляли Юрко Шелестович і Семен Сметанка. Юрко радив, щоби винищити цілковито кольокаторів і післати їх там де перець зайдів... щоби тут й сліду по них не остало.

Петро Жмайло й Михайло Шелестович заявили за тим, що Юзя належить зловити й повісити на сухій обгорілій вербі, яка осталась коло його спаленої хати.

Після довшої наради стануло на тім, щоби запросити до помочі всю шляхту Білинську, Гординську і зі всіх присілків. Кожний має приїхати на коні узброєний. Обіцяла приїхати також шляхта з Городища й Сільця. Така сила накриє їх шапками. Обступимо їх зі всіх сторін і пустимо з димом.

— Таких сусідів нам не треба, — казав Юрко Шелестович, — це не наша зброя, палення людського добра... може бути, що там, десь, звідки вони прийшли, уживають цієї зброї, але у нас від віків ніхто не чував, щоби один другого пускав з димом. — Це не чувана річ. Казав мені колись на науці о. Евфимій, що в ніяких книгах цього не найшов, щоби хтось у нас, когось, колись спалив!.. А ви знаєте, дорогі братя, кільки то він книжок має, а кільки то ще при батьку своїм прочитав, а кільки у Луцьких школах начитався. — В жадній літописі він цього нігде не найшов, ані навіть у грецьких історіях. Читав у грецькій книзі, що якийсь поганець Герострат захотів добути слави, щоби ім'я його не загинуло, спалив святиню богині Діани. І його ім'я лишилося на вічну ганьбу записане в історії. — Але це було ще перед Ісусом Христом на кільки сот літ! І від цього часу, у нас на цілій Україні, ніхто ніколи не чув, щоби чоловік час війни підпалив. — Хиба татарські поганці підпали християн, цього ніхто нігде не чував. — Для того ми мусимо їх навчити розуму і дати їм такого прозволікаймо бо в селі кипить! — закінчив Юрко.

— Знаєте, панове що, — сказав Роман Гут, — їх покарати треба, але мені таки жаль людської праці, щоби її з димом пускати. Чи не було би ліпше їх

вигнати, а нам ці добра обісти і поділитись ними, або записати на спільне громадське добро?!

— І мені жаль, — сказав Юрко, — всеж це людська праця, — це дар Божий, на це людина працювала, щоби мати з цього пожиток, а не на це, щоби це палити. Коли це візьмемо на увагу, в такий раз даруймо їм, — хай прийдуть другий раз, щоби нас знову спалити і з торбами пустити. Таж ці кольокатори лише ждуть цього, щоби ми уступили їм нашу землю, а по щож вони тут аж до Вугерців залізли, Бог зна з відки і потворили собі якісь кольокації. — Я вам кажу мої панове — продовжай даліше Юрко, — що тих кольокаторів буде ще раз більше, бо до Ладрович, як я чув, має ще якийсь один кольокатор прийти і має сісти нам під носом. Тоді будемо мати таку приемність, як Вугерчани, що навіть курки ніде не можуть вигнати.

— Мої панове, нема що зволікати й довго говорити, — сказав Семіон Цмайло, — наша громада домагається покарання винувників через наїзд, а тепер рішайте коли.

— Я думаю, це залежати буде від наших союзників, коли буде їм вигідніше, — сказав Ілько Дашинич.

— Я противний цьому! — сказав Юрко. — Треба буде розіслати кінних до Гордині й Білини з вісткою, що в четвер дідня мають явитися у нас, в силі 50 узброєних їздців. Наших також буде 50, у нас все піде, що живе!.. Памятайте панове, що наші братя з Луки образилися на нас для того, що ми їх не запросили. Щоби їх перепросити, я вчора їздив з братом Михайлом до Луки, їх перепросив і запросив на поміч. Обіцяло приїхати 20 людей, а може й більше. Так само з Городища й зі Сіль-

ця буде до 50 людей. Мушу Вам, панове, сказати, що колюкатори готовляться завзято протів нас. Я маю відомости, що з Озиминської економії прибуде спора сила охотників, самі колюкатори помирилися між собою, а мають 40 підданих. Жиди, які сидять на спільній їхній корчмі, допомагають їм, розсилаючи всюди повірених людей. Для того нам треба добре приготувитися й узброїтися, бо зачуваю, що й дехто з самбірських міщан йде їм на поміч, — хоч я в це не вірю. Мішух не дурний пхати пальці між двері, вони своїх станків і ліктів не лишаться.

— Славно, Юрку — славно! — загули всі.

— Я й не сподівався по нім, що він такий обортний, що все знає, що кругом нас діється — сказав Теодор Стокайло.

— Хто думає, таки щось видумає — відізався Юрко і засміявся, як дівчина, а очі його палали сильним вогнем і великою енергією...

— Слухайте, панове, — сказав Юрко далше, — я сідаю на коня й іду по селі, об'їду всі дворища, підготовлю молодь, щоби на четвер все було приготоване.

Це сказавши, оставив зібраних, вибіг на подвір'я, сів на коня і полетів, як стріла до сусідів.

Виборні задумались над енергійним способом ділання Юрка, та над його горячою промовою.

— З нього буде щось колись цікавого — відозвався по хвилі Теодор Стокайло, — не дармо свояк Сагайдачного!..

— Мені здається, що не буде він їсти хліба з рілі — сказав Ілько Дашинич.

— Що то за розум, що за відвага! Як би таких більше у нас, ми не так стояли-би!

— Певно, що так! — завважав Семен Сметанка, з нами тоді інакше рахуватися будуть.

— А так...

— Бо ми надто привязались до леміша, до сохи, закохались у пчілках, а шаблюки наші поржавіли — сказав Петро Жгайло.

— А кількож то наших братів шляхтичів шаблюк не має — що стидно сказати! — відозвався Никола Ручка. — Що такий шляхтич вартує, як він голий, без шаблі?

— Це правда, пане брате, але не зовсім, — сказав Михайло Шелестович, — кожний шляхтич, хочби найбідніший, повинен мати ту свою прикрасу шаблюку, котра його вивищує над прочі стани! — Але я думаю, важніша шляхотна душа, бо шаблюку можна набути, а зі шляхотною душею вродитися треба. От бачите, що старі люди оповідають: Як воевода Мнішек вибирався на Москву саджати свого зятя на царський стіл, тоді кільканацять Кульчицян пішло з ним. Мої дідо оповідали, бо також там були, що як Кульчицян зійшлися на перегляд до самбірського замку, станув також якийсь наш земляк, Павло Тулюк, босо, а замість шаблі, вистругав собі ножиком яворову шаблюку і привязав шнурком до боку. Шаблюка ця була гостра, як бритва. Воевода, коли побачив це, на ціле горло засміявся й не хотів його прийняти до своєї чети. Але Тулюк вперся, що поїде, що мусять бути в Москві, й обіцяв воеводі здобути дамасценку... Воевода всміхнувся і казав йому вишукати у лямусі якусь стару шаблюку. Однак Тулюк цієї шаблюки не прийняв, гордий був на своє шляхоцьке достоїнство і сказав, що він такий шляхтич, як і Мнішек, а що тепер бідний, то лише при-

падок, для того й йде на війну, щоби допомогтись. Казав собі свою шаблюку на сталевий колір помалювати. І що думаєте? Вернув з війни богачем, запомігся і свою рідню запоміг...

Так і ми повинні своє шляхоцтво цінити, як велике достоїнство, від Бога нам дане, і боронити його й не дати нікому нас обиджувати, навіть воеводі, бо «шляхтич на загороді рівний воеводі» — а щож доперва таким зайдам кольокаторам позволити себе обиджати. Дятого мені Юрко дуже полюбався, не дятого, що він мій небіж, а для того, що так твердо за своїм стоїть. Це дуже у нашій шляхти гарна прикмета, що кожне село, бачучи в небезпеці сусіда, одно другому спішить з помічю...

Я маю велику надію, що ми будемо горою, ми не дамося! Ми оба з Юрком обіхали всі шляхоцькі села і знаємо, який там дух панує.

Вони лише ждуть нашого клича...

Промова обох Шелестовичів, Юрка й Михайла, зробила на приявних сильне вражіння, вони розрушались, вступив в них дух, кров оживилась, заходження своєї кривди. Очі всіх старшин звернені були на Юрка Шелестовича. Він один заступився за покривдженою шляхтою!...

X.

В ночі з неділі на понеділок у Кульчицях закінчувалося...

Юрко облетів на коні усі загумінки.

В кожній частині села представив своїм братам небезпеку, яка грозила зі сторони кольокаторів...

В шляхті заграла кров...

Постановила не датися...

Взялися до роботи...

Знімали зі стін свої заржавілі шаблюки, оглянули їх, поостирили на брусах..., простували..., нагинали...

Старші вчили молодих...

Молодь вчилася боротьби на шаблі під проводом діда Дмитра з Січі.

Він справлював похибки, вчив справности, вчив млинця, оборотів на коні і всієї козацької штуки...

Приводив на память молоді лицарські подвиги Сагайдачного, його воєнну вдачу, перед якою дрожала Кафа, Трапезунт і ціла Візантія.

— Памятайте собі, — мовив дід — що я відмовлю вам шляхоцького імени, як не відплатите своєї кривди.

Через своїх людей довідався Юрко, що вугерецькі кольокатори також не сплять, що лагодяться до шаленого відпору, що стягнули вже з цілої озиминської економії своїх прихильників, узброїли підданих, що більше як 200 люда стане в обороні Коналінських.

Зміркувавши у кольокаторів великий рух, Юрко подвоїв свою енергію. Йому остало три дні до сформування своїх людей.

Вівторок поїхав до Гордині. На просторій оборі пана Гординського зійшлася вся шляхоцька молодь, узброєна в що Бог дав.

Юрко упевнився, що Гординська шляхта постоїть за кривдою своїх братів Кульчичан — і як один муж стане в обороні своєї національної честі, свого шляхоцького клейноту — проти зайдів кольокаторів.

Скінчивши свою роботу, Юрко упевнився, що Гординяни в четвер в ночі будуть на місці, скриються за валами церкви св. Фльора і Лавра... Попрощавшись з Гординським від'їхав Юрко в товаристві кількох молодих Гординських до Білини і Луки.

Через цей час Андзя слухала уважно промови Юрка, а попрощавшись з ним, сказала тремтячим голосом:

— Щастя тобі, Боже, Юрку в добрім і справедливім ділі. Я горда, що маю такого судженого...

При останніх словах голос в неї заломився — задрожав. Андзя спустила очі на землю, губи задрожали у молодій дівчини, а по спаленілім личку котились дві великі, як перли, сльози...

Юрко стиснув коня острогами, подивився на Андзю, вклонився п. Гординському і поїхав з товаришами у сторону Білини та других шляхоцьких присілків. — На дорозі знялась курява і закрила їздців.

Об'їхавши Білину, Луку й Ортиничі в середу прибув до-Городища, де застав всю шляхоцьку молодь згуртовану, готову до воєнного походу, яка ждала лише його прикazu. В товаристві кількох городиських молодців поїхав до Сільця, відтак до Ступниці та других шляхоцьких осель і вернув під вечір додому. Від Михайла довідався, що Кульчичани цілком приготувані, ждуть на його прикази. Юрко, вислухавши звіту, сказав, що в ночі прибуде Гординя і Білина та другі союзники, просив Михайла, щоби взяв у селі через ніч провід, бо він страшно втомлений і мусить бодай годинку покріпитись сном.

Михайло розставив по селі варту, а сам обняв догляд.

Юрко кинувся нероздягнений так на оборозі сіна і заснув твердо.

Минула північ... В селі спокійно...

Михайло обійшовши варту, прийшов подивитись, чи Юрко спить, чи вже встав.

За яку годинку дістав Михайло відомість, що колькокатори ладяться над ранком напасти на Кульчичан, побити їх скорше на їхній землі, та не допустити до Вугерець.

Михайло затревожився, побіг до Юрка, збудив його зі сну.

Юрко встав, дав вартовим приказ побудити всіх зооружених — і зібратися за валами церкви св. Фльора і Лавра.

За яку годину всі союзники були на місці. укріті між валами й чатували на напасників.

Було їх до 100 чоловіка.

В повітрі було тихо, листок не ворухнувся...

За якийсь часочок зачало світати.

— Слава Богові святому, що дніе — сказав Юрко, — вже не так страшно буде заглянути ворогові у вічі...

Ледво ці слова Юрко висказав, як зі сторони Заглибокої появилась заграва й роздалились страшні крики й верески: «Бий, мордуй макогонів!»...

Кілька хат стануло в огні... Крики змагались щораз більші і щораз голосніші...

Тоді з за окопів церкви св. Фльора і Лавра вибігли зооружені союзники і гнали під проводом Юрка просто в сторону Заглибокої. На дворі вже добре розвиднілось... Кульчичани розпізнали зооружених людей з Вугерець та ріжну збиранину ко-

льокаторів, яка почала добуватись до дворищ, розвалювала плоти, вивертала стовпи, нищила парканни, підпалювала оборони, виводила зі стаєн худобу. Деякі розбивали вікна і пхались до середини хат, звідки розходились зойки жінок і дітей.

Ударено в дзвони на тривогу.

Юрко, обнявши оком ситуацію, дав приказ Гординянам зайти ворогів з боку і виперти їх на до рогу, щоби тим способом відтягнути їх від хат. — Гординяни напали з боку з великим криком на во рога, який не сподівався з цієї сторони наступу й покинувши терен хат, подався на дорогу, де почав під проводом Юзя й його батька формуватися до отвертого бою на шаблі. — Кульчичани рушили на ворога, який тимчасом станув як мур і закли кав їх до бою на віддаль шаблі.

Шляхта заврушила... Юзьо крикнув на ціле горло:

— Ану, ви макогони, чого ви станули, наступай те скорше на нас, ми вам тут покажемо, по чому самбірський локоть!... Юрку! А де твій «лис»? Ходи но сюди, я йому зараз хвоста підріжу!

— Мій «лис» твою «ролю» під хвостом має, ти пройдисвіте один! Ти заволоко собача! Ходи но сюди ближче до мене, я тобі покажу, де твоя «ро ля»! Побачиш зараз, що під хвостом «лиса»!... Кульчичани зареготались...

— Макогони! Макогони! Ходіть до нас, будете наші свині пасти! — вигукнув Юзьо зі своїми союзниками.

— А ви дев'яіденники — валашники, ходіть до нас, будете наші свині валащити!...

Коли обі сторони сипали собі такі чемні слова, наступив зворот в користь Кульчичан.

На задах колькоаторських наймитів показалаь Городиська, Сілецька і Ступницька шляхта. Кульчичани, побачивши союзників на задах своїх противників, кинулись з криком на ворога.

Кольокаторські наймити, побачивши за плечима нових ворогів, подались в сторону Ладрович — і хотіли чимскорше дістатися на свою територію.

Союзники, побачивши це, пігнали за ними на своїх конях, які в недалеких хашах осідлані стояли.

Кольокаторські наймити гнали як могли най скорше, а діставшись на свій терен, сформувались на скорі і постановили боронитися на життя й смерть.

Кульчичани вдарили зі своїми союзниками на колькоаторських наймитів так сильно, що ті не могли встоятись на місці, подались в зад і почали втікати на всі сторони, а піддані пана Ксаверого скрились у Ладровецькім лісі.

На площі бою остались самі дрібні осадники, стягнені з цілої самбірської економії. Вони зміркували, що не дадуть самі союзникам ради, піднесли руки у гору, просили помилування. Побачивши це Юзьо закликав їх, щоби їх не покинули — і в тій хвилі кинувся на Юрка з добутою шаблею. Але Юр бризнула... Юзьо втрив рівновагу на коні, перем хилився на бік, а сполошений кінь кинувся з їздем втікати... Юзьо випав з сідла, а не витягнув положенню... Сполошений кінь волочив його через рови, плоти в напрямі села Котковичів*).

*) Сьогодні Чуків,

Побачивши це старий Ксавери, пігнав на коні рятувати нещасного сина.

Осадники і дрібні кольокатори здались, а коли вислухали Кульчичан о що їм розходиться — признали їм цілковиту слушність і разом з Кульчичанями напали на дворище Коналінського, спалили його і зруйнували до тла.

В сусіднім селі Котковичах віддали тамешні селяни сполошеного коня панові Ксаверому і трупа сина...

XI.

Шляхта вернула під вечір з тріумфом до своїх домів, вдоволена, що помстилася на ненависних кольокаторах, які затроювали їй життя... Тепер сподівалися мати спокій.

Вісти про напад шляхти на Коналінського, представника більшої посілості, доробкевича, що правда — але такого, що мав у своїм домі сенаторські крісла й булави, — розійшлася дуже скоро по цілій самбірській окрузі і за якийсь час дійшла до столиці. Уряд припоручив самбірському воеводі разом тодішньому старості, взяти в оборону покарданого Коналінського і воєною силою покарати розгукану шляхту, та привчити їх, щоби такі «худопахолки» не дозволювали собі самі вимірювати справедливості.

Воевода зібрав військову силу і вирушив зі Самбора до Кульчич на покарання шляхти.

На його нещастя, наступив великий вилив Дністра. Вода з гір спливала з живловим завзяттям, якби хотіла цілий світ залити. Під водою, за одну

ніч найшлись всі нище положені села, як Бабина, Корналовичі, Кружики, Ладровичі, Гординя і багато інших.

Карну експедицію проти кульчицької шляхти відложено до опадку води на Дністрі. Однак вода її не думала опадати. бо за кілька днів настала зливна й понура осінь. Зливи, які тоді запанували, наробили на Підкарпаттю величезної шкоди. Дністер виглядав тоді, як море, щоденно вода несла цілі хати, стодоли з сіном, нерідко коліску з дитиною, повиривані з корінем верби, так, що годі було думати про яке небудь получення з противним берегом Дністра.

Однак окружною дорогою на Старе Місто - Самбір доходили до Кульчич глухі вісти, що земський суд в Самборі присудив на Кульчичан «in contumaciam» за спалення Коналінського строгі кари, а Юрка Шелестовича Кульчицького позбавив права горожанства і присудив його на баніцію. — Кульчичане вірили і невірили в присуд самбірського земського суду — але щораз інші тривожні вісти їх трохи непокоїли. Про карну військову експедицію забули, бо не можна її було виконати з двох причин.

Дністер був великою перешкодою, бо води цілком не уступали, а стояли цілу глибоку осінь. Зимма заповідалась якась легка і мокра. Щоденно падало багато снігу, який топився й побільшував або вдержував стан води. На розлитій ріці місця — ми видно було тоненький як шкло лід, найчастіше засипаний мокрим снігом, по яким місцями перпливала брудна і каламутна вода. Кульчиці були довгий час відтіті від Самбора. Друга причина була та, що наняте а неплатне військо розій-

шлося по світі. Про це все знала шляхта в Кульчи-
чах і сміялась в дуку, хоч пан Ксавери, всюди, де
міг, працював на шкоду шляхти між магнатами.
Він переніс свою справу до варшавського сойму,
який справу Кульчичан дав на розгляд спеціаль-
ній комісії, — а баніцію на Юрка затвердив.

Однак Кульчичани не вважали своєї справи за
пропавшу. Вони під кінець зими перенесли її на
шляхоцький соймик до Судової Вишні, прихилив-
ши на свою сторону депутатів численної загонної
шляхти усеї перемиської, самбірської і сянської
землі, яка у своїх Lauda-х, ухвалу земського су-
ду в Самборі уневажнила. Однак ухвала бані-
ції на Юрка Шелестовича остала поки що в си-
лі, до зібрання другого сойму, який знову через
Libertum Veto зірвано, а баніта Юрко мусів поки
що з Кульчич втікати.

XII.

Кульчичани вернули побідниками до дому.
Покарали своїх ворогів-напасників. Радість в се-
лі була велика, раді були всі, старі і молоді, що
раз на все провчили немилих сусідів, які нівечили
їхне майно і заколочували спокій.

Юрко був героєм дня. Його ім'я було на устах
всіх. Йому жаль було душі молодого чоловіка,
як пізніше довідався, що Юзьо так трагічно по-
гиб. Юрко не був винен його страшної смерті. За-
чіплений у бою, мусів себе боронити.

Кульчичани відотхнули, погостили сусідів по-
дякували за поміч і відправили далеко за се-
ло.

За кілька днів поїхав Юрко до Гордині до па-
на Івана Федьковича, та до своєї Андзі, яким роз-
повів подрібно весь хід воєнної розправи. Пан
Гординський слухав уважно, а хоч як старий
вояка, не зовсім годився на воєнну тактику Юрка,
але тишився дуже, що його рідня шляхта уміла
постояти за свій гонор. Андзя прислухувалась
оповіданню Юрка, а коли скінчив відозвалась:

— По твоїм відїзді, я дуже боялась Юрку за
тебе, щоби тобі що злого не сталося. Мене мороз
переходив по тілі, як я подумала, що ти можеш
навіть життя втратити... — Це сказавши, опусти-
ла в діл оченята і дві великі, як горох сльози
покотились її по лиці, а губи судорожно задро-
жали.

Юрко дивився довго на неї — а вона піднесла
очі, усміхнулась до нього і заговорила:

— Юрку! я тебе на майбутнє ніколи вже не
пушу самого наражувати своє життя...

— А о. Евфимій казав, що для добра вітчизни
чоловік повинен всім жертвувати — так пишуть
у старих книгах, — сказав Юрко...

— Це правда, — відозвався пан Гординський,
— так воно повинно бути. І мене так вчили в
Острозі, так різні історики пишуть...

— А видиш Андзю, що моя правда, так само
старий дід Дмитро Жгайло щоденно повторяє,
що добро вітчизни наказало йому покинути ака-
демію і піти на Січ... А Сагайдачний інакше зро-
бив? Так само! Він був першим учеником в Остро-
зьській Академії, сидів в крузі учених людей і все
покинув, а пішов на Січ, бо казав, що: *Salus Na-
tionis suprema lex esto!*

— А що то значить, — спитала Андзя.

— Добро народу найвищий закон, — сказав п. Гординський, пописуючись тим, що він колись також латину нюхав, — а дальше додав, — що його також у школах цього вчили і він це собі затамив. Але на наше нещастя, — у нас дієся інакше, дієся гірше.

— А чому — запитала зі смутком Андзя.

— Ет, — чому, — махнув пан Гординський рукою, — довго оповідати.

— Оповіджте батеньку, — я дуже цікава.

— І я, — відозвався Юрко.

— Ет, — чому, — у нас бувають до нині нещасті міжнубожиці. Як давно бували між князями так нині між панами, між магнатами. Вони часом повстають протів короля, неслухають його, бунт ти підносять — і довели до того, що король Казимир зрікся престола, зложив з себе царський вінець, який назвав терневим і забрався до Франції, не хотів в тім краю навіть життя докінчити. По нім вибрали королем шляхтича з руського роду Михайла князя Вишневецького — але як зачуваю — і цього хотять пани вигнати... Що — буде з ним не знати — цідив поволенки ті слова п. Федькович. Жиємо в страшних часах — що дальше буде годі щось наперед передбачити... Ми давніше велику надію покладали на короля Володислава IV, він хотів з тими панами порядок зробити за помічю козаків... Але щож — не дав йому Бог життя і все пішло іншими дорогами. А зухвальству панів й дальше кінця не видно — я все добре памятаю, памятаю Хмельницького.

— Памятаєте, батеньку? — допитала здивована Андзя, — бо мені про Хмельницького оповідають все вечорами наша старенька Марта, моя пістунка

— але я не знаю, чи вона все справедливо оповідає... Оповідайте ви батеньку — мій дороженький батеньку, оповідайте!

— Оповідайте, оповідайте, попросив й собі Юрко.

— У нас оповідає дещо часом мій батько, а часом о. Евфимій дещо сказав, просимо нам оповісти, ми дуже цікаві.

Пан Гординський поправив собі чуприну, підкрив свій кучерявий вус, відкашляв і зачав так:

— Були то часи великого народного зриву — цілий народ наш запротестував протів страшного насильства панів над нами як народом і над нашою вірою. Всі чогось ждали, чогось надіялися, бо не можна було стерпіти цієї наруги над народом. Очі наші, наші думки, летіли геть далеко до великого нашого народного вождя. Всякий оставляв дома все, що мав найдорожчого, брав шаблюку, сідав на коня і летів до Хмельницького. Коли магнати заклипили собі з короля і його зборівської угоди — так — щож тоді було робити?...

Хмельницький почав жалувати, що дав себе заманити цією угодою, жалував, що не відважився на рішучий крок, щоби цій панській сваволі відразу зробити кінець — почав ладитися до нової розправи. Вислав тоді універсали до усієї руської шляхти і до руського народу, щоби постояв за віру благочестиву, за землю руську. Тоді то і я пішов... Я був тоді такий, як ти Юрку, в таких роках. Зібралось нас шляхоцької молоді із нашої округи до трьох сотень. Хлопці, як дубчаки, все росле, свіже буйне, бо молоде. Поділились ми на три сотні, Кульчиці і Гординя були під мною. Я був начальником першої сотні. Друга сотня була з Білини, Білинки

Я, бачите, здивувався... Всі гарно одіті, добре відживлені, красиво озброєні. У кожного гарна шабля, кулі і всячину...

— «А панове звідки?»
— Ми з М...

Відпочавши кілька днів, зачали ми гуртуватись, — нас було до двох тисячів... таж це уже великий полк.... треба вибрати полковника... — Давай зі- йшлись на нараду сотники... Дивляться по собі, кож би то в полковники... Найповажніший віком, бо вже поза трицятку можна було йому рахувати, був пан Лінинський, родом з Лінини великої, що за Старим містом Самбором. Він і не пхався в

Так ми пристали на це і піддали всему нашому
лидарству цю гадку, котре завело круг і пана Спі-
рідіона Лінинського окликнули полковником... За-
раз наскорі вистругали йому булаву, набили цвяш-
ками і пустились, в ім'я Боже, в дальшу дорогу до
Львова, бо надійшли чутки, що Хмельницький за
Львовом жде нашої помочі. По дорозі горнулась
до нас з різних сторін шляхта, так, що нас у Льво-
ві було вже понад 4 тисячі. А треба знати, що по-
біч нас осібно гуртувались хлопи, народ, комар-
нянське та яворівське міщанство, люди дуже сві-
домі, а все за благочестиву віру. Але щож... нам
«урожоним» якось не випадало разом в тих самих
рядах з хлопами ставати. Вони собі осібно згурту-
вались, старшину вибрали таки зі шляхти і у Льво-
ві показалось, що їх добре узброєних було більше
як 10.000 мужви. Деякий лише йшов з косою, ре-
заком, чи сокирою. За пару днів виїхали ми зі
Львова і розтаборились у Топорові, звідки після-
ли вістку до Хмельницького кільки нас є і питали-
ся де маємо йти. На другий день прибули післанці
від Хмельницького, щоби зараз піти під Берестеч-
ко, що імовірно там прийде до рішального бою...
Тут пан Гординський замовк... і задивився у до-
лівку...

— Шож да...

— Що далі, — запитали обоє разом.
— Що далі... не питаєте діти мої, не питаєте... — з очей його поплинули сльози.

По дітях мороз перейшов, коли побачили наболілу душу пана Федьковича і гіркі сльози.

Настало в хаті мовчання... тишина...

Діти з острахом дивились, то на себе, то на пана Федьковича, — бо сліз у него ще ніхто не бачив...

По довшій задумі, обтерши слези, сказав голосно пан Федькович:

— Нас зрадили союзники... Татари... Вони дали себе перекупити нашим противникам — в рішучій хвилі для нас... зрадили нас, залишили нас самих на полі бою... і ми прогнали битву...

Нашого народа полягла там тьма тьменна... Маса потопилась у багнах та болотах... Памятай Юрку, що ніколи твій сусід не може бути твоїм щирим союзником... лише сусід твого сусіда — а найліпше не спускатись на союзників, а розбудити віру у свою силу, на себе надіятись. Для того ми нині такі бідні, нужденні, наша віра нічого не значить... Ми не маємо своєї сили... Уміли ми силу в народі розбудити, уміли ми її викресати, а не уміли ужити... Нас много, ми повинні вірити у власну силу — бо наша вітчизна велика від Сяну по Дон, всюди та сама віра і та сама мова... всюди благовірний народ — для того ми повинні тут розказувати — а не якісь там Коналінські...

— І що ж дальше батеньку? — спитала Андзя.

— Ліпше й не питати, — покивав головою пан Федькович і в хаті настала знову тишина.

Юрко глядів на п. Федьковича так, начеб просив його, щоби дальше розказував, бо його це дуже цікавило... Пан Федькович подивившись на очі Юрка, а вичитавши в них дивний настрій цікаво-

сти, жалю і болю за неудачу під Берестечком, став дальше так розказувати:

— Після битви нас Кульчичан і Гординян зістало яких 40 люда з цілої сотні — а решта... — Пан Гординський махнувши рукою і не договорив і знову гірко заплакав.

Побачивши це Андзя і собі почала плакати.

Пан Гординський обтер на скорі сльози, успокоїв дівчину і зачав дальше розказувати.

Після битви під Берестечком потягнули ми з Хмельницьким під Білу Церкву, малу жидівську містину. Там наступила друга угода, але ця для нас вже нічого не вартувала. Народ був невдоволений, почав хвилюватися і з розпуки домагатися під білого царя. Тоді Хмельницький потягнув дальше на схід і дійшло у Переяславі до угоди з царем... Я не бачив в цій угоді нічого доброго, тому рішив забратися до дому. По дорозі вступив я на Запоріжжя. Хотів я з близька пізнати цю військову школу... я покладав у ній велику надію, що вона одинокка зможе зробити у нас інакший порядок і вирятує народ від загибелі. Побувши якийсь час на Січі, я придивився тим всім порядкам і вони дуже мені подобалися. Але що ж — я не бачив там чоловіка сильної руки, тому не вірив, що з Січі вийде местник за наші права... Я покинув Січ і з кількома товаришами вернув до хати, сів на батьківській загоні і одружився з твоею мамою...

Тут п. Гординський урвав оповідання, зітхнув глибоко, закрив очі долонями... плакав... В хаті настала тишина...

Діти здержали в собі віддих...

Пан Гординський виплакавшись, розказував дальше:

— Як Андзя мала два роки, оставила її мама з пістункою дома, а сама пішла в поле до женців... Напали тоді на село татари, знищили село і позабрали много людей в полон... тоді й маму твою забрали і повели в неволю... Мене не було дома... Я був на соймiku в Судовій Вишні — депутатом... Як я приїхав до дому, застав пустку... і тебе Андзю з пістункою... Я тоді поїхав за татарами шукати жінки. Думав, що подорожі здогоню їх, але надармо... даремні були мої труди... Був я у Крими, був в Анатолії, був в Царгороді... хотів жінку викупити, давав великі гроші, хтоби показав мені слід за нею... але як камінь у воду... все пропало... Довідався я тільки, що задля своєї краси пішла до гарему якогось багатого Турка.

XIII

Це оповідання зробило на Юрка сильне враження. Він довго не спав в ночі. Думав про діла Хмельницького, думав про його славу — думав про Січ... Від того часу Юрко став якийсь маломовний, поважний. Побіда над вугерецькими колюкаторами додала йому відваги і сил до боротьби за рідний край і народ. Його мрією було дістатись на Січ, подивитись на Запоріжжя, він прийшов до переконання, що лише сильна влада, зложена в руки дідичного гетьмана, може спасти край і народ від загибелі. Гетьман, оточений ореолом неограниченої влади може надати блиску державі і двигнути її високо на найвищий щабель слави. Без неограниченої гетьманської влади наш народ знищиться, а «Ліберум вето» з'їсть нас цілком.

Ці думки не сходили йому з голови. Кожного вечера давав панові Гординському різні питання про початок Хмельниччини, про вибух повстання, про причину всенароднього гніву, про його перебіг, в чім лежала суть революції, о що народів ходило, до чого він стремів.

На такий розмові сходили йому довгі вечори. Бувало, що Юрко навмисне нераз з Кульчич приїхав до Гординського, щоби задати п. Гординському одно питання, н. пр. чи переслідування за віру причинилося до всенароднього повстання і о скільки воно вплинуло на розвиток подій.

Ці глибоко обдумані питання Юрка подобалися надзвичайно панові Гординському. Він прийшов до переконання, що будучність Юркова буде незвичайна. Хто знає, що його жде — що йому судьба призначила...

Перебуваючи між Кульчичами а Гординею, довідався Юрко з часом про ті глухі вісти, які через старосамбірський міст діставались до Кульчич, як в справі карної експедиції проти Кульчичан. Врешті його ближчі приятелі відкрили йому очі, щоби держався обережно, бо він сказаний на баніцію... З цього Юрко нічого собі не робив, бо його хороші відтяли Кульчичі від решти світа. Пан Гординський, о. Евфимій та його батько робили старання в Соїмі, щоби баніцію з Юрка зняти; виказували, що Юрко не так дуже винен в смерті молодого Коналінського. Однак сойм знову через «Ліберум вето» зірвано.

Тоді Юркові не дуже то безпечно було сидіти дома. Найбільше журився цєю баніцією п. Гординський, бо не хотів нікого иншого за зятя, лише

Юрка, тим більше, що Андзі пішло вже на 15-тий рік.

Зима того року була дуже легка. При кінці лютого і на початку березня болота зачали пересихати, води на початку квітня цілком опали. Дністер вступив у звичайні свої береги.

Юркові ставало з дня на день щораз більше горячо і небезпечно сидіти дома. Перший ліпший нанятий злодюга, міг його безкарно вбити, засівши на нього де в яких кущах як їхав до Гордині, або вертав вечером з Гордині до Кульчич. Пан Іван Федькович Гординський посумнів дуже, як довівся, що сойм зірваний.

Перед Андзею довго це укривали оба — але вкінці і вона, про це, десь між людьми почула. Сердечно заплакала молода дівчина... Пан Федькович робив старання через впливові особи до варшавського двора, але якось все без успіху.

Одного разу приїхав сумний пан Гординський з міста до дому і сказав до дітей:

— Таки треба буде втікати, ліпше спрятатися на якийсь час людям з очей, як вічно жити в небезпеці...

— То й я піду з ним — сказала Андзя — я без нього не лишуся, а там я все буду коло нього, він буде моєю опікою...

— Андзю, Андзю, якж з тебе ще дитина, коли ти таке говориш як дівчак... якжеж це випадає, щоби молода панночка зі знатного роду — шляхтянка — втікала з хлопцем, з козаком... Що на це люди скажуть... за кого тебе вольмуть... де твоя честь буде?... Я на це, як отець, ніяк позволити не можу...

Андзя почувши ці слова, зблідла як стіна. В очах її потемніло, захиталась і впала на ліжку...

Як раз в цей мент ввійшов Юрко до хати, як пан Гординський крикнув води...

Він кинувся за водою і вмить приніс глиняний глечик води і оба з батьком почали кропити і натирати зімлілу дівчину... За кілька хвилин отворила очі, а побачивши Юрка у своїх ніг на постелі, засміялася до нього і сказала:

— Правда Юрочку, що ти мене не лишиш тут, що вольмеш мене з собою?..

— Так, любчику, так, певно, що тебе не лишу, а візьму з собою, — посаджу на коня і поїдемо обоегеть у далекий світ.

— А видите батеньку, що я поїду з Юрком, — сказала з радістю Андзя.

— Але поїдеш, поїдеш, — лише щобиш здорова була і більше не мліла.

Юрко остав тепер довгий час в Гордині і поволеньки приготовляв Андзю до того, що думає їхати на Січ, на Запоріжжя, між воєнне брацтво, де жінкам вступ цілковито заборонений.

Він оповідав Андзі багато про організацію Запоріжської Січі, про славу його лицарства, про зносини з посторонними державами, про приязнь про царські дарунки для Запоріжського війська.

Андзя довго слухала його палких оповідань про воєни, що там жінкам немає вступу.

— Січ — Андзю, — це одинокое місце для мене де я буду безпечний і де буду могти свобідно між своїми і по своїй волі і вподобі жити і тобі вістки про себе передавати.

— Я знаю Юрочку, що я тебе не побачу, — сказала Андзя з плачем, — якесь прочуття мені про це говорить...

— Не бійся Андзю, баніція не вічна, за рік, я тобі ручу, що буду дома, вільний від баніції, приїду до тебе, і маю надію, що тебе застану здорову, що ти на мене будеш ждати і за нікого другого не вийдеш заміж...

— Юрочку, як можна щось подібного думати, я тільки твоєю можу бути, коли вже така якась судьба моя і твоя, коли така воля Божа... Буду днями і ночами тебе виглядати, за тобою тужити, буду ждати вісток від тебе і так довго ждати доки не прийдеш, хочби це мало вік тревати...

Сказавши це, закрила своє личко біленькими ручками і гірко заплакала...

Старий Гординський похилив голову на стіл і мовчав.

Юрко сидів на лаві мов онімільй...

Настала тишина, — в хаті стало так тихо-тихенько, що чути було як мухи літали і бреніли на вікнах і стелі...

Андзя перестала плакати і щось довго думала... опустила голову на груди... Згодом вийшла на двір, звідки по хвилині влетіли в хату слова народньої пісні:

Зелена рута, жовтий квіт,
Не піду за тебе, піду в світ...
Тай розпущу косу по плечу
Нераз гірко, тяжко заплачу...

При останньому слові спів раптово утих, Андзя знесилена впала на стіну хати і голівкою біла зимні її угли...

XIV

Пором причинив до помосту, уставленого на березі великого острова Хортиці. З нього вискочило на конях двох молодців, яких заведено до канцелярії осавула.

Осавул Семен Стебницький побачивши з отвору свого куріня двох чужих їздців вийшов на двір і сказав:

— Здорові були молодці.
— Гаразд, пане осавуле, здорові.
— Звідки вас Бог веде?
— З Галицької Волости, з під города Самбора.
— А — то ми краєни — бо й я з під Самбора, зі Стебника, — дуже а дуже тішуся — а з якого села?

— З Кульчиць шляхоцьких.
— А-га, — з Кульчиць, — як так, то ми ближнькі краєни, — з Кульчиць походив наш славний гетьман Сагайдачний.

— Так, — сказав Юрко.
— А цей другий парень, — запитав осавул Юрковий товариша.

— Я з під города Сянока.
— Го! го! го! то десь за Перемишлем, ще дальше, а з якого села?

— З Тиряви Сільної.
— З Тиряви Сільної — певно втік зі штольні — як і я зі Стебника.

— Так пане осавуле.
— А як звати тебе, брате?

— Я — Іван Тимочко.
— Справедливий українець.
— А тебе як звати?

- Я Юрко Франц Кульчицький-Шелестович.
- То ти Лях певно?
- Ні, пане осавуле, я русин благовірний.
- Дивно, — сказав осавул, — русин благовірний, а два ймена йому дали, як Ляхові.
- У нас така часом звичка між шляхтою.
- Дивна, — якась панська звичка?
- Ви грамотні може?
- Так — сказали молодці.
- А-ну підете зі мною до дидакала.

Хлопці лишили коней, яких зараз забрали козаки, а самі пішли з осавулом до якогось будинку, що стояв недалеко церкви — майже на середині острова Хортиці — тут і задержались.

— Заждіть тут, — сказав осавул, — я піду до дидакала, щоби провірив чи ви дійсно грамотні. За хвилину показалися оба, осавул і дидакал, учитель січової школи. Був це мушина середніх літ, високого росту з сивіючою бородою, одягнений у підриясник. Через великі окуляри подивився гостро на молодців і запитав:

- Ви грамотні гаразд?
- Гаразд, — відповів Юрко.
- Молитви знаєте?
- Знаємо — відrekli оба нараз.
- Перехрестіться. — Перехрестились тричі.
- Перекажи Отче наш.
- Переказали оба разом.

- Вірую знаємо і Помилуй мя Боже — сказав Тимочко.
- Ові то! гаразд! — сказав дидакал.
- А знаєте по святим книгам читати?
- Знаємо, — відповіли оба нараз.
- Зайдіть в школу, побачимо.

Пішли. В школі побачили кругом стін довгі, а вузьенькі столи, при яких сиділо кільканацять хлопців від восьми до двадцяти літ. Всі гарно вбрані у козацькі кафтани, сині широчезні шаравари, на ногах сафіянові чобітки, чуби побриті, на головах невеличкі оселедці.

Перед кожним псалтир. Перед деякими учениками стояли чорні каламарі, в яких були застромлені гусячі пера.

Коли Юрко і Іванко війшли до школи, станули трохи здивовано, трохи несміло бо перший раз оба найшлись в публічній школі і оба ростом і віком були найстарші — трохи їм було соромно.

Дидакал метнувся між свої книги, які лежали на прибитій до стіни полиці. Перебравши кілька, витягнув новісіньку книгу, оправлену в чорну кожу з золоченими берегами і з великим золоченим трираменним хрестом. Від цієї книги аж блестіло золотом, а дидакал усміхнувшись показав її хлопцям:

- Бачили ви таку книгу?

— Ні — сказали несміло хлопці.

— Знаю, що ні, бо вона недавно вийшла з печатни в Київ у святій Лаврі — о так скоро там до вашої Галицької Волости не могла зайти. Це сказавши, отворив книгу на першій стороні, де побачили хлопці гарно вимальовані образи святих між якими видно було якусь штудерно закручену напиль.

- А-ну — попробуй читати Юрку — приказав досить ласкаво дидакал.
- Юрко приблизився сміло до книги, подивився на штучно позакручувані букви, подумав трохи і зачав слябізувати:

Синописець или краткое собраніе отъ различныхъ летописцевъ о началѣ славяно-россійскаго народа и первоначальныхъ князихъ богоспасеимаго града Кіева 1672 года.

— Гаразд — прочитав — всміхнувся ласкавійше вже дидаascal — а хто тебе вчив читати?

— Потрохи мій батько, а потрохи о. Евфимій, — відповів Юрко сміло — у нас в Кульчицях грамотних много, оден другого вчить.

— А може ти й писати знаєш?

— Знаю, цілком на чисто, — відповів вже смілійше Юрко.

— Гаразд сину — нам письменних козаків найбільше треба.

— Ано, ти другий прочитай дальше, — сказав дидаascal до Іванка, отворивши книгу десь уже на середині.

Тимочко приблизився, серце зачало трохи сильніше тріпотатися, хотів взяти книгу в руки, однак дидаascal на це не позволив, а сам тримаючи книгу приблизився трохи до Тимочка, показав йому роговою вказівкою місце, де має читати.

Тимочко почав читати:

— Въ лѣто отъ рождества Христова 1621. жестокосерднѣи оуъ богопротивникъ турскій солтанъ въ лютой ярости и скорби сердца своего сый, хотя мимошедшую пагубу людѣи своихъ и студъ лица своего безчестнаго утулити, аще большіи силы свои турскіи и татарскіи подвиже, и посла зъ поганымъ вейзеромъ своимъ и со многими башами подъ Чигирнъ доставати его.

— Гаразд! — сказав дидаascal. — Буде! Бачу, що й ти читаєш правильно. Нам таких молодців буде треба. Тішуся вами і донесу про це кошовому

начальству, як тільки поверне з воєнного походу.

— А ти, Тимочку, умієш також писати?

— Потрохи умію, але не зовсім чисто.

— Навчись, як захочеш, — відповів дидаascal.

— Попробуємо ще вас у письмі, — сказав сміючись дидаascal.

Хлопці посідали за стіл, поклали коло себе на лавах свої шапки і зачали розглядатися трохи сміливіше по шкільній кімнаті і придивлятися школярям, які цікаво гляділи на новиків.

Дидаascal пошукав тимчасом два шматочки паперу, затаїв ножиком два гусячі пера, попробував їх на нігті великого пальця, і подав разом з чорнилом хлопцям.

— Пробуйте писати, — побачимо, що ви вмієте.

Хлопці взяли пера в руки, замачали ще раз у чорнилі і ждали на дидааскала, котрий тимчасом отворив знову в іншій місці книгу «Синописець» і почав хлопцям диктувати:

— И оуже неприятѣли въ униніи и малодушіи нмѣренія своего не совершити...

Поглянувши на письмо хлопців, покрутив головою. Взяв оба письма в руки, придивився кожній букві, покивав трохи головою і сказав:

— Видно, що ви оба мало писали, але підучитесь. Нічого, я з вас вдоволений. — А вкінці записав:

— Вмієте ви може які чужі мови, коли ви з таких далеких країв?

— Трохи знаємо по польськи говорити — сказав осмілений Тимочко.

— По німецьки не знаєте? — запитав дидаascal.

— Ні, — відповіли хлопці.

— А чи не хотіли би ви учитися по турецьки, або по татарськи? — запитав дидаскал.
Хлопці засміялися сердечно.

— Нема нічого в тім смішного, — нам таких людей треба, щоби розуміли турецьку і татарську мову, бо Турки наші сусіди. — От бачите, часом наші козаки піймають на війні Турків, або Татар — з ними треба розмовитись а часом треба їм бумагу написати — от як.

Це сказавши, віддав дидаскал хлопців осавулові, з вдоволення зтер руки і сказав до нього, поки-
вавши головою;

— Гаразд — молодці!

XV

— Досить цієї мудрости — сказав осавул. — Ходіть хлопці зі мною, тепер до моєї школи. Я вас буду вчити козацького обичаю, це буде для вас ліпша школа, як по книгах бурмотіти. Але найважніше це, що ви певно голодні, після так далекої подорожі, і потягнув хлопців за собою.

— Ні, пане осавуле, ми не голодні, нас накормив на степу у зимовику хазяїн козак.

— А колиж це було?

— Сьогодні рано.

— А щож він давав вам такого доброго їсти, що ви дотепер не голодні?

— Він нас до сита накормив, пане осавуле — сказав Юрко — хазяйка дала нам наперед пшеничного хліба з маслом із медом, опісля поставила жареного мяса відтак печену рибу. Ми так достатно дома не їли, як ту по дорозі між козаками.

нас шляхта далеко бідніше живе, як тут по степах козаки, а щож доперва простий народ, піддані... У нас він бідує, їсть пісний борщик з бобом, і за це Богові дякує як є. Потім, як ми від цього зніздюка поїхали далше, то находили на степу багато спілих черешень, а чим ближе Хортиці подибали ми спілі грушки, які попадали з дерева на горячий пісок, і майже попечені від горяча були¹⁾. У нас біля Самбора в тім часі не лише грушок, але й черешень спілих нема, і скорше не будуть як на Спаса, а у Вас на Січі, вже на Івана все спіле.

— Як бачу у нас вам подобалося?

— Так — відповіли хлопці — подобалося.

— А тепер підемо далше, я покажу вам цілу нашу славну Хортицьку Січ, тепер буде найліпше все оглянути, бо наших козаків як бачите, нема дома, вони всі пішли з атаманом Сірком у военний похід¹⁾ і Бог знає коли вернуть.

— А де вони пішли у похід — запитав Юрко? — Цього вам не скажу, це військова тайна, і атаман Сірко нікому не каже як вибирається у военний похід. Крім найблищих його дорадників цього ніхто не знає. Отже бачите, який у нас на Січі порядок.

Хлопці задумались і замовкли, і мовчки ступали за осавулом.

Осавул запровадив їх наперед до козацьких куренів, які стояли оден біля одного, притикали майже од себе.

— От подивіться до наших куренів — сказав осавул і запровадив хлопців до середини. — Будовані вони на стовпках, без димарів. Дим виходить

¹⁾ Факт.

через стелю так і курить — за тим його куренем прозвали. Серед сіней куреня ставлять кабицю, над кабицею кладуть залізну підпору, на якій вішають залізні крючки, надівають на них казани, та так і страву варять. Самі полягають так і люльки курять, та балакають де що про Татар, та де що про Ляхів, та Турків, або Москалів.

А цей більший будинок, що це такого? — запитав Юрко.

— Це будинок кошового атамана, якого що року вибирає ціле товариство. В нім мешкає атаман Сірко, що вже кілька літ атаманує у нас над усіма січами і як бачу, ще довго атаманом буде. Він же на цілий світ славний. Його знає і Москва і Польща, він на Сибірі був і знову атаманом став. А Татари то його так бояться, що матері своїх дітей його іменем лякають.

— Ми і в галицькій волости чули про атамана Сірка — сказав Тимочко.

— І ми у Кульчицах чули — відозвався Юрко.

А Турки як зачують, що Сірко верховодить військом, так і боронитися не хотять, здаються відразу і віддають йому найцінніші дари, що хто має коло себе, бо знають, що Сірко чоловік благородний, дарів не прийме, і свободою обдарує. Його всі козаки люблять і бояться, і поважають. Подивіться тепер, як то кошовий атаман живе у нас.

Він завів хлопців до середини будинку, де обійшли всі кімнати, придивились на мебель кошового, на всі дорогі килими, на срібну і золоту посуду, на величаві портрети всіх давних атаманів, почавши від Байди, кн. Вишневецького а скінчивши на Сірку. Опісля оглянули кімнати в яких атаман приймає чужосторонніх послів, вкінці пішли

скарбниці, де оглядали всі дарунки, які чужосторонні володарі прислали кошовим атаманам в дарі, за що зобов'язували їх за поміч у воєнних походах. Були там дорогоцінні гостинці від римсько-німецького імператора, від венецького дожі, від французьких і польських королів, від московських царів, від римського папи, від кримських ханів, від турецьких султанів, від молдаванських господарів, від різних польських магнатів як Потоцьких, Браницьких, Вишневецьких, Каліновських і т. ін. Були ще переважно золоті і срібні чаші, збаночки майстерної грецької роботи. Були там дорогоцінні зеркала, перловою масою викладані скриньочки. Була одна з оріхового дерева чудної роботи скриньочка, що якось секретно отворалася. Після отворення в середині було знову кілька менших скриньочок на різній дорожності як золоті і брилянтові речі. Отворивши ці середущі скриньочки оказалось, що за ними були ще менші сховочки на найдорощі речі і тайні письма, про які лише сам атаман знав. Скриньочка ця була ціла окована сріблом, на яким виділили якісь вирізьблені постаті. Був це дар польської королеви Елеонори дружини короля Михайла для атамана Сірка, за його поміч Польщі, під час нападу Турків на Річпосполиту.

— А тепер підемо до нашої церкви — сказав осавул і кивнув рукою на паламаря, старого діда-козака, що сидів на лавочці біля церкви.

Коли хлопці ввійшли до середини, блеск затьмив їм очі від золота яке світилося на іконостасі на царських вратах, на патерицях, корогвах та на всіх образах. Хлопці були осліплені і задивлені в артистично викінчені образи святих... Забули навіть перехреститися, стояли мав закам'янілі, бо та-

кого чуда ще ніде не бачили. Осавул показав їм Євангеліє, оправлене в коване срібло і золото, викадане дорогими каменями, і казав його Юркові піднести в руці догори.

Юрко прибирався до цього як міг і ніяк не вдалось йому цього Євангелія в одній руці піднести. Доперва як хопив обома руками, то ледво його підніс!

— У нас діакон міцний хлоп, але ледви держить його в руках, звичайно двох діаконів його тримає, а пан-отець то й не піднесе сам...

З церкви запровадив осавул хлопців до другого великого будинку, де містилася канцелярія січового війська. Вийшовши там, побачили хлопці цілий ряд кімнат. Там при столах сиділи молоді і старші козаки в особних гарних строях і щось писали. Перед ними на столах лежали грубезні книги, багато всіякого паперу, а кожний писар тримав за вухом гусяче перо. Вийшовши звідси, запровадив їх осавул через цілий ряд куренів на другу сторону острова Хортиці, де стояли великі магазини з зброєю, гарматами порохом, дальше, магазини з харчами, сушеною рибою, салом, пшоном, борошном, а ще дальше були магазини з військовою одежою. Вийшовши до цього магазину, приказав осавул вартовому прикликати голяря, щоби наших хлопців обстриг, лишивши їм лише невеличкі осередці, а відтак казав їм скинути свою одежу, а перебрати їх казав в одяг запорізьських козаків.

Хлопцям аж вічі заіскрились, як дістали сині широчезні шаравари, на сорочку наділи червоний вовняний кафтан який сягав до колін. Було на нім повно блищачих гузиків на шовкових шнурочках, з двома зборами із заду, та з двома гачками по

боках на пістолі. Осавул застібнув на хлопцях кафтани, а обернувши їх кілька разів кругом, подивився чи добре лежать — відтак казав прикликати кравця, щоби дещо на плечах поправив — бо на запорожському козакові все має лежати як на ляльці, ні одної морщини ніде не сміє бути. Коли кравець поправив дещо при кафтані, тоді осавул казав їм видати пояси, одному пояс турецької, а другому перської роботи. Пояси були довгі на десять аршинів, а широкі на дві четверти, краями позолочені, а на самих кінчиках привязані були шовкові шнурочки, що завязувались на плечах, або на боці. Крім цих парадних поясів дістали хлопці до домового щоденного вжитку короткі пояси, оден зі шкіри, а другий з кінського волоса. На ці короткі пояси нашивались з заду китиці, а з переду пряжки й ремінчики та пстолі, на люльку, на ніж і на шаблю. Так узброєні хлопці, на верх цього всього, наділи черкеску і жупан. Черкески обовязково були иншого цвіту як кафтан, і були звичайно гаптовані золотом, прибрані гудзиками з широкими рукавами, розпором і вильотами, які з заду вітер розвівав. Коли запорожець їхав на коні, тоді здавалось, що мав з заду крила. Поверх черкески наші запорожці дістали кирею. Це була довга по пяти одежа, зроблена звичайно з овечої шкіри разом з вовною без рукавів, якби велика плахта, що окрила цілого чоловіка. Вона була сильна і непромакальна, а знята, могла стояти на землі.

З одягового магазину перейшли до другого будинку, де були величезні склади взуття. Там побачили кільканацять шевців. Одні краяли шкіру, зішивали чоботи, інші прибивали закаблуки, інші

вуха. Ту при великій стукотні кипіла робота, при чім деякі гармонійно співали козацькі пісні...

Юрко вибрав собі чоботи сафіянові, жовті, а Тимочко червоні, до яких шевці поприбивали їм раз-раз срібні підківки. Звідси перейшли до дальших будинків, де вироблювано для запорожців шапки. Тут побачили на полицях тисячі готових смушкових шапок, з різноколіровими днами. Хлопці помірявши на свої голови шапки, вийшли з осавулом до його куреня на обід.

XVI.

Юрко обідав перший раз в козацькій курені, разом зі своїм товаришем долі, Тимочком. Нове життя зробило на нього сильне вражіння. Він не уявляв собі, що на Січі таке велике багатство, такий достаток.

Пообідавши, разом з осавулом і з двома товаришами, полягали вони вкруг в курені і почали балакати. Після довшої подорожі і по сильних вражіннях, Юрко почувався трохи перетомлений, заснував твердим сном. Осавул, подивившись на сплячого юнака, здвигнув раменами і сказав до Тимочка:

- Втомився дорогою. Оставив батьків?
- Певно, що так, — відповів Тимочко.
- Довго ви їхали до нас?
- Минуло два місяці, як я виїхав з Тиряви Сільної.

— От як, — відповів осавул. — А в дорозі не мали ви яких пригод?

— Чому ні — були. Ловили нас різні люди. Раз коло Бакоти зловили нас якись двірські посіпаки й

хотіли нас в батраків обернути, але по кількох днях неволі ми втікли в степ. Степами йшли ми три дні і три ночі. Ночували на степу. По дорозі стрінули якийсь хутір, де жив християнин козак. У нього відпочали ми день. Казав нам половити собі на степу його коні й їхати далше, а коні казав віддати вам у Січі.

Відтак не мали ми вже жадної пригоди. Всюди на ваших землях хозяйки жалували нас, що ми такі молоді і мусіли втікати з рідної землі до вашого краю.

— А яка причина вашої втечі?

— Я втік зі штольні, бо не міг витримати такої тяжкої роботи — а пани били нас нагаями і змушували до праці.

— А цей сплячий?

Він засуджений на баніцію за забиття якогось колюкатора.

— У нас буде вам добре, свобода, рівність, братерство, достаток у всім, чого душа захоче... За те у нас треба вчитися лицарського діла, треба старшину слухати і поважати. Тут у нас можна всього навчитись, різного ремесла, як ви бачили. Хто неписьменний, може в школу записатись — татарськи і по турецьки. Можна навіть навчитись по турецьки і по турецьки.

Тимочко, учувши це, зареготався голосно так, що Юрко збудився і заспаними очима повів по товаришах. Нагадавши собі, де він, встав, протер очі і усміхнувся до осавула і Тимочка.

— Що ж тобі снилося, козаچه? У нас спати в день не можна — у нас ніч до снування, а день до праці і забави. Тепер підемо подивитись трохи по світі.

Хлопці вийшли з осавулом з куреня, посідали на коні і об'їхали кругом цілу Хортицю, опісля через Дніпро поїхали на степ, де в кількох верстах подибали вартових. Одні на конях робили розвідчу службу, дивились, чи не зближається який ворог. Найбільше вартових було з полудневої сторони і з полуднево-західної від Туреччини.

Денеде на овиді неба красувались невеличкі гайки з молоді дубини, бозини, свиднини і вільшини, де наші хлопці заїхали на відпочинок. Полягавши, розпочали балачку про Ляхів, Татар, Турків та про Москалів, про їхні звичаї і обичаї.

Під вечір повернули на Хортицю, викупавшись по дорозі у Дніпрі.

Осавул призначив їм відповідний курень. Хлопці повечеряли й полягали спати, а на другий день до світа призначено їх до полевої служби.

XVII.

Хлопці спали, як забиті. На світанку збудила їх військова сурма.

Була це неділя. Обмившись, зодяглися на скорі і пішли в церкву, де панотець відправляв уже утрєню. Після утрєні повідомив осавул панотця, що вчора прибуло двох молодців, та просив записати їх у книгу.

— Де вони — запитав панотець — хай прийдуть до мене. Може треба змінити їм імена, як вони латинники.

— Ні — відповів осавул — оба правовірні. Іван і Юрко.

— Коли так, хай остануть на своїх місцях, я напишу їх опісля сам.

— А молитви знають?

— Знають — дидакал їм проводив.

— А як так, то добре... І став зодягатись на Службу Божу.

На Службу Божу, крім вартових зійшлося все козацтво, яке по своїй службі остало на Січі. Походили зі своїх робітень шевці, кравці, ковалі, колодії, прийшли писарі зі всіх канцелярій, прийшов дидакал зі своїми спудеями і заняв правий крилос. Прийшла вся військова старшина яка могла остатись дома, прийшли деякі зимовики зі своїх поблизьких хуторів, так що церква була майже повна. Дидакал зорганізував зі своїх спудеїв і канцелярських писарів хор і роздав їм голоси. Розпочалась Служба Божа.

Юрко і Тимочко не чули ще ніде подібного співу як січові школярі своїми срібними голосами співали Ектенію, Антифони, а як витягнули Херувимську, Юркові здавалось, що він між ангелами в небі. «Вірую», оден з канцеляристів заспівав так сильним басом, що ціла церква задрожала.

На «Отче наш» всі зібрані впали на коліна і з глибокої душі просили Творця Всесенної: Хліб наш насущний даждь нам днесь, а потім незвичайно ніжно і смиренно просили: остави нам долги наша, яко і ми оставляем должникам нашим.

По скінченій Службі Божій хлопці пішли на снідання, що поставлено їм у великих деревляних мисках, подібних до цебриків... До кожної миски позасідало по 10 молодців і всі заїдали з великим смаком дрібну рибу з юшкою і закусували пшеничним разовим хлібом. Попоївши риби, забрались до другої страви. Була це горяча каша на густо звараена, помашена шкварками. До каші подано жа-

рене мясо з кабана, а як напитою юшку з сушеня.

Після так обильного снідання, осавул розділив хлопців і всіх післав на вартову службу в різні пункти поза Січ. Юркові призначив вартувати яку милу на схід від Січі, звідки набігали часто Татари, а Тимочкові в другій лінії від Юрка о пів милі bliще.

Хлопці дістали наказ три рази денно сходитися і доносити собі чи не зайшло що небезпечного. Якби котрий запримітив якийсь рух ворогів, мусить зараз донести перед ним стоячому козакові, а цей другому, так аж до Січі.

Хлопці сіли на коні і поїхали. За Юрком поїхав ще пів милі наперед оден з досвідних місцевих козаків. Його становище було висунене найдальше на схід від Хортиці. Всі вартові заняли місця на високих могилах насипаних серед степів і звідси наглядали цілу околицю, чи не грозить Хортиці яка небезпека...

Так стояли від раня до вечера, поки не змінили їх більше досвідні вартові на нічну службу.

Юрко станувши на високій могилі, дивився в безмежні, як море степи, які від легенького вітру колихались, мов філі на морі. Трави на степах були так високі, що коням лише голови було видно, а місцями трави закривали коня з їздцем. Така їзда була досить тяжка, коні мучились страшно. Мусіли ломити перед собою трави, тирси і всяке бодяче. Від надмірного горяча дуже томилась. Крім того обсідали їх рої мух і гедзів, що їх дуже непокоїли.

Станувши на могилі, чув себе Юрко відсвіженим. Обвіяв його легкий степовий вітер. Кінь порскав

радісно, бо чув себе на волі. Юрко пустив коня пастися, а сам придивлявся безкраїм степам, яким ніде не було видно кінця, всюди степ і степ, поле і поле, покрите високими травами, ніде ні одної душі...

За яку хвилю настала тишина, вітер утих цілком, сонце жарило немилосердно, піт лясав з нього струями. Юрко почув себе втомленим, порозпирав одіж та почав холодитися травою, нарвав лопухів і поклав собі на голову... Але це не багато помагало, жара не уставала...

— Господи, що я ту зроблю, ніде душі не видно, чого я ту стою і на що? Йому зачало нудитися. У свого батька привик до ділової праці, при господарстві, ні одної хвили батько не дозволив змарнувати, а ту стій на степу і дивись, чи хто не їде... По добрій ранішній їді Юрко почув спрагу. Хотілось йому пити. Він почав шукати на степу води. Ломав бодяче, придивлявся по під коріння тирси, але ніде води не було... Спрага збільшилась, у горлі йому цілком висохло. Юрка огорнула розпука. З досади почав виривати цибулькваті степові трави, обтер цибульки з глини і так почав з них добувати де що вогкості. При цій роботі застав його товариш висунений найдальше на схід. Він мав наказ відвідати Юрка, а побачивши його засміявся сердечно.

Юрко степенувся...

— А що ти робиш товаришу?

— Води шукаю, бо гину зі спраги.

— А свою вже випив з боклага?

— Юрко занімів...

— Алеж з тебе козак забудько, таж маеш воду у боклагу, що за плечима.

— Юрко зрадів невимовно, зняв зі своїх плечей деревляний боклажок, відкрутив затичку і почав пити воду.

— Не пий всього, бо це не заспокоїть спраги а збільшить її, — крикнув козак.

— А якжеж пити її — запитався Юрко?

— По кілька капель лише, що хвилька, треба привикати до козачого життя.

— Цього я не знав...

— Тому то ти й новик у нас, не одно привчишся. Прохолодившись, сів Юрко коло товариша. Сей розказував про свої пригоди і военні походи, як то не раз прийшлося бідувати козакам, не тільки без води, але навіть без шматка хліба.

— Козак мусить бути на все витривалий, докінчив товариш і зараз попрощав Юрка та відіхав на своє становище, сказавши на прощання, що під вечір їх інші товариші замінять, а вони на ніч вернуть до свого куріня.

Оставши сам, сів Юрко на коня, виїхав на могилу дивитись за своїм відіхавшим товаришем, котрий тут і там то виринав то поринав у степовій траві.

Вкінці товариш зникнув йому з очей, а Юркові осталося в товаристві море трав і степових бодяків, які легонько до вітру нагинались то в одну, то другу сторону.

По полудні жара трохи зменшилась, легонький вітерець холодив розпалене лице. Юрко що хвиля ликав по кілька капель води зі свого боклажка. Вечером змінив його старший козак, а Юрко вернув до дому.

Це була перша його служба.

XVIII.

Осавул Стебницький назначав Юрка щоденно в іншій місці до вартової служби, щоби запізнався з тереном. Йому та служба видавалася трохи нудна, трохи одностайна. Цілими днями нічого не робити, тільки стояти на степах, дивитися чи який ворог не надходить здавалось йому втратою часу. Він привик в батьківськйй домі до роботи, до діла, йому всяка робота яку давав батько в руках горіла, він звик до руху, до такої праці яка приносила реальні користи, а ту, стояння на степі, нічого не давало, нічого не приносило, бо цілими днями не бачив ні одної живої душі.

— Буду проситися до яких ремісників, або до якої канцелярії можеби я придався, або бодай вчитися турецької чи татарської мови, буде для мене корисніше, як стояти на степах.

В два тижні побуту Юркового на Січі, виправив його осавул в те саме місце, де був призначений першого дня. Прочі товариші заняли другі позиції. Наставлення на службу припало їм рано, дня 7 липня, скоросвіт, як раз в день св. Івана Хрестителя, в день імянин кошового атамана Сірка, котрий був від трьх тижнів у военнім поході на кримських Татар.

Занявши призначений собі до нагляду терен, Юрко попрощався зі своїми товаришами, які поїхали на свої позиції. Юрко станувши на могилі, дивився за товаришами які щораз дальше відїздили, як ставали щораз менші, а вкінці цілком зникли йому з очей.

Юрко зівстав сам, прислухувався степовому вітрові, жуужанню степових комах, співові полевих

цвіркунів. Стоячи годинами самотно на степу і прислухуючися таємничій степовій природі, почув Юрко невиразний якийсь далекий голос, подібний до якогось відгомону, вкінці до якогось далекого співу. Нашуривши очі і вуха на схід, завважав Юрко перед собою у високій траві їздця на коні, котрий вививаючи у воздуху нагаєм, кричав до Юрка на ціле горло:

— Наші вертають! Наші вертають!

Був це товариш Юрка козак Нечипір, що тримав варту в найдальше на схід висуненому місці, а почувши козацькі співи, невтерпів підїхав до Юркової станиці і запросив його на найвищу могилу, щоби прислухувався співові повертаючих Запорожців.

Стиснувши коні острогами, полетіли оба товариші з вітром, і за кілька хвилин станули на найвищим пункті звідки побачили величавий вид: поворот козаків, які вертали з побідоносного походу, співали про Сагайдачного: «що проміняв жінку на тютюн тай люльку»...

Похід зближався щораз ближче і ближче. Нечипір розпізнавав вже козацькі прапори і завважав, що перед собою женуть ватагу полонених Татар, везуть на своїх мажах наладоване добро, а за ними по боках стережуть цього добра козаці патрулі.

Похід приближався, голоси ставали щораз виразніші, щораз зрозумільші, вкінці Нечипір пізнав вже атамана Сірка, на сивому коні і показав Юркові...

Юрко вдивився в цей білий пункт, в того коня, на яким їхав атаман Сірко, про якого славу Юрко багато чув ще в Кульчицах від старого діда Дмит-

ра, а про його военні подвиги, щоденно теперішні товариші много на Січі вечерами оповідали.

Похід зближався щораз ближче, вже можна було розрізнити по одягах Татар від Козаків.

— Ходім їх привитати — сказав Юрко до Нечипора.

— Не можна брате!

— Чому, — запитав Юрко?

— Тому, що кожний з нас мусить бути на своїм місці, якого нам не вільно опустити навіть тоді, як похід по при нас перейде. Тепер ти втікай на своє місце а я на своє, і там стій так довго, доки тебе осавул не замінить.

На варті маєш по військовому поздоровити атамана і старшину, і стояти «на позірі!» так довго, поки біля тебе не перейде цілий похід.

Товариші розстались, стрілою смикнули на свої місця...

XIX.

Юрко стояв на своїм службовім місці і бистро нащуривав очі і вуха. За яку годину почув перед собою могутний спів, що ставав щораз сильніший. Вишуривши добре вуха розпізнав знану вже собі з Січі пісню: «Гей у Барі на риночку!». Спів могутнів, на виднокрузі замаячів рух і в мить показався Юрковим очам величавий похід козацького війська! Наперед ішли полонені Татари з похнюпленими головами, видно потомлені довгим походом по горячій степу. Де-не-де між полоненими бачити можна було жінки з малими дітьми, опісля татарську моголодь, відтак мушин. Убрані були в островерхі шапки і короткі кожушки вивернені вовною на верх.

Ішли вони помежи возами, на яких було повно награбленого татарського добра. Ішло їх всіх до 100 люда. За ними їхали Запорожці на конях, уставлені чвірками. Всі убрані були в широкі сині шаравари і червоні жупани. Вертали з веселими обличчями, в очах видно було побіду віднесену над відвічним ворогом християн.

По середині, на білім коні, їхав отаман Сірко, на якого бобровій шапці хиталося чаплине перо.

Юрко виняв задалегідь шаблюку і станув на позір на своїм місці, звернений лицем до отамана.

— Здоров був козаче — відклоняючись сказав отаман Юркові.

— Здоровля бажаю панові отаманові — і стояв дальше на позір.

— Стань — сказав отаман голосно, підніс руку в гору і сам станув на місці.

Сурмач в тій хвилі дав знак сурмою і все козаче військо стануло на місці мов врите.

Отаман підніс опять руку в гору і сказав: Спочинь!

Козаки позлізали з коней, спутали їх і пустили на пашу, а самі прийнялись за діло. Розвели ватру, познімали з коней казанки, зняли з возів міхи з пішоном і салом і стали варити страву.

Отаман Сірко крикнув на Юрка.

— Варта! сюда! — і кивнув в його сторону рукою...

Юрко злетів на коні до отамана і станув перед ним на позір!

— Сховай шаблюку, як стоїш перед отаманом.

— Ти що за оден.

— Юрко Кульчицький, з Галицької Волости.

— Давно у Січі?

— Від двох неділь, пане отамане.

— А-га! ти від двох неділь доперва — засміявся ласкаво отаман.

— А звідкиж ти молоде.

— Я з під Самбора, з шляхоцького села Кульчиць.

— А-га! то ти певно родич Сагайдачного.

— Так, пане отамане.

— А що тебе до нас привело?

Юрко розказав цілу історію з Коналінським, Гординським, Андзею і про свою баніцію. Атаман засміявся...

— Но, дівчина для тебе пропала, — запорожець мусить виречись раз на все дівчини, — у нас або одно — або друге.

Юрко спустив очі і нічого не відповів.

— Мовчиш, козаче?

Юрко дальше мовчав...

— Гм, гм, побачимо, — сказав Сірко і поклепав Юрка по рамени.

— Справуйся хлопче, а не зроби Сагайдачному сорому, — іди до служби.

Юрко відійшов на своє місце.

Козаки упоравшись з обідом, полягали на траву. Деякі сиділи і голосно балакали про свої пригоди підчас цього походу на татарське місто Арслан¹⁾.

Атаман Сірко відбув тимчасом военну раду на котрій рішено, де відставити полонених Татар.

Після цілогодинної наради рішено не осаджувати їх на козачих землях між Богом а Дніпром, а відослати їх до Галицької Волости, вітчини Сагайдач-

¹⁾ Істор. факт.

ного, і поселити на пустих ґрунтах між Самбором а Комарном.

Відпочавши як слід і нагодувавши бранців, козаки подались наперед. Їхали поволі, бо козаки і бранці помучені були відбуваючи подорож сухими степами. Перед заходом сонця прибули на Січ. Осавул Стебницький здав Сіркові звіт з заряду Хортицькою Січю за цілий час його неприявности. Згадав про двох юних новиків Юрка Кульчицького і Івана Тимочка, які гарно поведуться і на яких він покладає не аби яку надію...

— Одного я пізнав вже на відпочинку — однак я не думаю, що з нього буде добрий вояка.

— Вони оба письменні.

— Коли письменні, то призначити їх до канцелярії, або до іншої служби.

— Знають може вони по татарськи або по турецьки?

— Знають лише по польськи.

— По польськи то ми сі знаємо, що нам з цього.

— Хай вчаться по турецьки, тоді більше користі нам принесуть, приставити їх завтра до турецького відділу у наших канцеляріях, — завважав Сірков, — розуміється, поспитавши їх вперед, а може виберуть яке ремесло.

— Довідаюсь, пане атамане, — відповів осавул.

XX.

По розмові з хлопцями, осавул Стебницький дав в Юркові, на другий день рано, приказ явитись канцелярії Хортицької Січі у турецьким відділі, де призначений буде до урядового діла.

Юрко урадувався дуже, що не буде щоденно ходити на варті і стояти без діла від раня до вечера на степах.

— Що буде, то буде, — подумав собі Юрко, — а все буде якесь діло, буде якась робота, а не така нудьга, як на варті.

Осавул взявши Юрка з собою пішов з ним до канцелярії і віддав його до розпорядження начальника першого стола, під якого командою був старенький козак Артим — перекладчик турецької мови.

— Що нового, — запитав начальник осавула?

— По приказу, пана отамана, маєте вчити цього молодика турецької мови... він грамотний... дасть собі раду.

— Гаразд, — зараз прийде старий Артим, буде мати заняття.

Юрко склонився начальникові і почав розглядатись цікаво по всіх кімнатах. Всюди за довгими столами сиділи на простих лавах писарі, перед якими лежали грубі книги і фоліяли звиненого паперу. Одні переглядали книги, другі щось писали, а гусячі пера немилосерно скрипіли по паперах.

Юрко перенявся пошаною для тих людей, які мовчали і щось задумано дивились у книги, або писали.

За яку годинку прийшов до канцелярії старий козак Артим, перед яким писарі повставали, склонили голову, а начальник стола заговорив:

— Маєте нового учня, Артиме Матвієвичу, — і показав на Юрка.

Юрко склонив голову перед старим козаком.

— Як тебе звуть?

Юрко відповів.

— Звідки ти тут узявся?

Юрко розказав усе, а Артим кивав на це поважно головою.

— А хто тебе вчив грамоти?

— Отець Евфимій Шелестович Кульчицький.

— А маєш ти охоту вчитись по турецьки?

— Буду пробувати...

— Попробуємо, — сказав Артим і перейшов під другу стіну, де стояла здорова полиця з ріжними книжками. Старий козак поглядав щось між ними і витягнув якусь грубу книгу, приніс її і поставив на столі перед Юрком.

— Ця книга, турецьке святе письмо, називається коран. З неї Турки вчать всяких молитов і законів. Не оден з неї пробував вчитися, та не дав ради, лишив і пішов. Не знаю, як ти до неї поставишся, чи вона тобі подобається. — Це сказавши, отворив книгу, поставив перед Юрка потім додав.

— Маю ще другу турецьку книжку «Азбуковник», зараз принесу.

І пішов старий знову шукати між книгами на полиці.

Юрко тимчасом вдивлявся в коран, на яким ані одної букви не пізнав яка до нашої була б подібна.

Старий Артим приніс «Азбуковник», отворив його на першій стороні і показуючи роговою вказівкою окремі букви називав їх, а Юркові казав повторяти за собою.

Юрко, повторивши переказане, подумав над тим трохи і по хвильці запитав свого учителя.

— А звідки ви дядьку знаєте по турецьки?

— В неволі бував у Турків довгі роки.

— І привчилися.

— Бо хотів, — і ти, як захочеш, привчишся і добре тобі з тим буде, наші потребують перекладачка, щоби знав з Турками розмовитися, як який попаде в полон, або як не один зайде за ділом до нас, розумієш?

— Так, дядьку, розумію, і я хотів би привчитися.

— От подивися на ті букви, — показав Артим притичкою, — правда, що не подібні до наших.

— Так, — відповів скромно Юрко.

— Придивися, Юрку, тим кільком буквам, перша, як пряма паличка, називається «елиф», а чоточкою як наше «е». Друга, як місяць молодик з точкою під сподом називається «би», а з двома точками під сподом називається «пи», а з точкою на верху називається «ти», а з точкою з боку називається «джим», а з двома точками «чим», а без точок «хи».

— А що? — зрозумів? — чи ні?!

— Зрозумів дядьку, — сказав врадований Юрко, це ж не таке трудне.

— А-ну, повтори.

Юрко повторив усе як слід, аж Артим плеснув у долоні зі здивування і казав Юркові написати тих сім знаків. Юрко взяв буквар перед себе, придивився добре буквам, взяв гусяче перо і цілком вдатно переписав ці букви.

Артим мило здивувався побачивши як Юрко написав перших сім турецьких букв і сказав до начальника стола, що цій науці придивлявся з-за свого стола; що так понятливого учня ще не мав.

Юрко вчився радо по турецьки і протягом року

навчився на пам'ять кілька тисяч турецьких слів і оборотів мови. Брався також до писання. Книги лишав Артим Юркові у канцелярії де Юрко пересиджував довгий час кожної днини, а часами помагав писарям.

По році його побуту на Січі, літною порою в місяці серпні, заходили до Січі якісь різні польські пани, якісь послі від польського короля. Між іншими був також якийсь польський ксьондз...

Козаки дивувалися дуже і деякі віщували, що певно буде якась війна, коли тільки ластівок коло Січі крутиться.

Всіх цих послів осавул відставляв до начальника четвертого стола. Він приймав усіх дуже ввічливо, просив усіх до окремої кімнати і там довго щось з ними говорив, але так по тихо, що нічого не можна було зміркувати про що річ йде.

Опісля начальник стола пішов з цими послами до кошового атамана Сірка. Про що там радили, ніхто нічого не знав, ні Юрко, ні старий Артим. Дперва на другий день скликав атаман Сірко кошову раду на яку зійшлась вся воєнна старшина, до якої покликано рівнож старого Артима.

Рада щось довго радила. Вкінці допущено до Ради польських послів, які розказали Раді, по що вони приїхали, які дари привезли для кошового атамана і для всієї запорізької старшини. Після вислухання послів відведено їх до осібного польського дому де й заночували. Рада не хотіла сама рішати такої важної справи, але постановила відкликатися до всього кошового товариства. В тій цілі зарядив кошовий атаман на другий день збір всього кошового товариства, бо тут ходило о поміч польському королеві у турецькій війні, в

якій мало взяти участь все славне Запорізьке Військо.

— Чи схочуть, чи не схочуть піти, хай самі рішають, — сказав атаман Сірко.

Сього дня по полудні розійшлась чутка по всіх курінях, що польський король Михайло просить все славне Запорожське Військо о поміч проти турецької потенції, яка виповіла польській державі війну¹⁾.

На другий день вдарено в барабани. Все козацьке військо зі всіх куренів висипалося на широкий майдан коло церкви і завело круг. На середині станула козацька старшина з атаманом Сірком на переді. Перед атаманом несено атаманські клейноди, пірнач, бунчук, корогву, печать та другі. Атаман Сірко мав при своїм боці польських послів.

Козацька трубка заграла на тишину. Коли все стануло на своїм місці, атаман Сірко, вклонившись всьому січовому товариству, підніс атаманську булаву до гори на знак що хоче говорити.

Настала тишина мов маком сіяв.

Атаман Сірко заговорив:

— Славне Товариство! Його милість найясніший король Польщі Михайло, засилає всьому Славному Запорожському Війську своє королівське поздоровління і бажає щастя і здоров'я всім вольним козакам. Заразом прислав Його Милість до вас славні вольні козаки своїх послів, яких тут бачите, а саме: пана Яна Каліновського, брацлавського воеводу, пана Андрія Ржевуського, кам'яне-

¹⁾ Факт.

цького старосту і референдарія кс. Вінкента Опалінського з великою просьбою о Вашу поміч для Річипосполитої над якою нависли чорні хмари бісурман, що хочать знищити знамя св. хреста, головну нашу святу благочестиву віру, віру християнську. Ми вольні козаки, як захитники Христової віри в першій мірі боремося з невірними бісурманами ціле життя і охотно наші голови кладемо в обороні святого хреста! Щож нам тепер робити, піти на поміч, чи ні?... — відповідайте, це до всіх Вас належить! Хто хоче забирати голос, хай виступає наперед і говорить що знає!

Після промови Сірка піднеслось десять рук в гору, на знак, що хочать говорити. Першому з черги козакові Тимочкові уділив атаман голосу, киванням в його сторону булавою. Козак Тимочко виступив на середину майдану і голосно сказав:

— Дорогі браття козаки! Український народ на це установив славу Запорозьку Січ, щоби вона в першій мірі боролася за християнську віру і всюди стерегла прав християн. Однак в Польщі самі християне перетягають наших братів християн на латинство, наші церкви віддають жидам в аренду, на панщині знущаються над підданими, в зимі кажуть їм лід орати і другі пакости виробляють, держать народ у темноті, нас не допускають до шкіл. Як ми можемо піти рятувати державу, де кожний магнат сам собі король і з Його Милости короля Михайла сміється, ніхто не слухає законів, збирають конфедерації одні на других. Ліпше не помагати їм, хай їх Турки навчать розуму, я скінчив.

В тій хвилі попросив о голос посол Каліновський і сказав:

— Дорогі браття козаки! Вольні горожанни славної Запорозької Січі! Ми всі діти одної матері святої церкви християнської! Мої предки походили рівнож з благочестивих християн! Ми й сьогодні віримо всі в одного Ісуса Христа і Матінку Його Святу Богородицю і св. Отця Николая! За нас всіх Христос Спаситель умер на хресті, щоби наші душі відкупити і довести їх по смерті до царства небесного! Чи ви можете на це дозволити, щоби невірні бісурмани знущалися над християнами, чи ви дозволите, щоби невірний бісурман ганьбив вашу матір і сестри? щоби вони стогнали у турецькій неволі? Чи славне Запороже дозволить, щоби ваші церкви заміняли бісурмани на свої мечети? Чи Вам не буде сорому, як на Поділлі, на Волині, у Галичині замість Христової запанує бісурманська віра? Вам славні козаки, Його Величество найясніший король Михайло, прислав через меську Орду під Арсланом, а розбивши її під проводом непобідимого Вашого Атамана Сірка зобов'язав її нездатною дати поміч Туркам, що тепер на нас і на вас надвигаються, і, вірте мені, коли вони покінчать з нами, вас також зметуть з лиця землі. Для того я іменем найяснішого короля Михайла прошу Вас, хоробрі козаки, допоможіть нам в тій страшній небезпеці, а Його Милость король Михайло, моїми устами обіцяє нагородити Вас до королівськи, а Соїм Річипосполитої затвердить всі права для вашої благочестивої віри, а Вашому Митрополитові і Владикам визначить почесне місце в сенаті.

Коли посол Каліновський скінчив, зголосилося до слова ще кількох бесідників козаків. Одні про-

мовляли за поміччю, другі протів, відтак знову забрав голос Каліновський і на милість Бога, зі слезами в очах закликав козаків, щоби не опустили короля в так тяжкій потребі, коли Турки заняли вже Камінець Подільський і просив, щоби конче поспішили з поміччю... Вкінці забрав голос кошовий атаман Сірко, розбираючи слова своїх бесідників, які були за поміччю і протів помочи, а закінчив свою промову ось як:

— Панове Молодці! Ви чули тих бесідників, які промовляють за поміччю і які промовляли протів помочи. Тепер рішайте самі, від вашого голосу це залежить. Рішайте, як ліпше. Чи сидіти дома, тоді, як безвірок нащить наш український край і народ, як палить села і міста, як наші матері і сестри забирає у тяжку неволю, у полон, чи ліпше піти і допомогти Турків прогнати і дати їм тако-го прочухана, щоби більше не важились на нашу славу Україну нападати.

По цій промові козаки всі, як оден муж, попідкидували свої шапки у гору, на знак охоти до воєнного походу протів Турків.

В цілій Січі запанувало велике одушевління. Атаман Сірко назначив похід на другий день до світа, 21 серпня 1673 року¹⁾.

XXI.

Юрко дістав приказ їхати у похід разом з Запоріжцями як перекладчик турецької мови, бо старому Артимові було вже тяжко. Від останного походу на татарське місто Арслан нездужав, під-

¹⁾ Істор. факт.

дався. Крім цього праця у канцелярії та наука Юрка втомилася йому так, що старик випросився і сказав осавулові, що Юрко дасть собі вже сам раду, як талановитий і понятливий хлопець. За півтора року вивчився кілька тисяч турецьких слів, кілька сот турецьких оборотів мови знає вже гаразд, що з полоненими Турками говорити має. Він може цілком Артима заступити, а решту вчиться пізніше, найбільше на розмові з полоненими.

Перед виїздом, Юрко і Артим не спали цілу ніч. Артим давав Юркові на дорогу різні інструкції, в який спосіб обходитися з полоненими, в який спосіб видобувати від них різні потрібні відомости, про оружну силу ворога, як полонених треба лестити, яку піддавати їм їду, щоби від них відобути правду. На всі питання Артима, Юрко відповідав сміло, відважно, а вкінці і сам почав ставляти питання, так що Артим дивувався його второпности і тишився, що на своє місце має такого ученика.

На відголос трубки, Юрко попрощався зі своїм учителем, якого полюбив як рідного батька, сів на коня і відїхав з цілим хортицьким товариством правим берегом Дніпра. Збираючи по дорозі війська з других Січей, дійшли Козаки до Чортомлицької Січі, де відпочили кілька днів, відтак поїхали на захід долиною річки Підпільної до Барзівської і Підпільної Січі, відтак до Каменської Січі.

Атаман Сірко обчисливши свої сили, переконався, що всіх Запоріжців було 15.000 зоружених голів, що на ті часи становило величезну силу, з якою Турки мусіли грубо числитися. Перейшовши

Олександрів шанець, атаман Сірко спрямував військо в простій лінії на захід. Перейшовши ріку Бог, доперва тепер доміркувались Запоріжці, що Сірко прямує на здобуття Очакова, одної з найбільших турецьких твердинь.

По виповідженню Польщі війни, головна сила Турків перекинена на північ через Прут станула на Дністрі, переправилась вміть на його лівий берег і заняла околиці Серету. Довідавшись, що Сірко з 15.000 армією прямує на Очаків, щоби загородити Туркам відворот, виділили Турки одну свою армію і післали її против Сірка. Однак армія ця застрягла в степах, прибула пізно, бо Сірко з'явився зі своєю легкою кіннотою під Очаковом, здобув місто, пограбив його сильно, забрав велику контрибуцію та вернув домів тоді, як Поляки заключили з Турками ганебний мир у Бучачі¹⁾.

Напад Турків на Очаків, був для Юрка школою турецької мови. В полон до Козаків попались кілька десятків родовитих Турків, між якими найшовся оден ага. Під сильним конвоем відставлено полонених Турків до Юрка. Він вписав всіх у реєстр, приказав їм дати їсти і почав з ними приятну розмову, прислухуючись пильно до їхнього виговору. Вертаючи до дому на Січ розмовляв Юрко з полоненими цілу дорогу, вправляючись тим способом у турецькій мові. Старий Артим кивав з вдоволення головою, як почув великий поступ у турецькій мові Юрка.

По якимсь часі рішив Артим ужити Юрка на іншому місці Січі, де він мігби віддати більші услуги як на Хортиці, а то, хотів його післати на Ми-

¹⁾ Історичний факт.

китинську Січ коло Чертомлика, де находилось мито і де стало мешкав січовий перекладчик¹⁾ в характері торговельного конзуля між Татарами і Турками, а всіми кошами Запоріжської Січі. В тій цілі порозумівся Артим з атаманом Сірком. Атаман згодився на назначіння Юрка перекладчиком на січовім миті, однак заявив, що ще сам з Юрком поговорить, бо хоче наочно переконатися про його здібности до ведення конзулярної агентири.

— Я сам колись впаду до вашої канцелярії і сам з Юрком переговорю про все, та особисто переконаюсь, що то за оден цей ваш так вихвалюваний Юрко.

Артим задумався над відповіддю атамана, але нічого не сказав, відійшов до своєї роботи. День за днем, тиждень за тиждем минали а атаман не приходив, видно забув, думав собі Артим і занепокоївся трохи, бо на миті не було свого чоловіка. Обовязки відповідального агента сповняв якийсь нанятий Грек, чи Вірменин, чоловік не свій, а що кілька днів приходили на Хортицю вісти, що на миті діються надужиття.

Артим зібравши ці вісти, пішов до атамана, але не застав його дома. Як раз атаман вийшов провірити діло Юрка до генеральної канцелярії, бо до його особи дійшли також вісти про зловживання на миті.

Наступила стріча атамана Сірка з Юрком. Атаман змірив Юрка від ніг до голови, а в розмові з ним, заглянув глибоко Юркові у душу. На цю розмову надійшов Артим, вертаючи від атамана.

¹⁾ Історичний факт.

— Можу вам діду подякувати за це, що так красно привчили цього молодця турецької мови, а при тім не забули привчити його всяких дипломатичних хитрощів... Він як раз годиться на це відповідалне місце. Дайте йому на дорогу інструкції, щоби знав як вести діло.

При тих словах атаман Сірко подаючи Юркові руку, побажав йому на новім місці праці гарних успіхів, та відійшов до себе.

Юрко зібравши потрібні до урядового ведення діла речі, в товаристві кількох молодих козаків виїхав ще цього самого дня до Микитинської Січі, що глибоким півостровом врізувалася у Дніпро. На цім півострові було побудоване українське січове мито. Туда вела дорога на Чортомлицьку Січ, і далше в глибину татарських та турецьких країв. Туда переходили всі люди переважно торговці, які з України і Польщі спішили у татарські та турецькі краї і з відтам переходили купці Татари та Турки у наші краї.

Роботи ту було много від рана до вечера, а найбільше часу забирало видавання пропусків, де точно мусіла бути описана кожна особа, по якому ділу їде і коли вертає. Митна домівка була під охороною цілої Микитинської Січі. Порядку пильнували ту призначені атаманом козаки, між якими добирав собі Юрко спосібних молодців, які з нараженням життя передирались нераз у глибину татарських і турецьких країв для потрібних Юркові розвідок.

Через три роки перебував Юрко на Микитинській Січі в характері конзуля. Турки по бучацьким мирі усадовились надобре на правобережній Укра-

їні¹⁾, і звідси приходили часті непорозуміння з урядом Запоріжського Війська, за пограничні землі. Туркам сілью в оці була незалежна республіка Запоріжської Січі. Вони напосілись на неї і хотіли її цілковито знищити, стерти з лиця землі, памятаючи добре всі давніші напади Запорожців на турецькі посілости ще з часів Сагайдачного. Подібним вдачею до Сагайдачного був тепер атаман Сірко, якого Турки дуже боялись і не могли йому ніяк забути останнього нападу на Очаків. Дятого рішили знищити Запоріжжя підступом, бо цей сусіда був їм дуже невідгідний і через Запорожців вони не могли бути панамі правобережної України...

Дятого султан задумав тайним нападом обступити Запоріжжя і видусити всіх Запорожців, що-б і один живий з відси не вийшов²⁾. З тою метою султан Магомед IV вирядив з Царгорода в осени 1676 року п'ятнацять тисячну армію найкращих яничарів. Військо це посувалось вперед в найбільшій тайні. На приказ султана кримський хан прийшов з підмогою 40.000 війська до Січі на саме Різдво, коли козаки будуть обходити Святий Вечір... Ніч була темна, як перші відділи татарського війська підступили під Микитинську Січ і забрали усе в полон. На другий день Різдвяних Свят підступили Турки з Татарами вночі під Хортаньку Січ, де була головна кватира атамана Сірка. За кілька верстов навколо Січі в темну ніч стояли вартові Запорожці і нічого не сподівалися. Турки тихо підкралися, вирізуючи одного варто-

¹⁾ Історичний факт.
²⁾ Історичний факт.

вого за другим, а останнього оставили живим і казали йому провезти себе у Січ. Цей повів їх через отворені ворота у саму Січ. Яничари сунули лавою один за другим і так натовпились один попри одного і так стиснулись, що руки не можна було підняти у гору¹⁾. Хан тимчасом густо обляг зі всіх сторін Січ, щоби і одна жива душа не вийшла. Козаки всі спали. Однак в тім самім часі прокинувся зі сну козак Шевчик, і хотів відчинити кватирку у вікні щоби подивитись чи свитає, побачив величезний натовп Турків. Збудив по тихоньки курінного атамана і товариство. Всі хопили за зброю і почали з рушниць стріляти до Турків. По других курінях побудилось козацтво, а почувши стрільбу, почало і собі стріляти з куренів, а як почало свитати, Запорожці гукнули: до ручного бою! і вискочивши з куренів, кинулись добивати недобитків. Рано на побоєвищі начислено 13.500 убитих Турків а 150 взяли козаки в полон, між якими було 4 агів¹⁾. За них прислав хан великий окуп і їх пущено на волю. У тій битві згинуло 80 Запорожців і 50 ранено²⁾.

Хан побачивши таке нещастя, втік зі своїм військом у Крим.

Не подарував цього Сірко Татарам, бо на другий рік літом перебрався зі своїми Запорожцями через Сіваш у Крим, де сплюндрував і знищив багато осель і міст включно до ханської столиці Бакчисераю. Хан Селім-гірей ледви утік у гору²⁾. Традиція переказує, що перед походом на Січ, султан Магомед IV прислав на Запоріжжя до

¹⁾ Історичний факт.

²⁾ Історичне.

козаків, щоби йому піддалися, ось якого листа: Я султан Мугамет IV, брат сонця і місяця, внук і намісник Божій, державець царств Македонського, Вавилонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, державець над державцями, оборонець гробу Ісуса Христа, пістун самого Бога, надія і утіха Музулманів, острах і великий оборонець Християн, наказую вам запорожські козаки, з доброї волі піддайтесь мені без суперечки і мене вашими наскоками не беріться турбувати.

Щоби на цей лист відповісти, визвав кошовий атаман Юрка з Микитинської Січі до себе на Хортицьку Січ, щоби він уложив належну на це відповідь. Зійшлася вся козацька старшина на нараду, де кожний висказував свій погляд, як належало відписати.

Деякі козаки висказували дуже влучні, повні гумору вислови, з чого ціла рада від часу до часу сміхалась гомеричним сміхом.

Юрко зібравши ці всі повні гумору козацькі доповіді, уложив ось яку відповідь:

Я, султано, чортів сину, Люципера брате, твою гаспиду самого і чорте рогатий! Який лицарю, що дідко тебе окаляє твоє військо — тое тільки пожирає стравнику ти цареградський, когуте македонський мене грецька, молдаванська, ковалю вавлонський тебе Сербів і Болгарів, папуго ти кримська єгипетський ти свинарю, сово русалимська! Я — погана свинячая морда, не підмога дурень — ти — а не сторож у нашого Бога

Не годен ти нас хрещених і десь цілувати
А не то, щоб Запоріжжя під собою мати!¹⁾

Цей лист, то було останнє Юркове діло у Січі бо за тиждень по написанню цього листа, Турки напавши на Микитинську Січ забрали між іншими і Юрка до неволі.

XXII.

Турки, полонивши козаків на Микитинській Січі, повязали всіх парами, повсаджали на галері і відіслали долі Дніпром до Очакова. Полонених немилосерно били нагаями, а найбільше Юрка, бо по його одежі і відзнаках на ній, пізнавали, що він якийсь старший. Юрко почав страшно кричати і кликати людей і Бога на поміч, але це, як раз мало відемний наслідок, бо Турки ще більше били ним знущались, сторожа турецька ще більше била. Юрко бачучи, що то не переливки, почав до сторожів говорити по турецьки. Турки остовпіли! Вони відв'язали Юрка від його спільника, і питали чи він Турок, чи вірить у Магомета.

Коли Юрко заперечив, умовкли, але вже його не били, і з певного рода пошаною відносились до нього.

Випитувалися, що він на Січі робив, де навчився по турецьки говорити...

Посадивши всіх полонених на галеру, плили до лу ніч. На другий день коло полудня галера приплила до Очакова, де була велика торгівля невольниками. Полонених козаків висаджено на беріг

¹ Ст. Руданський

поведено до якогось величезного шатра, де вони побачили кілька соток таких як вони невольників і невольниць, переважно молодих дівчат і парубків. Одні від других були перегорожені деревляною решіткою. Були наші селяни з Поділя і правобережної України, яка по бучацьким мирі підпала під володіння Турків. Вони страшно нарікали на турецький уряд, що їх немилосерно гнобить і вивозить тисячами у полон. Оповідали нашим козакам, що люди страшно бідують і масами втікають у Слобожанщину, на лівий беріг Дніпра. Тут в Очакові зробили головну торгівницю. Щоденно прибувають купці з Царгороду, купують невольників і вивозять десь у засвіти. Так гине український народ...

В шатрі була страшна задуха. З народа піт струмяв лився. Під вечір випущено всіх полонених на велике огорожене подвір'я для проходу. В тім часі подано їм всім поживу. У величезних казанах принесли невольники якусь юшку, по котрій плавали ячмінні крупки. Наші козаки були дуже голодні, бо від учора вечера нічого не їли. Юркові докучав страшно голод. Нетерпеливо ждав черги, щоб дістатися до юшки. Перед ним стоячий козак домагався, щоби йому ще одну вареху причинили, а сторож Турок ударив його нагаєм по плечу так сильно, що миска впала на землю. Побачивши таке поведення з полоненими Юрко, нічого вже не говорив а діставши юшки, віддалився спокійно на призначене місце, випив юшку, а кашу виїв пальцями, бо ложок не давали. Крім цієї юшки, діставали полонені по шматкові кукурудзяного хліба. Поївши раз на добу, полонені порозходились гуртками по подвір'ю, посідали на розпа-

лену від горяча землю і придивлялись хвилям Чорного моря, як одна за другою зближається до берега і гине. Юрко вдивився в морську далечинь. Його думки полинули тепер до Кульчиць, до рідних сторін, до своїх найблищих, до батьків, до Андзі. Що вони там тепер роблять, чи живуть спокійно, чи думають, чи забули про нього, ... і схилившись на землю гірко заплакав... — От доробився я на Січі... Так роздумуючи над своєю долею, вдивлявся у безнастанно одностайний хлюпіт морської води, Юрко під впливом цього гомону заснув. Не чув ні хлюпоту морської води, і розмови своїх товаришів, які кругом нього сиділи, перешіптувались з собою, деякі жартували, а деякі навіть сміялись, щасливі, бо не знали, що незабаром розділять їх, і поженуть світами, не знали дальшої своєї судби.

На ніч загнано невольників знову до шатра, а на другий день рано випущено їх на повітря, дано їм знову таку саму поживу, і лишено їх на дворі, бо цього дня прибули як раз купці за невольниками. Були це багаті Турки гарно повбрани, добре відживлені. Вони ходили межі невольниками і вибирали. Відставлених вязано по двох за руки і гнано на галери. Переповнені галери спущано з якора на повне море. Юрка цього дня ніхто не купив, остав в Очакові. Число невольників змаліло цього дня до половини. Переважно брали дівчата і жінки. Юрко просидів в Очакові ще який місяць. За цей час якось купці не показувались. В невольничих шатрах настала нуда, невольники ходили без діла від рана до вечера по обгородженій площі, і придивлялись через шпари паркану на вільний божий світ. Раз незаметно Юрко

з товаришем недолі наблизились до паркану і біля паркану проходили з місця на місце, оглядаючи зі всіх сторін огорожу. Паркан був три лікті високий, закінчений остро затесаними палями. Через палі видно було зовнішній світ. З одної сторони красувались розлогі поля подільської низини, з другої сторони плили ліниво темні води ріки Бога, а з третьої лагідно хвилювало Чорне море. У воздусі панувала тишина. Юрко зі своїм товаришем задумались, приглядаючись остро закінченим стовпам, запримітили, що за стовпами ходять вооружені турецькі жовніри.

— Слаба надія на втечу, — сказав товариш до Юрка.
Юрко лише зітхнув і розказав товаришеві, що за пару днів вивезуть їх Турки на іншу торговлю.

— Звідкиж ти це знаєш?
— Чув, як вартові говорили між собою.
Товариш зблід.

— Треба конче думати про втечу, — казав Юрко.

— Треба, — але як? — питав товариш Юрка.

— Може би вартових перекупити? Я маю трохи чукатів коло себе.

— Добре, але як до нього заговорити?

— Я знаю турецьку мову.

— Як так — попрібуй.

Юрко зблизився кількома кроками до вартового і хотів до нього по турецьки заговорити, але вартовий закричав на нього і вдарив його нагаєм по спині так сильно, що Юрко заривався з болю і упав на землю.

Товариш хотів Юрка піднести, але за свою при-

слугу дістав так сильно нагаєм по плечах, що присів коло Юрка, а вартовий спокійно відійшов даліще знущатися над другими невольниками.

За пару день прибули знову купці за невольниками.

Ходили поміж полоненими і вибирали.

За якийсь час розляглась трубка. Все утишилось. Один з вартових ломаною українською мовою закричав:

— Слухайте, гіяври! Достойні і великоможні купці, вірні сини Магомеда, лицарі і приятелі нашого найяснішого цісаря і султана питаються, чи є між вами хто, що вміє по турецьки говорити.

В товпі настала тишина. Ніхто не ворохнувся. Юрко кілька хвилин боровся зі собою — що робити?

По хвилі, вдруге роздався голос трубки і вартовий знову заговорив:

— Хто з вас знає по турецьки говорити, піде на добру службу.

Юрко підняв руку до гори.

— Ходи сюда, ходи сюда, — закричав Турок.

Юрко перетиснувся через товпу і станув перед вартовим, який повів його перед якогось грубого з довгими вусами і підстриженою бородою Турка, що зараз заговорив до нього по турецьки:

— Говориш по турецьки?

— Говорю.

— Звідки ти?

— З Галицької землі.

— Де навчився говорити по турецьки?

— У Січі.

— Гм, гм, у Січі — дивно...

— Підеш зі мною.

Юрка відставив вартовий на бік.

Вечером Юрко в товаристві полонених Українців і кількох з турецької строжі найшовся на кораблі і плив Чорним морем у неznані краї.

XXIII.

Ніч була ясна. Корабель плив повільно серед великої тишини по Чорному Морі. Повний місяць відбивався в прозорій темній воді. Західний вітерець гладив легонько вітрила корабля. Юрко сидів між полоненими у кутику великої галери. Купець звертав на него від часу до часу свої чорні очі... Юрко роздумував над своєю сумною судьбою... Перший раз плив по морі. Ця плавба зробила на нього сильне вражіння! Ним оволодів страх!... Пани і раби повірили своє життя деревляній лущині... Хайби зайшло яке нещастя і пани і раби будуть рівними в обличчі смерті. Безмірна глибина Чорного Моря поглотить усіх, не пощадить ні одних ні других... Так роздумуючи, Юрко витягнув ноги перед себе, плечі опер о стіни галери. Чувся перемученим. Одностайний хлюпіт весел, одностайний плюск води заспокоював його, а свіжий морський воздух наповнював груди легеньким віддихом. Думки Юрка перебігли знову до Кульчиць, почали крутитися коло батьків, коло Андзі. Він тепер жалувал, що не глядав спосібности дати вістку зі Січі про себе до дому. Від часу розлуки з Андзєю, перший раз шибнула йому гадка, чи не покинула вона його, чи не вийшла за якусь шляхтича, а про нього забула. Таж то повних чотири роки, як він покинув Кульчиці... По році мав повертати..., а найшовся де...? В полоні у яко-

гось Турка, на середині Чорного моря. Андзі вже 19 літ, певно розрослась, змужніла... З тими думками про рідне село, про Андзю, про батьків Юрко заснув... Цілу ніч спав мов забитий... Пробудився щойно тоді, коли сонце було в хлопа на небі і побачив себе знову на середині того самого моря, яке жахом перейняло його вчора. Обтерши очі, подивився кругом по галері і побачив, що все спить — пани і невольники... Один лише Турок не спав, повнив службу вартового, ходив по галері з голою шаблюкою між панами і невольниками.

Відпочавши через ніч, почув себе Юрко різким, свіжим, але й дуже голодним. На думку прийшли йому пироги з сиром, з пшеничної разової муки, помащені розтопленим маслом, які мама дома варила.

— Гей! гей! — подумав собі Юрко — і зітхнувши глибоко, почув, як воздух зайшов йому до порожніх кишок.

Вартовий наглядав Юрка цілий час. Пізнав, що він щось глибоко переживає, над чимось роздумує.

Юрко подивився на вартового якось так милосерно — і заговорив до нього по турецьки:
— Дай мені хліба.

Турок здивувався дуже, коли почув своє рідне слово в устах гіявра. Зробилось йому якось дивно мило. Побіг кілька кроків наперед себе, розв'язав якийсь мішок, виняв з нього великий шматок сухаря і кинув ним в Юрка.

Юрко вхопив сухар у воздух, склонив голову з усмішкою вартовому і почав з вовчим апетитом гризти. Погризши кусок сухаря, відозвався знову до вартового:

— Дай мені води, приятелю.

Вартовий сповнив його бажання.

Юрко покріпився свіжою водою, опісля помачав у воді сухаря і заїдав дальше.

Полонені товариші Юрка спали як забиті. Юрко, покріпившись хлібом, хотів встати і походити собі по галері, однак вартовий загрозив йому, що би не рушився з місця, бо його вбе. При тім так сильно крикнув на Юрка, що пани і невольники побудились.

Юрко остовпів..., а не хочаючи стягнути на себе нагая, сів спокійно у кутику і ждав кінця подорожі.

На кораблі зробився рух... Невольники витріщили очі, пани повставали на рівні ноги, думаючи, що на кораблі якийсь бунт. А коли вартовий пояснив їм причину крику, приступив до Юрка один Турок і зв'язав йому руку до ноги ланцюшком, вилірив кілька нагаїв через плечі і погрозивши пальцем, пішов снідати.

До заставленого скатертю стола приніс слуга горнець з якимсь напитком, з якого йшла пара і поставив на столі. До малих горняток наливано якогось чорного як смола кипятку і подавано панам Туркам до пиття. По кораблі розійшовся дивний запах того плину, котрий Юрко по раз перший бачив — і не міг відгадати, що це таке. Турки посідавши до стола, їли сушені фіги, опісля кукурудзяний хліб і закусували родзинками, а від часу до часу попивали з маленьких горняток цей горячий чорний плин.

Коло полудня корабель завинув до пристані в Золотім Розі. Турки висіли на беріг і камінними сходами перейшли на набережну вулицю, давши

перед тим розпорядок вартовим, що мають з невольниками зробити. За яку годину прийшло кількох зоружених Турків і приказали невольникам збиратися до роботи. Бідні невольники повставали, а Турок, що купив Юрка, відозвався до них по турецьки:

— Від тепер ви остаєтесь власністю пана Кара-Селіма, великого плянтатора тютюну і будете робити коло його добра. Коли будете пильні і роблящі, буде за це пан Кара-Селім давати вам добре їсти, а коли не схочете робити, будемо вас нагаями бити, доки не згинете як пси. Юрко повторить це всім полоненим в їх рідній мові.

Юрко повторив це по українськи. Вартові заковали невольникам руки, обступили їх зі всіх боків тай повели через передмістя Царгороду до великої пристані, яка находилась по противній стороні Перу. Там стояли торговельні кораблі, на які заведено невольників, де знято з них окови і дано їм їсти. Корабель відплив через море Мармара і галіпільський пролив до надбережного міста Деде-агач, де невольників відібрав сам Кара-Селім. Він оглянув їх від стіп до голови і зараз запитав про Юрка.

Юрко відізвався.

— Ти вмієш говорити по турецьки?

— Так.

— Ти віриш у Магомеда?

— Ні — я християнин.

— Ти будеш посередником між моїми невольниками а моїми наставниками над ними — і всякі прикази наставників будеш переводити на їхню мову, розумів?

— Розумів.

— Забирайтесь до роботи. Тепер будете підливати тютюн. Курити вільно кожному, скільки хоче. Наставники покажуть вам лани тютюну на полях за містом. Там покажуть вам всіляке приладдя, покажуть помешкання і навчать усього порядку, до цього діла. Повтори це своїм землякам і забирайтесь до роботи.

Юрко сповнив приказ. Кара-Селім відійшов, Вартовий крикнув тепер по турецьки:

— Ставай в ряд!

Юрко повторив це по українськи.

Невольники рушили в дорогу...

XXIV.

Запорожці розтаборились майже милю за містом Деде-агач в надморськім селі Ху-сум-Кале, положенім в гарній рівнині над берегом Егейського моря. Рівнина ця розтягалась на які дві милі в глибину, а на кілька миль вздовж берега. На виднокрузі маячили якісь високі гори, що Юркові нагадували ланцюхи Карпат. Юрко утішився думкою, що за цими горами певно знаходиться десь його рідне село Кульчиці...

Не спускав очей з цих гір, тих темно-синіх бо-рив.

В Ху-сум-Кале застав Юрко майже сотню полонених. Були то Українці, Молдаване і кількох Польняків. Працювали при управі тютюну. Над ними стояли вартові турки. Не могли з ними ніяк по-розумітися. Юрко обняв місце товмача, за що звільнювали його часом від ношення води, а вживали до легшої роботи.

Щоденно оповіщував Юрко робітникам початок і кінець роботи, яке знаряддя з собою брати, як корчі підливати, якою водою, зимною чи теплою, де складати начиння, де розвішувати зірвані листки тютюну, як його сушити, котре в тіні, а котре на сонці, як висушене листя складати у папуші. Те саме повторював робітникам, заохочував їх до праці, щоби уникнули побоїв.

При такій неустанній роботі сходив йому день за днем, рік за роком. І не оглянувся, як минули йому чотири роки турецької неволі.

Одного разу, коли робітники складали до магазинів джигани, лопати, заступи і всяке знаряддя, уживане при обробі тютюну, Юрко кинув оком на книгу, яка отворена лежала на столі і став з неї щось голосно читати.

Побачивши це наставник Турок, не посідався з радости і запитав Юрка, де навчився читати по турецьки, бо він, хоч Турок, не вміє.

— А деж, у Січі.

— А хтож тебе там вчив?

— Був такий вчитель.

— Може Турок?

— Ні, таки наш чоловік, Українець.

І став дальше голосно читати. Наставник аж цмокав з радости і сказав, що мусить це донести Кара-Селімові.

Минув тиждень.

Після цього часу з'явився властитель плянтації Кара-Селім.

Він часто допитувався про Юрка, як виконує обовязки товмача?

Коли наставник розказав, що він знає по турецьки читати і писати, аж охнув з радости.

— Коли так, то ми його возьмемо до магазину. Там мені потрібно чесного чоловіка.

І казав прикликати Юрка до себе до канцелярії.

— Що ти робив на Січі?

— Я був перекладчиком вашої мови, провадив канцелярію, видавав пропуски за границю, доки ваші війська не забрали мене в полон — і я став твоїм, пане, невільником.

— Так, ти став моїм невільником.

— Але я — шляхтич, розумієте? А шляхта ніколи не дається покорити на невільника. Я вас прошу, дайте знати до моїх батьків до Кульчиць у Галицьку Волость, до Самбірського повіту — мене викуплять.

— Про це вільно тобі старатися — але поки що, ти тепер у моїх руках. Але що ти шляхтич і чоловік письменний, а при тім трудолюбивий, я тебе хочу пошанувати і дам тобі шляхотну роботу в моїм магазині.

— А що я там буду робити?

— Будеш відбирати і вписувати у реєстр коробок з тютюном і робити на них турецькі надписи, побіч німецьких, або французьких. Як будеш так добре справуватися, як до тепер — я з тебе зроблю турецького шляхтича, але мусиш повірити в закон Магомеда.

— Ніколи в світі! — сказав гордо Юрко. — Ні один Кульчицький не змінить християнської віри, ні своєї української народности не відречеться! Від такого Кульчицького втікалиби всі, як від паршивої вівці.

— Ти видно впертий, але я таких людей люблю і до таких маю довіря. От знаєш що, не сердись, а ставай у магазині до роботи, будьмо прия-

телями. Роби мені щиро, як до тепер, а я тобі цього не забуду. Як інтерес піде добре, я тобі за твою щирю працю дам крім їди — нагороду.

— Добре, — сказав Юрко. — Я жадної роботи не соромлюся. Я з такої шляхти, яка каже, що жадна праця не ганьбить, не понижує людини, а підносить її, вивищує! — Але я не знаю німецької, ні французької мови.

— Ти не потребуєш цього знати. Ти лише там, де Німець напише по німецьки, напишеш по турецьки, — зрештою при Німцеві навчишся по німецьки і по французьки.

— А чому не по руськи?

— Бо я з Русами не торгую, тільки з Німцями. З Русами, з Україною, Польщею торгують інші.

— Добре, буду робити — відповів Юрко з певного рода думою шляхтича, так, що Турок запримитив це. Мусів його шанувати і цінити...

Від цього дня Юрка звільнили з невольничої компанії, а перевели до магазинів, при яких днем і нічю стояла варта. Тут віддали йому до його вжитку особну кімнатку, побіч кімнати якогось Німця, що занятий був також у тім магазині писанням німецьких написів на коробках з тютюном.

Юрко, занявши свою кімнату, заприятелював по волі з Німцем, який дуже лихо говорив по турецьки. З часом розповів він Юркові, що вже п'ятий рік сидить у турецькій неволі, але не нарікає так дуже.

— Обходяться зі мною добре, дають добру їду і платять деякий гріш.

— А я, приятелю, вже вісім літ поза домом. Чотири роки був на Запорожській Січі, звідки попав у полон до Турків і тут вже минуло чотири роки

як коротаю свій вік. Не знаю, коли вернусь до дому. Може він мене пустить, як побачить, що я на нього так щиро працюю.

— Тяжко, — сказав Німець. — Кара-Селім дуже користололюбивий чоловік. Невільників використовує страшенно.

— Я це бачу по наших українських козаках, — відповів Юрко. — І мене така доля стрінулаби, колиб я не знав турецької мови. Здобувши у них деяке довіря, стараюсь, допомогти моїм братам, впливаю на наставників, щоби мали милосердя над бідними полоненими.

— Наших Німців тут також є кількох, однак всі устроїлись на ліпших становищах і не дають собою помітати; тримаються хлопці. Один оженився навіть з Туркинею і живе гаразд.

— Що ти кажеш?

— Що чуєш!

— Слухай, Гансе, — відозвався Юрко. — Скажи мені, де він відсилає цей товар?

— Пакує на вози, які відсилає на Ніш, опісля Маріцею та Дунаєм до Пешту, відтак до Відня і бере за це великі гроші... Частину товару забирають Генуенці і Венеціане і морем на кораблях перевозять в Італію, Іспанію, Францію, в його руках велика торгівля тютюном. Він перший богач і міністер фінансів у султана, перший дорадник і права рука падишаха.

— От яка це груба риба, — зпримитив Юрко — але берімся до роботи. Може він нас таки колись пустить на волю...

Ганс заприятелював з Юрком дуже. Оба любили працювати і праця осолоджувала їм життя. Юрко придивлявся роботі Ганса, а Ганс Юрка. Ганс

пояснивав Юркові, що найбагатша і найгарніша мова на світі це німецька, а щойно з німецької мови повстали всі інші — і зачав Юрка вчити по німецьки. Юрко придивлявся, як то Ганс пише поодинокі німецькі букви, як він їх виговорює і став рався його наслідувати. Поволи став вчитися від Ганса по німецьки. Гансові це дуже лестило, що найшов такого щирого приятеля, з яким годився у поглядах. До року оба говорили з собою по німецьки, а Ганс навчився від Юрка трохи по українськи, хоч казав, що тяжко приходило йому виговорювати деякі шипячі шелестівки. Юрко співав від часу до часу українські пісні. Ганс отворав тоді широко губу і вслухувався у красоту українських пісень.

Що місяця в суботу провідувався до них Кара-Селім, відбирав від них товар і рахунки. Бувало, що і ранше місяця до них впаде, чи вони роблять чи не лінують, як Турки, і дивувався, що цих двох «гіяврів» застав все при роботі.

Переконавшись, що це люди поважні, набрав до них цілковитого довіря. Підвищив їм заробітню плату, казав давати їм кращих харчів, справляв їм добрий одяг, словом, уважав їх за своїх найкращих приятелів.

Часом, у жарті, дорікав Німцеві, чому він не вивчився так гарно по турецьки, як Юрко, який говорить, як родовитий Турок... Колиб Юрко повірив у Магомеда, зробивби велику кар'єру — і я, Кара-Селім, не надумувався довго віддати йому свою дочку заміж...

Юрко, почувши ці слова, остовпів... Перед очима стала зараз Андзя — що дивилась на нього своїми великими синіми очима, в яких блесіли дрі-

бріантові сльози. Він бачив очима своєї душі, що вона розпустила свої ясні, як лен, коси і виглядала його повороту вже вісім літ... Вона щоденно виходить на горбок за дворище і надслухує, чи він не вертає?...

З другої сторони мигнула перед його очима чорноока Турчинка, дочка Кара-Селіма, котрої він не бачив, не знав, але подивившись на великі, чорні очі Кара-Селіма, набрав переконання, що його дочка мусить бути дуже гарна...

Юрко, почувши смілу пропозицію Селіма, замаявся, спаленів, бо був молодцем непорочного серця...

Він любив Андзю Гординську і вона мала бути його жінкою... Це був його камінь віри...

XXV.

Кара-Селім хотів вшанувати своїх обох «гіяврів» — що для нього так широко працювали. В тій цілі казав собі принести обід до магазину і до цього обіду запросив обох своїх помічників Юрка і Ганса.

— Будемо сьогодні разом обідати. Німець склонився і подякував за честь. Юрко зробив такий самий поклін і став якийсь несмілий. Пропозиція Селіма не сходила йому з голови — і перед очима ставала йому раз Андзя, раз дочка Селіма.

Певно, що Андзя буде його жінкою — але він хотівби конечно бодай раз побачити дочку Селіма, таж це нічого не шкодить — якби він на неї подивився.

Будучи тільки літ на Сході, пізнав Юрко потрохи звичаї й обичаї турецькі, з оповідання знав, що турецькі жінки закривають лице перед мущинами, знав також це, що мущина Турок ніколи не бачить своєї нареченої перед вінчанням, знав також це, що у виборі мужа рішають батьки, а ніколи діти...

При обіді розказував Селім своїм співробітникам про свої торгові діла, а найбільше хвалив собі інтерес з Німцями. Розказував, що з такими торговцями, як Німці, не жаль заходити в інтереси, що Німці люди чесні, словні, точні — що ніколи не хотівби він торгувати з народами східної Європи. Там, казав Селім, часто розбишаки нападають на каравани, буває, що й ціле майно купця пропаде. Найгірше пускати товар на румунські краї, через Волощину та Молдавію, бо вони товар розкрадуть — так, що до Київа рідко коли каравана доїде, хіба Чорним морем.

— Хотів я нав'язати торговельні зносини з Москвою, але що ж — відказали — вони тютюну не вживають; кажуть, що тютюн виріс на гробі блудної жінки і в їхнім святім письмі нічого не згадується про курення тютюну.

Оба хлопці засміялися з цього.

— За це козаки люблять курити тютюн — відказався Юрко. — Навіть у пісні про одного Гетьмана співають, що: «Проміняв жінку за тютюн та й люльку».

— Як то, як було? — запитав Німець. — А можеби ти заспівав нам цієї пісні, Юрочку?

Юрко повторив.

Селім засміявся і собі попросив заспівати цієї пісні...

Юрко не міг відмовити — а коли заспівав чистим тенором стару козацьку пісню про Сагайдачного, голос його лунав далеко через отворені вікна і сильним гомоном розносився по полі, на яким працювали полонені козаки. Коли вони почули цю популярну на Україні пісню, стали й собі її потягати чим раз голосніше, вкінці так завзято її співали, що голос їх лунав далеко до Родопських гір. Німець заслухався, а Турок аж випустив люльку з рота — так на нього подіяла українська пісня про Сагайдачного, якого Турки боялися, як огня.

Кара-Селім почаствував своїх робітників по обіді солодощами, фігами, дактилями, побажав їм доброго здоров'я і від'їхав до Царгороду.

Юрко і Ганс пішли до своєї роботи. Сортували різні роди тютюнів, укладали їх у скринки, на опісля вписували коробки у реєстр — по чім робітники відносили їх до величавих магазинів, які стояли над берегом моря, звідки паковано їх на кораблі, або на вози, які відходили у світ.

Юрко, ставши до своєї роботи — був якийсь задуманий. Перед його очима пересувалася все Андзя... — але від часу до часу мелькнула також чорноока Селімова дочка — котрої він ще не бачив... Думку про неї відганяв від себе Юрко — але вона що хвиля вертала і то так вперто, що Юрко аж зіпрів і сказав до себе:

— А то що за мара якась?

Німець, почувши це, здивувався дуже і запитав Юрка:

— Що ти, приятелю, кажеш?

— Нічого — я так собі; щось мені на гадку прийшло з давних часів.

Однак мара незнаної Селімової дочки вертала все перед його очі.

— Що за диво, — подумав собі Юрко з досадою, що якась мара його вчепилась і відчепитися не хоче... Юрко старався її забути — займався своїми рахунками, що хвиля щось голосно до Ганса говорив — але це все не помагало, гарна Турчинка з великими очима насувалась йому все на вічі.

Юрко з досади, щоби мару відігнати від себе, зачав голосно співати і то з таким розмахом — щоби мару забути... Німець помагав йому втором, і так сходив час при роботі з дня на день, з тижня на тиждень, з місяця на місяць.

Одного разу з'явився Кара-Селім несподівано в Ху-сум-Кале, і чимскорше зайшов до магазинів своїх повірників.

— Здорові були, молодці! — привитав їх Кара-Селім.

— Здоровля бажаємо достойному панові!

— Як іде робота?

— Нічого собі — відповів Німець. — Поступаємо все уперед. У нас на час все готове. Ніколи корабель не стояв порожний на морі, а й маж не ждали з волами ні з ослами.

— Дуже мене це тішить. Ви два мої найліпші робітники, за те я вас дуже люблю й дарую вам обом з мого зарібку 10 талярів, а від завтрашнього дня я вас обох переводжу до моїх головних канцелярій до Царгороду і сподіюся, що там буди мати з вас більшу користь, як з тих моїх людей, що дотепер моїми ділами там займаються.

Ваша воля, достойний пане, — сказав Юрко. — І тут і там будемо чесно працювати, бо ми з такого роду, з такого насіння — знаємо, що праця

ушляхотнює людину, осолоджує їй життя. Але охотно підемо до Царгороду, бо по правді сказавши, тут трохи нудно.

— В Царгороді я вам дам більше свободи і де-що з платні підвищу. А ці люде, які он там стоять, займуть ваші місця. Прошу віддати їм книги, зложити рахунки.

Залагодивши урядові діла, посідали всі три до спільного обіду, опісля Юрко з Гансом забрали свої невеличкі клуночки, посідали на корабель і відплили разом зі своїм хлібодавцем до цариці світа, до Царгороду.

XXVI.

Слухайте, люде мої добрі, — сказав Селім до Юрка і Ганса, коли корабель повними вітрилами плив по Егейським морю. — Ви мої піддані, ви невірники, я можу з вами зробити, що схочу, бо я вас купив собі за гроші, щоби ви на мене працювали. Однак мимо всего, я вас обох дуже люблю і високо ціню, хотяй ви люде іншої віри й народности.

— А знаєте, що нас так зблизило? Ото та ваша щира праця, ваша охота до діла, яке я вам віддав у ваші чесні руки — і не завівся на вас — бо ви, як чесні люди, вивязались з діла на мое повне вдоволення. Я повіряю вам обом мое діло в Царгороді, де будете моїми помічниками при найбільшій моїй експедиції, яка що місяця відходить у далекий світ.

— Пане наш достойний, — відіззався Ганс. — Ми дякуємо вам щиро за ваші слова признання,

які ви тепер за нашу працю нам висказали, за те, що ви бачите в нас людей рівновартних вам. Хоч ми ваші, як кажете, невольники, і люде не вашої віри, одначе мусите знати, що ми колись були та кож вільними людьми, у нас є своя вітчизна, своя рідня, яку ми оставили по неволі, та рідня тужить за нами, а ми тут караємося у вашій неволі за те, що ми любили свою вітчизну, яку Бог наказав лю бити й боронити. Коли ви, пане, признаєте в нас достоїнство чоловіка, змилосердіться над нами, пустіть нас на волю, не за дармо, а за окуп, при чім візьмете на увагу нашу дотеперішню щирю працю для вашого добра.

— Люде добрі, — я вас цілком розумію, я не відказую вам і ручу вам, що в короткім часі бу дете вільні. Від нинішнього дня я вважаю вас бу так ду як собі рівних, вільних людей. А що воно на є, я дав доказ, що з вами разом обідав, а по на шому законові, достойний Турок обідати може ли ше з вільним і свободним чоловіком. Щоби мое сло во мало у вас ще більшу віру, я запрошую вас обох сьогодні на вечерю до мого дому. Мешкати будете в моїх магазинах — там є для вас відповідні кім нати. Я матиму щоденно з вами багато справ до полагоди після замкнення рахунків.

— Щиро дякуємо, — сказав Юрко, — але я хо тівби чимскорше дістатися до дому, до батька. У мене суджена дома, яка на мене жде вже майже десять літ.

— Ха! ха! ха! — засміявся Селім. — Жде на нього десять літ! А якже! Де ж ти бачив, щоби жін ка на кого так довго ждала! Ха! ха! ха! А кіль кож літ їй було, як ти її оставив?

— Їй пішло на п'ятнадцятий рік.
— То тепер вже має 25!
— Так, 25-тий рік почала.
— А кількож тобі, молодче?
— Мені трицятка акурат!
— Ще не старий, ще маєш час! «Що відволічеть ся, не утече».

— Але мені така довга недоля докучила дуже. Не нарікай, молодий чоловіче, — тобі тут доб ро, а могло бути гірше — бо міг ти потрапити у гір шу недолю, без права вийти коли небудь на сво ним чоловіком і на гарнім становищі... Побачиш трохи Царгород, великий город, побачиш гарну палату падишаха, якої другої на світі немає...

При цій розмові про красоту Царгороду час зі шлюсь, як зарисовалися на овиді мінарети Святої Софії — а корабель у короткім часі завинув до обширної пристані у Золотім Розі. Подорожні ви сіли з корабля і пішли великими сходами на на бережну великого Стамбулу...

Ідучи широкими сходами, пам'ять Юрка настир ливо повторювала слова Селіма: «Де ж ти бачив, щоб жінка ждала десять літ на судженого... Ха! ха! ха! ха! ха!» — сміявся Селім якомсь так дивно на кораблі...

XXVII.

Кара-Селім провадив своїх гостей по набереж ній і завів їх до своїх магазинів, де находилася його велика центральна канцелярія. Там показав їм кімнати на мешкання.

Наші урядовці - невільники втішились зміною місця побуту. Гамір великого міста зробив на Юрка велике вражіння. Він дотепер такого великого міста не бачив. Рух на вулицях, накликування на різних незрозумілих мовах, гойкання провідників, крики купців, мольби лазарів — все те закрутило йому голову так, що чув себе оп'янілим...

Оглянувши своє мешкання, Юрко і Ганс поклали свої клуночки в призначених кімнатах і відійшли з Кара-Селімом оглянути магазини та придивитись канцелярській роботі. Кара-Селім відкрив їм тепер правду, що дотеперішні його діловоди, то переважно люди, що при всякій спосібності не забували наперед про свої особисті інтереси, а його інтереси стояли у них на другім плані.

— Я покладаю велику надію на вас, мої дорогі приятелі, що ви й тут будете мені вірно служити, а я обіцяю вам на пророка Магомеда, що я вас пізніше освободжу і постараюся вам пропуск у ваші краї, бо через вас я хочу навязати торговельні зносини з німецькими краями. Чи зрозуміли ви мене?

— Так, так.

— Отже бачите, я вірю вам, я хочу з вас порозуміти чесних купців; бо купецтво це свята річ, але купецтво чесне, воно дає чоловікові велике надбавлення, ушляхотнює його, воно зближає всі народи, які пізнають себе посполу, шанують один одного, цінять себе, остаються людьми. Найбільшим нещастям для купецтва — то війни. Війна кожну цвітучу країну замінить у купу румовищ, війна приносить здичиння, переминою людей у дивів. Але тепер, слава Аллагові, настане вже довгий час спокій, бо наш великий султан не думає

вже про війни, про підбої — а хоче спокою, хоче працювати разом з великим диваном над утриманням спокою у своїй великій, Аллагом йому даній, державі, над ублагородненням всього людського роду, над ущасливленням людини. Говорите у свою вітчизну — може дещо й доброго вийде у Туреччині, може не одну гарну річ почує у нас, та може зміните погляд на нас, що ми такі варвари - дикуни, як нас у ваших краях представляють. А тепер підемо до мого дому на вечерю, бо ми вже добре зголодніли.

По дорозі показував Кара-Селім своїм приятелям Царгород. Вони вертали гарнішими вулицями міста, і так дійшли до султанської резиденції, перед котрою задержав їх Кара-Селім — і показав їм цю перлину грецької архітектури, де мешкали земські боги — византийські імператори, а тепер турецькі султани. Кругом цієї палати стояли прегарні більші і менші палати турецьких вельможів, банкірів, великих везирів, міністрів, купців то що. До одного з таких гарних домів запровадив Кара-Селім своїх гостей.

Отворивши велику різьблену браму, впровадив Кара-Селім Юрка і Ганса до прегарно мальованих сіней, де находилось двоє дверей. Кара-Селім відкрив наперед і отворив двері на право та впровадив гостей до своїх кімнат — коли в тій хвилині побачив, що на середині кімнати сиділа на низенькому тапчані гарна, чорноока, з розплетеним волоссям дівчина, що її чесала невільниця.

— Аллаг! Аллаг! — крикнула дівчина і кинула глибокий зір на Юрка, але невільниця в тій хви-

лині лишила гребінь у волоссю дівчини та замкнула за собою двері.

Юрко пізнав по лиці і очах цієї дівчини, що це певно дочка Кара-Селіма, що її він свого часу Юркові давав за жінку — але видалась йому о много краща, як він собі її уявляв.

Через кілька кімнат, вистелених гарними перськими диванами, перейшов Юрко з Гансом до ідальні Кара-Селіма, де він приймав своїх співробітників.

Господар велів усім гостям на низоньких лавочках, вистелених диванами, а сам, отворивши бічні двері до другої кімнати, плеснув у долоні. В тій хвилині з'явився євнух, склонився низенько, а тримаючи руки на грудях сказав:

— Що розкаже достойний господар цього дому?

— Принесеш вечеру для трьох осіб.

Євнух склонився і відійшов.

За хвилину двох євнухів внесло на сальо велику срібну тацу на якій лежало кілька шматків хліба, полумисок з жареним баранячим мясом і великий срібний збанок чорного, а горячого як пекло пліну, з якого чудовий аромат розходився по просторій кімнаті. Цю тацу поставлено на низенькім стільчику гостей, напроти них усіх господар взяв собі шматочок хліба і кусень жареного мяса в пальці і попросив, щоби гості те саме зробили. За хвилюк принесли євнухи другу таку тацу на якій було повно фіг, родзінків, дактилів, помаранч і поставили цю підставку на другім подібнім стільчику. За третім разом принесли прекрасної грецької роботи три срібні збанки з водою і три ручники і біля кожного гостя поставили по одному.

Попоївши мяса з хлібом, обмили собі руки у воді і пообтирали рушниками. Опісля їли бакалії, по чім по раз другий обмивали руки водою і обтирали рушниками. На кінці господар налив до прекрасних срібних кубочків ароматичного напою... Була то турецька чорна чава, якої тоді в цілій Європі ніхто не знав...

Юрко випив цього горячого як пекло, а темновато як ніч напиту, по чім зробилось йому якось дивно приємно...

По кожній глотці чорної кави господар закусував з гістьми солодкими дактилями... В міру зідання бакалій, кава що раз більше зачала їм смакувати, а господар прихвалював, що це найліпший гатунок кави Макки, що таку саму не турецький султан.

— І ви таку саму будете пити як ваша служба буде така вірна як досі.

— Інакше не може бути — сказав Ганс.

— Ми будемо ще ліпше сповняти свої обов'язки, бо хочемо заслужити вашої ласки, щоби найскорше дістатися на волю, — додав Юрко.

— І це буде у своїм часі, як я вже раз сказав...

— А як смакує вам турецька їда?

— Дуже добра, — сказали поквапно оба молодці.

— У вас в Європі не пють кави?

— Ні, — відповіли оба.

— І дактилів не їдять?

— Ні.

— А бараняче мясо їдять?

— Їдять, — відповів Юрко, — але воно у нас інший смак має, — додав Ганс, — і правду казавши, у вас смачніше.

— Правда, що край, то обичай, але у Турків не

так погано, як то у вас представляють. А подивіться на ті всі коври, на ті прекрасні килими, які скрізь по моїх кімнатах розстелені, чи варвари зробили би щось подібного?...

— Певно, що ні, — відповів Ганс. — Я бачу, що у вас є своєрідна, оригінальна культура у всім.

— Коли би ви прийняли віру Магомеда, ви зробили би у нас велике щастя!

— Ми цього не зробимо, — сказали оба.

— Кожному мила віра у якій родився.

— У вас лиш одну жінку вільно мати?

— Так, — відповіли поспішно оба.

— Хто знає, чи то не ліпше, як у нас, бо бачите, добре каже якась там пословиця, одна баба з воза, коням легше.

Побесідувавши дещо про урядові діла, Юрко і Ганс подякували Кара-Селімові за хліб сіль, попрашались.

Кара-Селім випровадив їх до тих самих сіней, в яких світилась тепер оливна лампа. Юрко кинув оком на двері з лівої сторони. Йому здавалось, що двері не були цілком зачинені, що між дверми бачив він одно велике чорне око, що на нього гляділо...

Це були двері турецького гарему...

XXVIII.

Торговельні агенти Кара-Селіма були великі. Він мав через своїх факторів зносини зі всіма західно-європейськими державами. Нитки всіх його інтересів сходились в Царгороді, де він ними сам кермував. Між своїми, мало мав чесних і прихиль-

них собі людей, бо свої як представники східних народів не були в згоді з семою заповіддю Божою і при всіх фінансових операціях Кара-Селіма не забували пам'ятати про себе, що Кара-Селіма дуже роздратовувало. Для того він вишукував собі вірних слуг між невольниками, що попали в полон і з таких інтелігентних людей вирабляв собі вірних урядників і приятелів. Деяких оплачував він дуже високими гонорарами, деяких вдалось йому прихилити до ісламу і ці люде поробили кар'єри. На таких співробітників углядив він собі нашого Юрка Шелестовича Кульчицького і Ганса рицаря де Штернгольд, туринського німця, який попав перед кількома роками в полон до Турків, а дорогою до Кара-Селім вів оживлену дискусію на тему про розвій його інтересів в звязи з запотребованням щораз більшої кількості тютюну, що його не могла доставити Америка, бо там не була управа цької ростини як слід наладжана. З того найбільше до тепер користала Туреччина. Почва Туреччини до цього якраз найліпше надавалася бо родила найгарніші сорти цього наркотику, для того Кара-Селім хотів використати цю конюнктуру і поставив заложити кілька нових факторій, а саме у Будапешті і у Відні.

Вправді у Пешті, що був вже від півтораста літ під Турками, таку агентуру Кара-Селім вже мав, яка приносила йому знамениті доходи. Могла вона принести ще два рази тільки доходів, коли би мав до цього діла здібніших людей, які би в чесний спосіб краще діло могли везти. Щоби справу цєї агентури упорядувати і поставити її на на-

лежну висоту, постановив вислати там як свого мужа довіря німця Ганса, котрий мав би за задачу навязати відносини, як родовитий німець з Віднем і там заложити нову факторію і післати там між іншими своїми вірниками також Юрка. Однак відразу зі своїми плянами не звірювався нікому, а підчас вечірних балачок з Юрком і Гансом хотів скрізь перевірити їх характер і своїми питаннями заглядав часто на дно їхньої душі.

Помимо всього, Юрко не зрікався гадки таки побачити ще раз дочки Кара-Селіма, от хоч би так собі, яка вона. Хотів побалакати з нею по турецьки. Вправді він ніби бачив її вже, але щож таке бачіння варте...

Хто зна, чи ця особа, котру Юрко бачив, як раз не є дочкою Кара-Селіма, хоч очі такі мала як Кара-Селім, але присягнути на це не міг би — що це його дочка...

Коли лише входив до дому Кара-Селіма і коли виходив з його хати, все кидав оком на двері гарему і все здавалось йому, що двері недочинені, що в тих дверях таки за кожним разом бачив через шпару чорне око, що на нього гляділо. Не горив він цього нікому, навіть Гансові...

Дивні звичаї у тих Турків, думав собі Юрко... Жінкам коран наказує говорити перед вінчанням з мущиною і вони не можуть бути в товаристві мушин. Яка ж це страшна різниця між нами з ними, яка велика несправедливість, походяча з надмірно розвиненого егоїзму.

Коли перший раз по вечері вийшли оба з дому Кара-Селіма, запитав Ганс Юрка, як йому подобалося перше прийняття, на що Юрко не відповів нічого, а йшов в задуманню далі. Ганс подя-

вився на Юрка і знову в друге запитав про це саме.

Юрко відповів якби з просоння:

— Нічого собі, гарно нас прийняв Кара-Селім, — і почав далі думати про це чорне око, яке бачив у недомкнених дверях гарему.

Прийшовши до хати, поговорили дещо про ділові справи і полягали спати, але Юрка сон не брався. Перед Гансом він вдавав, що спить, а турком обідали його думки то про поворот до дому, то про Андзю Гординську, то про це чорне око, яке гляділо на нього з дверей гарему. Так роздумуючи, Юрко перевертався з боку на бік десь до півночі, а заснув аж тоді, як Ганс вже добре хріпів.

XXIX.

Одного разу запросив Кара-Селім обох своїх співробітників до себе на вечеру. Однак Ганс не міг піти, перепросив хазяїна, що мусить остати дома, бо чується трохи нездоровий..

— Коли ти не підеш, — сказав Юрко до Ганса, — в приявности Кара-Селіма, — то й мені ніяково самому піти.

— Нічого не шкодить, — відповів Кара-Селім, коли вже Ганс не може, я маю його за оправданого, бо бачу, що не здужає, але ти Юрку конче прийди. Я запросив до себе ученого муллу Ібрагіма, щоби не нудитись, побалакаємо дещо про нашу і вашу віру...

Попращались і розійшлись. Юрко пішов вечером сам... але в домі Кара-Селіма не застав нікого.

Перейшов всі комнати Кара-Селіма, придивився турецьким килимам і перським диванам і постоявши хвилю, вернув до тих самих дверей в сінях, якими прийшов і глипнув на двері до гарему...

Двері нагло відчинились... З них вийшла до сіней чудної вроди чорноока дівчина, в червонім строю з довгими до землі косами.

Юрко побачивши дівчину змішався, хотів чим скоріше відійти, але дівчина задержала його і певним себе голосом сказала:

— Стій, гіявре!... Не втікай!... Не бійся мене! Я про тебе багато доброго чула від мого батька Селіма... він тебе хвалить... величає!...

Це сказавши, вона зачала приближатись до нього так, що Юрко почув тепло її тіла... а вона сміло глянула йому у вічі...

Юрко станув мов оніміль, не сказавши на це ні одного слова...

— Гарний ти, і очі в тебе добрі... мудрі...

Це сказавши, кинулась йому на шию і сказала:

— Не бійся, я тебе дуже люблю... і хочу стати твоєю жінкою... ти мій любий українче!... — і почала його цілувати в уста, очі, шию!...

Юрко чув як кров вдарила йому в голову... як билось його серце... Він не стямився, як руки його махінально обняли гнучкий стан турчанки, а уста загоріли від поцілунків... Юркові стало страшно

горячо, обливався потом, задрожав на цілім тілі... По хвилі Юрко видивився на дівчину і осмілюючись запитав:

— Звідки ти знаєш, що я українець?...

— Знаю від свого батька Кара-Селіма, який багато про тебе нам оповідав і щоденно розказує... Щоби ти знав, що я також українка, бо моя ма-

ма була українка... Її Турки пірвали на війні і продали маму батькові... а батько так її полюбив, що взяв її за першу жінку...

— Що ти говориш?

— Те, що чуєш, вона мене тут в гаремі породила, мене тут тайно охрестила... навчила християнських молитов... і української мови...

— То ти вмієш по українськи говорити?

— Так, і співати умію...

Юрко аж підскаочив з радости і запитав:

— А як ти називаєшся?

— Фатима, а по українськи мама кликала мене Одаркою, як ніхто не чув...

— Слухай Дарочко, а деж твоя мама?

Фатима вибухнула плачем так сильним, що нічого не могла сказати, аж Юркові страшно стало від цього, не знав що робити, чи її утихомиряти, чи втікати звідси...

Дівчина виплакавшись, на другий запит Юрка про маму, відповіла тихим голосом, що мати її умерла при другій дитині... і зачала дальше спазматично плакати.

Юрко стояв як на вуглях, видячи що дівчина плаче, став її утихомиряти, став жалувати і гладити її руками по голові...

— Вмерла перед двома роками і мене лишила тут сиротою в тім пеклі... А батько мій взяв собі іншу гарему за першу жінку, яка мене не любить... пеклає мене... Я хотіла би звідти втечи, з цього буди, мені тут душно, мені мама наказувала, щоб я старалась втікнути звідси там до вас на Україну, де жінки свободні... вибирають собі після подобу мужів... для того я собі тебе вибрала, я з тобою хочу втікнути до твого краю, звідки моя ма-

ма походила... Я тебе дуже люблю, бо тебе добре знаю з оповідання батька Селіма, він щоденно про твою чесноту розкажує. Я за тобою щоденно через двері цього проклятого гарему заглядаю, щоби тебе побачити, тоді мені зараз легше на серці... Я з тобою хочу втікати до твого краю і до твого Бога буду молитися.

— І ти дійсно знаєш по нашому помолитися...

— Знаю... от послухай... Отче наш іже еси на небесіх — і дівчина проказала цілу молитву.

— А от так хреститься у вас: Во ім'я Отця і Святого Духа — амінь... — це сказавши зробила цілком правильно знак святого хреста і знову обняла його своїми білими руками за шию і почала приговорювати:

— Юрчику мій солоденький... не лишай мене тут нещасну українку, як не хочеш мене за жінку завести мене до того села звідки походила моя мама... Я тебе не пущу самого до Відня... я поїду з тобою...

Юрко остовпів на ці слова, по хвилі сказав:

— А якже ти знаєш, що я поїду до Відня...

— Від батька Селіма, він мені це розказував, а твій приятель поїде до Пешту... Я знаючи це, поставила утечи, звідси, дігнати тебе в дорозі і втікати з тобою до Відня... Не хочу піти за Турка, бо вони мають много жінок, які дуже не любляться, гризуться, б'ються, а я хочу жити по християнськи з одним мужем як мені мама радила і вчила... Дятого я рішила звідси втечи з тобою, як не хочеш мене за жінку, то покажи мені дорогу до цього села звідки моя мама була...

Юркові на ті щирі слова зробилось горячо, ста-

нули сльози в очах, затремтів цілий душею і тілом.

Дівчина закинула йому знову руку на шию. Юрко притиснув її з цілої сили до свого серця, почім став цілувати без кінця і міри... Дівчина закрила очі, затиснула уста, замовкла і як пташка тиснулася до сильного молодця.. В сінях стало тихо мов маком сіяв...

— Вмиль почули обое тяжкі кроки на сходах до ну...

— Фатима вирвалась з рук молодця і одним скоком найшлась за дверими гарему, які заперла за собою...

Юрко спрямував свої кроки до сінних дверей... взяв за клямку і хотів отворити, але випередив його Кара-Селім, станувши у дверях з двома якими-сь як і він достойниками.

— Перепрашаю тебе, мій приятелю, що я не міг прийти на час, але знаєш, дуже важні діла задержали мене на султанській раді... і даруй, що й тепер не можу тобі посвятити ані хвилини на роз'яснення якраз з тими панамі. Тому не задержую тебе, прощай.

Юрко, як сполошений заяць, одним скоком найшовся на вулиці і так скоро гнав до дому, якби за ним хто з батою летів...

В душі щось його пекло... у серці палило... живчик бив так сильно, мов би йому хотів голову розсадити... а Юрко гнав та гнав чим скорше... чим скорше...

Прийшов до хати застав Ганса вже в ліжку... Поговоривши дещо обоятного про прийняття у Кара-Селіма розібрався наскоро і положився спати... Однак заснути не міг цілу ніч... перед його очима стояла з синіми великими очима Андзя, якій звисали на повіках дві великі, як перли, слъози...

XXX.

Другого дня ходив Юрко по своїй канцелярії як зварений. Ріжні думки пленталися йому по голові. Перед очі ставала йому Андзя, а тут відчувався тепло солодких поцілунків Одарки-Фатими... ходив як задурманений... Робота не йшла йому складно... Через кілька днів Кара-Селім не показувався до канцелярії, бо вів якісь важні наради у падишаха і полагоджував якісь організаційні пляни своїх фінансових підприємств, тому Юрка не просив до себе. По кількох днях з'явився в канцелярії і відкрив Гансові і Юркові свої пляни, що Ганса виправить до Пешту, як заступника начальника своєї тютюнової факторії, а за якийсь час опісля Юрко в такім самім характері, а додатково, як перекладчик поїде до Відня... Оба приятелі незвичайно зраділи цєю новиною, хотая Юрко знав вже щось трохи про це від Фатими, але удав, що нічого не знає... Вечером, перед відїздом Ганса, запросив Селім обох своїх приятелів до себе на вечеру. Перед вечерею підписав з ними обома умову, під якими услів'ями приймає їх обох на нову службу, як цілком свободних горожан і який процент вони зароблять на торговельних оборотах. Кожний з них дістане до помочі по двох людей,

одного турка і одного християнина, а над собою, крім начальника, буде їх доглядати, від часу до часу, генеральний контрольор з Царгороду. Сам Кара-Селім відвідає своїх вірників, коли схоче. По вечері оба попрощались з Кара-Селімом. Він відпрощав їх, як звичайно, до сіней. Юрко кинувши оком на гаремові двері, побачив в них знову те саме чорне око...

На другий день рано Ганс сів на коня і з наладованими возами відїхав старим мурованим римвантажив наладоване добро Кара-Селім на кораблі і відїхав Дунаєм до Пешту.

По відїзді Ганса Юрко зістав ще тиждень у Царгороді.

В тім часі Кара-Селім працював незвичайно інтенсивно на султанськім дворі, на яким боролися дві-могучі політичні партії з собою, — одна французька, друга німецька. Французька партія перла Туреччину до війни з Австрією, радше з Габсбургамі, бо ця династія була вічним суперником Франції за гегемонію в Європі. Партія німецька противилася цій політиці, як нереальній для Туреччини, а вважала за відповідне жити в згоді з німецьким світом і Габсбургами і доказувала, що для матеріальних вигод і розвитку держави ліпша згода з Німцями. Кара-Селім був головою партії угополітику, яка коштувала його багато грошей. Він мусів на султанській раді доказувати ріжними аргументами, що він має рацію, що його політика принесе більше користи Туреччині, як приязнь з Францією. Цілими днями не було його дома, все був на ріжних нарадах, або на султанськім дво-

рі, або на нараді зі своїми приклонниками, або у своїх противників, які при допомозі французького капіталу еднали собі багато впливових людей.

Бувало, що в його відбувались також різні тайні наради визначної турецької аристократії. Тоді Юрко бачив, що його прихильність там непотрібна забирався тихцем до хати...

Одного разу справив Кара-Селім у себе велике прийняття, якраз тоді, як політику його партії султан акцептував і підписав угоду з Німцями. Кара-Селім тріумфував... Всі комнати заповнені гістьми... Радости не було кінця... Юрко побачив, що для него не було чого там сидіти, взяв мовчки капелюх і вийшов звичайним входом... Станувши в сінях і кинувши оком на двері від гарему, побачив в них знане собі чорне око... Вмить відчинив двері і Фатима, як вивірка кинулась йому на шию...

— Мій дорогий Юрчику, я знаю, що ти за кілька днів відідеши до Відня і я прошу тебе на милість Христа, не лишай мене тут в тім пеклі — щоби я тут ціле життя мучилася... Я поїду з тобою і хочу бути твоєю жінкою, такою жінкою, якою була моя мама для свого першого мужа, котрого лишила у твоім краю... вона любила його до самої смерті, а умираючи, жила надією, що на тім світі з ним получиться на віки, в царстві небеснім... Жаль їй було лише мене — і мені приказала, щоби я старалась за всяку ціну утечи звідси і вернути до України. Я тебе прошу, возьми мене з собою, а як не хочеш мене за жінку, покажи мені дорогу до твого краю... Я з тобою на край світа піду, бо маю до тебе повне довіря, що ти мені кривди не зробиш...

Юрко нічого на ту просьбу не відповів, хопив її за руки, притиснув до серця і довго пив солодощі її уст...

По хвилі зітхнувши сказав потихоньки до неї... Я тебе тутки не оставлю, я тебе заберу з собою... Я тепер думаю над тим, в якій спосіб я тебе звідси перепроваджу, на брамі день і ніч стоїть вартовий...

— Це вже моя річ, мій дороженький.

Це сказавши побігла до гарему, принесла шовкову мошонку з дукатами, всунула йому до кармана і сказала:

— За ті гроші купи мені гарне європейське мужеське вбрання, щоби на мене менше-більше було пригоже. Я переберусь за мушину і перейду звідси тоді, як від мого батька будуть відходити пізнім вечером гості. Я стану собі під акацією, вклучуся між них, як будуть виходити фронтовим входом і з ними разом вийду на вулицю, а ти - на мене заждеш на розі вулиці...

При тих словах счинився рух в комнатах. Гості стали розходитись... Юрко миттю віддалився за двері сіней, Фатима замкнула за собою двері гарему...

Кара-Селім пращав своїх гостей, випустив їх фронтовим входом через тарасу і цвітник до брами...

Юрко ждав укритий в тіні розлогої акації, а коли вже всі гості перейшли браму, прискочив за ними і знайшовся на вулиці... Сторож уступив йому місця, а склонившись перед ним, сказав: Доброї ночі бажаю достойному панові...

XXXI.

Юрко йшов до дому з роздертим серцем. Він не знав, що з ним діється. Образ Андзі стояв йому все перед очима. Ті дві великі, як перли сльози, які виступили її на лице при прощанню, коли він їхав на Січ, палили його в душі, — не давали йому спокою... Совість його гризла, сам себе називав нікчемним, підлим чоловіком!

Доки був на Січі, було все в порядку, був чистий, як ангел, вірний Андзі... А тепер?... Хто він тепер?... Як він стане перед Андзею, в якім світлі себе поставить... Мусить брехати, або визнати щирю правду, як то було... Сеж стид... негідне чесного чоловіка... шляхтича... козака... це сором!.. В його роді цього не було... його батько, дідо, то чесний патріархальний рід...

— А я, що зробив? Збаламутив дівчину...

— Алеж я її не шукав! Вона сама влізла мені в руки... кинулась на шию...

— Алеж вона бідна... невільниця... хоче бути християнкою... хоче вирватись з цього пекла... як же її не допомогти!

— Її мати з українського роду... охрестила її, навчила її молитв... дала їй християнське ім'я цеж мій обов'язок як християнина рятувати християнську душу і допомогти їй вирватись з цього пекла... Це не було би гідним християнина оставити її в гаремі, не дати їй помічної руки тоді, як вона просить о рятунок, а я можу подати їй помічну руку... На це і Андзя не буде гніватися, ні мій батько, ні мати не візьмуть мені цього за зле, ні пан Гординський і ніхто не признасть цього за зраду Андзі... ні!... ніколи!

— Алеж вона хоче бути моєю жінкою... самаж визнала мені любов... і сама мені освідчилась... А може це лише так... з досади... з розпуки... з цього горя, гаремового життя!

— Господи Боже мій!... що я маю робити, з ким... одружитися...

Ідучи поволі, крок за кроком, доволівся до дому. Коли прийшов до канцелярії вже була північ. Сів на лаву і став роздумувати над справою свого супружжя. По довším часі прийшов до такого заключення.

— Я їй не обіцяв женитися, але ратувати її мушу... це мій обов'язок... я шляхтич... Кульчицький... шляхтич мусить по шляхоцьки поступати, інакше не варт цього красного імени... Бог мене покарав би, як би я, як шляхтич, так її оставив?... Де її примішу?

З тими думками роздягнувся і поклався спати... Зразу не міг заснути, довго в ніч перевертався по лажку... Думки про Андзю і Фатиму так його втомили, що заснав доперва над раном...

Пробудившись, полежав ще хвилю, думки за думками тиснулися йому до голови...

— Боже мій, прости мені велике беззаконіє мое, Боже мій научи мя оправданієм твоїм...

— За кілька днів маю їхати до Відня... Я маю викрадати з дому свого пана і добродія його рідну дитину, за що така невдячність!...

— Що я з нею зроблю...

— Стягаю на свою голову смерть!...

— Ні, я рятувати її мушу...

Так роздумуючи встав, убрався, взявся за роботу... За яку хвилину надійшов до канцелярії Кара-

Селім і зачав з боку придивлятися його роботі... Поставши хвилику, прийшов до Юрка, поздоровився з ним і сказав:

— Щоби ти Юрку знав, як я завидую тобі шастя і бачу, що ти щасливий при твоїй праці... Сидиш собі спокійно у своїй канцелярії, робиш своє, весело тобі, любиш роботу, заспіваєш собі, недовідаєш статків не відчуваєш, а я знаю дуже нещасливий чоловік... Щоби ти знав, кільки я маю на голові справ, яку прозорливу політику я мушу вести, щоби мій інтерес ішов, кажу тобі, що не оден плюнув би на це все і сказав би так: Волю шматок пісного хліба і спокій, як купатися у роскошах і журитися ціле життя, ні дня, ні ночі не мати спокійної, а все перебігати других у їх гадках і переконувати сотки таких як я, щоби їх зеднати для своїх плянів, а з ними разом і падишаха. Кажу тобі і чорт більше не намучиться, як я, Кара-Селім. Завидують мені, що я великий богач, але кажу тобі Юрку, що це багатство боком мені вилазить, тільки я мушу головою напрацюватися, накрутити і на що воно остаточно мені здалося. Чи воно необхідно мені до життя потрібне, чи я його з собою на той світ заберу?..

— Що ж робити, — сказав Юрко, — всі не можуть бути однаковими, хтось мусить працювати на такім становищі як ви, а хтось на такім як я, а кожний з нас має свої журби і клопоти...

— Я думаю, що ти не маєш жадних?

Юрко засміявся і сказав:

— Пане Селім, — ніхто не знає дна душі людської, бо тяжко до неї заглянути і перевірити, що у неї діється і що в ній сидить...

— Це я знаю, Юрку, і можу похвалитися, що я

досить пізнався на людях і вмію їх дібрати собі до своїх інтересів і на тих я ніколи не завівся...

— При тих словах глибоко подивився Юркові у вічі, хотів збагнути, що на дні його душі криється. Я можу похвалитися тільки своєю зручною політикою, котрою довів до цього, що падишах тримає тепер з Німцями, а це було в моїм інтересі, щоби мої торговельні впливи розтягнути на німецький світ, здобути там всі важніші центри для моєї торгівлі. Таким першим моїм торговим пунктом буде Відень, столиця римсько-німецьких імператорів — і я постановив тебе, Юрку, післати до Відня на заступника начальника моєї факторії і zarazом як перекладчика. Ти повинен там при своїм сприті зробити добрий інтерес так для моєї факторії, як і для себе... Знаєш чому? Ото тому, що з Німцями можна входити у всілякі інтереси. Це люди чесні, уцтиві, ретельні і знамениті купці. Колиби я не був Турком, то хотівби в першій мірі бути Німцем.

Селім дав Юркові різні розпорядки що до опанування товарів і забирання їх з поодиноких факторій, як з Андріянополя, Нішу, Београду, Пешту і весь цей крам кораблями відставляти до віденської факторії, а відтак вивозити у глибину германського світа...

Тут Селім бесіду нагло перервав і побіг скорою ходою до робітників, які працювали на тютюневих плантаціях, опісля полетів за ділами у город...

Юрко скористав також з неприявности Кара-Селіма, побіг перед обідом в город, купив мужеський одяг, звинув його в клунок і пішов спокійно на обід.

XXXII.

Скінчивши свою вечірню роботу, Юрко забрав з собою клунок з мужеським вбранням і чимскорше побіг до дому Кара-Селіма.

Ще ні разу з таким трепетом серця не переступав порогу його дому як сьогодні.

— Господи! Боже мій! Якби так відкрились мої плями а Кара-Селім дізнався би про це... Що зі мною тоді сталося би, подумав собі Юрко... Коли вже був bliще дому Кара-Селіма, звільнив кроку, йшов з ноги на ногу, ледво порушався... Перед самим домом кров вдарила йому до голови... Серце било як молотом так, що кожний його удар Юрко добре відчув... Дрожащою рукою отворив двері сіней... і зиркнув на гаремові двері... в яких не застав чорного ока... Юрко станув мов вритий... і стояв кілька минут, а серце товклося, товклося.

— Щож тут робити... йти до кімнати Кара-Селіма з клунком... чи стояти далше і ждати... Вибрав це друге... бо ніхто не завважав, що він надійшов... Стояв терпеливо як раб перед своїм паном. Час здавався йому віком... Щоби його скоротити, приближався на пальцях осторожно до дверей гарему, приложив вухо... надслухав, але не чув найменшого віддиху...

— Здається мені, що я скоро нині прийшов, сказав сам до себе... Приложив знову вухо до дверей, почув, що в середині гарему хтось відчинив двері і ввійшов до кімнати... Юрко, як кіт відскочив від дверей на середину сіней... Постоявши добу хвилину, почув легенький шелест шовкової сукні... Юрко вмить підійшов до сінних верей, отворив їх з розмахом... удавав, що входить доперва

до сіней і замкнув їх нібито за собою, і в тій хвилині глипнув на двері гарему, які як раз відчинились і в обійми кинулась йому Одара-Фатима.

Пустивши клунок на долівку, вхопив дівчину на руки, притиснув її міцно до своїх грудей і почав пити з її уст нектар солодошів. По хвилях Фатима вирвалась йому з рук, підняла клунок і зникла в гаремі. Вернувши впала знову в його обійми, при чім сильно поблідла. Обое зістали в цій нерухомій поставі, нікого не бачили, лиш чули двоє сердець, що як молотки вдаряли до себе. Фатима перша зірвалась, станула на рівні ноги і сказала.

— Юрчику мій найдорожший. Ти мені приніс одяг... я дуже тішуся... переберусь і втікну завтра вечером з цього дому, бо завтра буде повно гостей... Мені тут тісно... я не маю чим дихати... не зношу такого життя! Я хочу жити таким життям, яким жила моя мама перед тим, заки її зловлено як дикого звіря до гарему... Де ти на мене завтра будеш ждати і де мене заведеш?...

— Я тобі вчора сказав, що ждати буду на розірибацької і розіздної вулиці, кількадесять кроків відси на право... опісля заведу тебе до такого дому, де ніхто не може догадатись... де ти схоронилась...

— А прецінь де?...

— До дому знакового священика, пароха церкви св. Параскеві...

По тих словах, обое кинулись собі в обійми і знову пили нектар своїх горячих уст, пили його так тихо, поки щось не зашелестіло в кімнаті по правій стороні, до котрої Юрко мав входити на вечеру.

Молоді люди відскочили від себе, Фатима вбігла до свого гарему, а Юрко отворив двері до першої кімнати свого хлібодавця, до котрої долітали досить голосні розмови зібраних Кара-Селімових гостей.

Господар представив Юрка гостям в новім характері службовім, як свого найвірнішого приятеля, до котрого мав необмежене довіря і якого висилав як переводчика своєї фірми до Відня.

У Кара-Селіма панувала велика радість. Зібрані були прихильниками мирної політики з Німеччини, вони тріумфували над своїми противниками, сторонниками приязни з Францією. Щоби належито почитати цю історичну хвилю тріумфу угодою політики з німецьким світом, уложили програму великого балю-радості на другий день.

XXXIII.

Юркові осталося ще чотири дні до від'їзду до Відня. Роботи у магазинах було багато, він мусів віддати всі магазини і цілу канцелярію у найбільшій порядку своему наслідникові. Щоденно з Кара-Селімом провіряв рахунки, вияснював позички. По обіді звичайно відбирав товар який під його опікою мав їхати за пару днів до Відня. Кара-Селім сам пильнував цього, щоби перед німцями повеличатись гарним товаром. Підчас цієї роботи шукав спосібності, коли би то піти до знаомого священика, щоби дав для Фатими приміщення на ті три дні, поки не відіде до Відня. А що тоді робити, як священик відмовить передержання

тими?... де її тоді заховати?... як втікати з нею до Відня?... що люди по дорозі скажуть?...

Поцілунки Фатими отворили перед ним незнайомі дотепер небо розкоші. Його думки від кількох днів були тільки коло неї. Андзя перестала вже дивитись на нього, забув про ці дві великі перлини... а Фатима була для нього всім... Ці і тимподібні думки переслідували його від раня при роботі. Робив вже мовчки, був сильно поденервованим, бо цього дня вечером Фатима утікне з дому своїх батьків а його добродіїв, а він ще не має певного для неї приміщення.

Коло полудня Кара-Селім як звичайно вийшов з магазинів. Юрко хопив шапку і побіг чимскорше до знаомого священика болгарина, пароха церкви св. Параскевії.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки Його Слава! — відповів священик трохи здивовано і запитав Юрка що скаже, чого прийшов.

— Всечесний Отче! Маю до вас велике діло, діло спасення людської душі...

— Слухаю вас радо.

— Я припроваджу до вас вечером молоду дівчину на пів туркеню, на пів християнку, що втікне з турецького гарему, а я буду її при тім помічним.

— Це небезпечне діло для мене священика — знаєте, що Турки за це мене повістили би!

— Цього Турки не будуть знати. Вона прибуде до вас у мужеськім одягу... Ви скриєте її у себе всього три дні...

— Що ж вона за одна?...

— Дочка бранки християнки з Галицької Воло-

— От як! — здивувався священник.

— Мати охрестила її потайки в гаремі навчила її засад Христової віри, молитов, а вмираючи казала її спасатись з гарему...

— В чийм вона гаремі?...

— Кара-Селіма. Це його дочка і цієї християнки бранки.

— Ах! Кара-Селіма! Це дуже впливова особа на султанським дворі. Це дуже небезпечна річ. Хайби до чого прийшло — мене не минулаби шибениця!... Дочку такого визначного султанського дорадника перетягати на нашу віру?!

— Отче! Вона не музулманка... Вона хоче стати правдивою християнкою... Треба її рятувати...

Священник задумався на хвилину, а потому сказав:

— А що ж ви будете з нею робити?

— ?

— Чи може оженилися з нею?

.....

— Так!... Вона буде моєю жінкою!...

— Тут у Царгороді будете жити?

— Ні. Я за три дні виїжджаю з нею до Відня...

— До Відня? — запитав здивовано священник.

— Так, до Відня.

— А що ж ви будете там робити?

— Я буду провадити там тютюневу факторію Кара-Селіма...

— Так? Ага! То значить, угода з Німцями... Ну, слава Богові Святому, що війни не буде! Може народ прийде до себе... Но, щастя вам Боже! Приводить... але дуже обережно... А колиж це буде... щоб я зарядив дома відповідну обережність...

— Сьогодні вечером... прошу на нас ждати... Я

постукаю по тихоньки до цього вікна... Преподобний отче... я вам за це нагороджу...

— Я сподіюся більшої нагороди від Господа Бога. Ваша земська нагорода не має у нас значіння — це омана... Нагорода для мене там... — показав священник пальцем на небо...

XXXIV.

На другий день рано Юрко сидів сам у своїй канцелярії і залагоджував справи. Приготовляв усе до дороги... Його помічники урядовці дивувались, що не прийшов Кара-Селім...

— Що таке може бути? — відозвався рівнож Юрко...

— Нині найважливіша робота, — сказав якийсь Турок.

— Так, — відозвався Юрко, — час минає, а роботи ще багато.

Як так розмовляли, вбіг до канцелярії один урядовець Турок з другої канцелярії і став голосно розказувати, що Кара-Селіма сеї ночі постигло велике нещастя...

— Що такого? Що такого!? — запитали всі.

— Пропала його дочка з гарему, найкраща, як оповідають, дівчина у цілім Царгороді... В місті відбуваються труси по всіх гаремах..., бо підозріня є, що хтось з його противників, підчас вчорашнього балу, який у нього відбувся, викрав її для себе... Кажуть деякі..., що мачав у тім пальці та-Юрко молодий султанович..., наслідник престолу... Юрко слухав цих оповідань зі спущеними на стіл очима..., не відзиваючись на це ні слова...

За хвилину вбіг другий урядовець і оповідав на цю тему різні сплетні, здогади, які по місті ходять — що труси відбуваються даліше, а тепер вже по християнських домах у фанаріотів, та вищого духовенства...

Юрка щось сильно коло серця запекло, як вчув ті слова... Він не відривав очей зі стола... Чув, як зимний піт виступив йому на чоло... Удавав, що щось завзято пише...

Робота у магазинах не йшла цього дня так спокійно, як коли інде... Люди зацікавились сенсацією... бігали, то сюда то туди... і приносили що раз інші новини...

Юрко сидів при своїм столику, мов закамений... Бачив у своїй уяві мотузок на своїй шиї, бачив, як його побитого, покрівавленого ведуть під шибеницю...

За хвилину вбіг якийсь робітник до магазину і крикнув, що яничарів вислано в околицю Царгороду для перешукання всіх доріг, чи не вивезли їх де в світ за очі...

За хвилину вбіг другий робітник і сказав, що вже найшли в домі якогось священика, чи діяка на...

Юрко поблід... Серце зачало йому бити мов молотом, руки затряслися при писанню, перо стиснуло судорожно у руці..., в очах йому потемніло...

За хвилину вбіг до магазину Кара-Селім... і летів просто до Юркового стола...

Юрко зібрав всі сили, встав, подивився на сліди Кара-Селіма... і довго мов онімилый дивився на нього, не сказавши ні слова...

Кара-Селім подав йому руку — сів на лаві... Оби

дивились собі мовчки в очі..., не сказавши ні слова...

— Бачиш, приятелю мій — яке нещастя мене стрінуло.. Найліпшу дитину, яку я любив над усе в світі, для котрої тайн не мав... забрали мені мої вороги... Ніхто инший..., лише мої політичні противники... Це пімста... за мій тріумф у політиці... Щож мені з цієї політики..., що з користей з неї..., коли не маю цієї дитини, для якої я жив..., для якої щастя я працював...

Юрко стояв мов німий... Не вмів нічого сказати... Смукток душі Кара-Селіма тронував його так глибоко..., що хотів впасти йому до ніг... і сказати правду..., що він тим чоловіком..., тим негідником... який спровадив на його душу такі терпіння... Але якась гордість..., якесь завзяття сиділо на дні його душі, не казало йому йти під шибеницю... Йому здавалось, що всі робітники моргають на нього і шепчуть йому: Признайся відразу... Але Юрко затявся і стояв мов закамений...

Кара-Селім подивився глибоко Юркові у вічі і вичитав в його душі страшний біль... І по хвилині сказав:

— По твоїх очах бачу, любий приятелю мій, одинокий приятелю..., як глибоко ти зі мною співчуєш..., як відчуваєш мое нещастя..., за що я тобі сердечно дякую, мій друже... По лицах всіх моїх приятелів я не вичитав такого співчуття..., як по твоїм шляхотнім лиці... Не даром ти шляхоцького роду! Дякую тобі за це, мій вірний друже... Хай тебе Аллах благословить...

Це сказавши, Кара-Селім відійшов... Юрко стів мов закамений... Він бачив перед собою якісь невиразні образи

Андзі, пана Гординського, о. Евфимія..., своєї мами..., отамана Сірка..., Артима..., але не знав, чого вони від нього хочуть... Він стратив силу у руках... випустив гусяче перо на долівку..., захитався... стратив рівновагу і впав як довгий на землю...

.....
Присутні в магазині урядовці і робітники кинулись Юрка рятувати...

— Зомлів, зомлів! — закричали по турецьки. — Води! Води! Скоро!...

Скропивши бідного гіявра водою, постояли кілька хвилин коло нього, поки не отворив очей...

Надійшов лікар... Змірив пульс... Махнув рукою..., побурмотів щось під носом і пішов.

Юрка підняли і хотіли положити на лаві, але він зараз прийшов до себе, засміявся і сказав:

— Що то зі мною сталося?... Не знаю, — хтось мене урік, чи що?...

Хтось з гурту зажартував:

— Ви певно пожалували цієї дівчини, що її Кара-Селімові хтось вкрав...

— Певно, що так, — відповів Юрко, силуючись на дотеп. — Жарт жартом... Але тягар нещастя Кара-Селіма я відчув так сильно, що не міг устояти на ногах...

Урядовці порозходились до своїх канцелярій, робітники до роботи — а Юрко сів за свій стіл. Коло полудня пішов на обід, який їв і не їв... Чув, що голоден, а їсти не міг, не мав апетиту... Страва не йшла до рота... Сидів при обіді і думав... Що буде далше... Мав охоту піти до священика — але боявся... не мав відваги... Боявся, що зверне на себе підозріння... Хто знає, що там діється!... Може священик з боязни вимовить її місце...

Ця думка пекла його страшно... Не доївши обіду, зірвався від стола і вийшов на вулицю...

До магазинів було ще завчасно...

Почав ходити вулицями і прислухувався, про що люди говорять... Чи не почує якої розмови на цю тему... А може у священика її найшли?... Може його повісили?... Хвилини здавались йому роками... Щось стискало його за серце... Почув докір совісті: на що він зробив таку кривду своєму добродієві?... зробив кривду Андзі..., своїм батькам..., Гординському..., а може й самій Фатимі?...

XXXV.

Під вечір пішов Юрко до дому Кара-Селіма, ішов поволі, з ноги на ногу... Питався сам себе: йти чи ні?...

— По що властиво я там піду — дивитися йому в лице..., дивитися на його муку..., на його, біль душі — я не годен...

— Ні, я не піду...

Вернувся і ішов з ноги на ногу назад...

За хвилю знову вернувся... і сказав собі:

— Треба таки піти, щоби не звернути на себе підозріння...

Скріпив серце... Пішов...

Отворивши двері до сіней, рука йому задрожала... Глузнув оком на двері гарему... Були зачинені...

Постояв у сінях... Взяв за клямку від кімнати Кара-Селіма..., отворив... Перейшов першу кімнату, другу, третю — всюди пусто... Постояв хвилю...

Ніде — ні живого духа... Вийшов на фронтон...

ву терасу... Пусто... Вернувся — і пішов через браму до міста... Сторож на брамі низенько йому вклонився...

Вийшовши за браму, подивився, чи хто за ним не слідить. Приспішив кроку і пішов в сторону церкви св. Параскеви. Підійшовши під вікно, побачив під тяжкою занавісою маленьку шпарочку, через яку добувалось на двір світло... Постукав легко до вікна... По хвилині отворились двері, на порозі ставув знакомий священник і запитав по тихо:

— То Юрко?...

— Я, прошу чесного отця.

— Прошу!

Юрко вийшовши у кімнату, зробив великі очі. За столом побачив молоденького діакона... Станув німо подивився на о. Николая і на цього діакона. Питав очима, що це має значити? Де Фатима?

Священик зробив рівнож дивну міну і нічого зрозумілого Юркові не відповів...

Ця відповідь зробила на Юрка потрясаюче враження... Йому здавалось, що зі шкіри вискочить... Ріжні припущення насувались йому на думку... Моргнув на священника другий раз, щоби пішов з ним до другої кімнати, може там укрилась Фатима...

Молоденький діакон, бачучи заклопотання Юркове, встав зза стола, засміявся так сердечно до нього, а хопивши його за руку, сказав:

— Юрчику, ти мене не пізнав? Це добрий знай-

Юркові піт на чоло виступив — ставув мов виступив в землю, зачав сміятися і плакати з радості... Монаша ряса так сильно змінила стать дівчини, а майстерно приправлені вусики і борідка зміни-

ли її не до пізнання, зробили її о много старшу і поважнішу. А коли вложила на голову клобук, виглядала як який двацятьвісімлітний монах...

Отець Николай вчив її правд Христової віри, що вона вміє присвоювала собі, а ясність на її личку зраджувала, що вона доперва тепер чується щасливою, як правдива християнка... Молитви знала-га-га-га, з чого о. Николай був дуже вдоволений...

— Шож я тепер, мої любі, буду тут з вами робити? — запитав о. Николай.

— Поблагословити нас як подружжя.

— Добре, але я не певний, чи дійсно мама вас охрестила?

— Так, всечесний отче, мама мене охрестила без свідків, як я вже дорослою була...

— Як жеж вас назвала?

— Одаркою...

— Це добре — але Церква свята мусить це ще від себе поблагословити і записати це у книгах і при свідках...

Це сказавши, виняв з шафи книгу, положив на столі, розложив і зачав щось писати, запитавши при тім Одарку:

— Твій батько називається?

— Я вас прошу, всечесний отче, не писати імені мого батька, лише матери.

— Як бачу, ти хитра! Хай і так буде... Осторожність добра річ... Не зашкодить, а допоможе.

— Твоя мама називалася:

— Текля Гординська...

— Господи! Боже мій! — крикнув голосно Юрко

— аж отець Николай здригнувся. — Як називалася, повтори ще раз.

— Текля Гординська, так мені мама казала, була жінкою багатого шляхтича... Її піввали Татари підчас нападу на ваш край і продали до Царгороду Кара-Селімові, бо була дуже гарна...

— Боже великий! Що я чую!... — закликав Юрко. — Звідки вона була родом?

— З села Гордині...

— Т-а-а-к!!... З... Гордині... Таак. З Гордині — повторяв Юрко це слово кілька разів.

— Що мама більше оповідала?... Оповідай скоро...

— Казала, що оставила дома малу донечку Андю...

— Боже великий! Який Ти незгублений у премудрости своїй!! — закликав в екстазі Юрко.

Отець Николай і Одарка не могли зрозуміти Юрка і дивились то на себе, то на нього... Юрко, хопившись за голову, ходив то тут то там по кімнаті і не тямився з радості і надмірного зворушення... А потім, приступивши до Одарки, сказав:

— Ти моя близька краєнка, якже я тішуся, що мені Всевишній допоміг сповнити добре діло вишвану честь, гідність, і достоїнство жінки...

Одарка кинулась йому на ший і зависла на його устах.

— Буде цього, буде! Пестоші оставте на пізніше, — сказав сміючись о. Николай, — а тепер кінчим діло.

— Імя вашого батька? — запитав о. Николай Юрка.

— Семен Шелестович Кульчицький, — сказав Юрко.

— Ваше імя і назвисько?

Юрко розповів про своє життя, як мусів втікати з Кульчиць на Січ, як по турецьки навчився говорити і як дістався до Кара-Селіма і як він його полюбив за чесну працю, і тепер з караваною висилає до Відня.

— Коли так, то знаменито стелиться вам дорога, — сказав о. Николай.

— Чому? — запитав Юрко.

— Мусите знати, що Турки досить забобонні люди. Вони таки нашого духовенства трохи бояться і поважають його, а де потреба, нераз в дорозі поможуть... Думаю, що вашу жінку, перебрану за монаха, візьмуть на свої вози і перевезуть де потреба. Часто буває, що подорожні каравани самі кличуть йдучого пішо монаха, посадять на віз, обтулять, накормлять; це у нас загально відома річ. Найкраще буде, як вона прийде під ваші магазини, як будуть виїжджати і попросить провідника, а цей певно не відмовить. Так перевезуть її до Београду або й далше.

Завтра в само полудне прийдіть, Юрку, до церкви. В тій порі звичайно нікого не буває. Я вас поблагословлю на супружє життя при замкнених дверях. Свідками буде моя жена і тітка.

Юрко подякував за слова потіхи і поради добродушному священикові, і непомітно оставив на столі шовком ткану мошонку з дукатами, а сам попрощався з Одаркою і вийшов, оглядаючися на всі сторони, чи його хто не слідить...

— — — — —
В місяць після цієї розмови в домі о. Николая, справляв Юрко своє тихе, повне радості весілля... у Відні...

XXXVI.

Начальник тютюнової факторії Тимурбур зголо-
сився у голови міста Відня з паперами турецького
уряду по протекцію для його персоналу і поміч в
устроєнні тютюнового магазину.

Німці, як висококультурний народ, прийняли ту-
рецьких висланників щиро і з отвертими раменами.
Помогли устроїтися всім, вшукували кожному від-
повідне до становища мешкання, так, щоби всім
було вигідно і щоби всі були вдоволені, чулися як
в дома.

Юрко, устроївшись у Відні, жив з жінкою шас-
ливо. Торговельні діла йшли знаменито. Попит на
добрі сорти турецького тютюну був великий. Сла-
ва Кара-Селіма як плянтатора лунала з дня на
день. Його тютюн був найліпший. В міру розходу
тютюну, Юркові припадали більші доходи, так,
що він половину доходів складав. Прикро йому та
жінці було за турецькою кавою, якої у Відні не
знали. Доперва з експедицією тютюну зачали при-
сылати трохи кави для турецьких урядників. Але
тут і там зачали смакувати в ній Німці-віденці, і
то з дня на день щораз більше. Дійшло до цьо-
го, що Кара-Селім разом з тютюном відсилав до
Відня також більші ладунки кави. До року Німці
навчилися пити каву, але почали мішати її з мо-
локом, сметанкою, цукром і цей напитек дуже со-
бі хвалили. Юрко взявся до діла і заложив пуб-
личну каварню у Відні, на взір подібних каварень
у Царгороді. З початку це діло ішло слабо, однак
з часом Німці зачали привикати Юрко тішився
що раз більшим поводженням.

Щасливе пожиття з дружиною давало йому бі-

льше здоровля до дальшої праці. До року діж-
дався великої потіхи — вродився йому син Бог-
дані Щастя у всім йому всміхалось і був би став
великим богачем, як би не ця обставина, що після
двох років політика Туреччини зглядом Німців пе-
ремінилась. — Французька партія на дворі султа-
на взяла верх... На чолі уряду падишаха станув
великий везир Кара-Мустафа, відвічний ворог Нім-
ців і особистий ворог Кара-Селіма і його політи-
ки. Кара-Селім попав в неласку у султана, його
вплив на дворі султана змалів до зера. Кара-Селім
почав журитися, його торговельні зносини з німець-
ким світом упали. Довідався від своїх приклон-
ників, що заноситься на війну з Німцями, що сул-
тан хоче у Відні заложити собі другу столицю.

Напруження політичне росло з дня на день...
Німці зачали уже холодніше відноситися до ту-
рецької торговельної факторії у Відні. Однак за-
паси тютюну брали як завсіди, а каву зачали пи-
ти що раз більше. Деякі запобігливі Німці заос-
мотрилися в більші припаси тютюну і кави так,
що це Юрка дивувало. Від деяких знайомих Нім-
ців довідався, що таки без війни не обійдеться,
що Франція страшно пре до неї, підплачує туре-
цьких достойників і ворожо виступає проти ціса-
ря Леопольда. Деякі Німці плакали, бо боялися
страшно війни, боялися голоду, боялися різних
хворіб...

Довідавшись, що Юрко християнин, до того
українець, а не Турок, полюбили його дуже
і звірювалися перед ним з неодною публичною
тайною на тему війни і радили йому, щоби зістав
між ними, щоби не вертав до Туреччини...

Так дійшло до березня 1683 року.

Німці через своїх шпігунів довідалися, що Туреччина починає на добре зброїтися, що з Малої Азії, Анатолії, Сирії, Палестини, Іраку, Єгипту, Вавилонії султан стягає війська біля Андріанополя, Београду...

Літом начальник турецької тютюнової факторії дістав останній транспорт тютюну і кави. За місяць дістав наказ перевезти факторію до Пешту.

По відїзді турецької факторії з Відня, пізнали Німці, що війна нехибна...

В місяці травні турецький султан переглянув свої війська під Београдом, яких перейшло на угорську територію 300.000 і 300 гармат. Тут віддав султан начальну команду великому везирові Кара-Мустафі, котрому вручив зелену хоругву про рока, а сам зістав в Београді.

Великанська, як на ті часи, турецька армія, вийшовши на угорську низину поличилась зі союзниками; мадярськими повстанцями...

Текелі, вічний претендент до мадярської корони, з рамени Турків правитель Угорщини, зібрав відпоручників 19 мадярських комітатів до місцевості Талей¹⁾; які заявили проти Габсбургів — а за союзом з Турками. Тоді Текелі виповів іменем Угорщини цісареві війну..., а сам поїхав до головної турецької кватири, де його іменовано правителем Угорщини. Він дістав на це королівські знамена, зложив султанові присягу на вірність²⁾. Вслід за тим Кара-Мустафа в липні станув зі своєю величавою армією над рікою Раабом і посувався в напрямі до цісарських посіlostей. Застогнала уго-

^{1, 2)} Історичне.

рська земля, а з нею і наша закарпатська Україна, з якої стягано немилосерно контрибуцію... Від реву водів, від іржання коней не було чути людських голосів. Наш народ втікав у гори і дебри, а звідси аж за Карпати... Цісарські війська цофнулись на Мораву і в околиці Відня... Турки, не наїшовши ніде опору, посувалися що раз дальше на захід...

Юрко роздумував довго, що йому робити.. Чи вертати зі своїми службовиками на Угорщину, чи остатись у Відні... З огляду на жінку, вибрав це друге. Не поїхав до Пешту, але остав у Відні... Юрко уложив собі плян такий: Як би Турки заїняли Відень, то він перейшов би з жінкою до Польщі, бо чув, що польський король має прийти Німцям на поміч, про що у Відні голосно говорили...

Матеріально був на кілька літ забезпечений, бо й в Туреччині привіз собі гарний гріш, і у Відні за два роки праці зложив собі більшу суму... Деякі доходи мав також з маленької каварні, до якої Німці що раз більше привикали, а тепер підчас війни його каварня була повна людей... Від свого начальника Тімурбура дістав весь припас кави. Здавшись на волю Божу, рішив лишитися у Відні і ділити судьбу з Німцями, котрих дуже полюбив.

XXXVII.

Попращавши своїх товаришів на дунайській пристані, вертав Юрко спішно до дому. Ішов скоро вулицями міста, яке жило під знаком великого аденервування.

— Боже мій, Боже! — зітхнув Юрко глибоко. — Те, що я в світі перебув, знаю — а що перебуду ще, що мене жде — це оден Бог знає... Давніше я переходив турецьку неволю... але сам оден..., а сьогодні я живу ще для когось, у мене найдорожча дружина й дитина, надія і потіха моя...

З цими думками приспішав кроку... Щось його гнало до дому, до дружини, до дитини...

Прийшовши до хати, був цілком мокрий... Одарка, побачивши його на порозі дому, кинулась йому в обійми.

— Юрчику! Юрчику! Я була така неспокійна, що тебе так довго в хаті не було! Де ти так довго забарився?...

— Даруй, Одарочко моя найдорожча, я мусів відпроваджувати своїх людей, з якими, правду сказавши, добре жилося і працювалось... Жаль мені за ними, хоч це були Турки, вороги Христа, а тепер цілому християнському мірові війну виповіли... Однак з ними привик я працювати і полюбив їх за їх чесноту, за уцтивість... і кажу тобі, що жаль мені за ними... По що то люде війни поводували, на що одні других убивають... І звірі цього не роблять... Війна, моя любя, це найгірше зло на світі..., це знищення краю, людей і людської праці.

Так розговорившись, взяв Богданка на руки, бавився з ним довго, поки дружина не приготувала вечері...

Повечерявши, віддав одинка дружині, а сам пішов подивитися до свого діла, яке йому осталося до своєї невеличкої турецької каварні, про котру з гордістю перед жінкою згадував.

— Іди, іди, найдороший мій скарбе, але довго

не барися. Я тепер чогось так боюся сама оставатися з дитиною — тепер такий великий рух, такий неспокій у місті. Ах, Боже! Де би то перед такою війною заховатись можна?

— Всюди, жінко, небезпечно. Найбезпечніше ще може у великому місті, де багато людей, де оден одному допомогти може — а по селах, по хуторах ще гірше... Нападе ворог на хутір, тоді чоловік залежний від його ласки, а як цей ворог дикує, тоді пропадає людина — тай годі!

Це сказавши, побіг Юрко до своєї турецької каварні, в котрій застав повно людей. Всі ждали на Юрка, — а коли він з'явився, настала загальна радість.

— Гер Кольтшіцки! Гер Кольтшіцки! — кликали Німці до Юрка і просили, щоби їм оповідав декі для Турків: які вони, чи дуже люті, чи жорстокі для християн? Чи це правда, що вони діти на шаблі надівають? Чи правда, що молоді жінки до гаремів забирають? Чи то правда, що вони стерво їдять?... Подібним питанням не було кінця.

Відповідаючи на всі питання, Юрко дуже змутився, бо в трьох невеличких кімнатах зробилось тісно, не було чим дихати. Все хтось прибував і оповідав щось нового, щось тривожного... Були такі, що розносили різні сплетні, що Турки вже недалеко Відня, що бачили їх у такій то місцевості, що війська мають до двох мільонів, що по дорозі палять усе, що грабують в немилосерний спосіб, не даючи пощади ні жінкам, ні дітям.

Цього вечера не міг Юрко настарчити кави, так Німці у ній засмакували.

На другий день (було це 7 липня) зробився в городі страшенний рух, гамір, чути було крики,

зойки, стони. Деякі вулиці були завантажені фірами... Одні їхали в одну, другі в другу сторону... Старими вузькими вулицями не можна було перейти, ані переїхати. Бувало, що із за тісноти ломились оси возів, люди лишали наладоване на возах добро і в найбільшій паніці втікали, а куди, самі не знали...

Юрко вийшов на вулицю і перелякався цього страшного, розшалілого руху! Не мав відваги отворити своєї каварні, вернув з дороги до дому... За хвилину вийшов знову на вулицю, щоби довідатися, яка властиво причина цієї паніки... Питав одного, то другого прохожого; але люде не мали навіть часу відповідати, так гнали то тут, то там... Не довідавшись нічого, стояв Юрко довгий час безрадно коло свого дому. Боявся відійти подальше від жінки і дитини. Опісля завернув до хати і з вікон дому придивлявся шаленому рухові на місті.

Не видержав довго дома, вийшов знову на вулицю і прибував довідатись знову дещо від людей, але довідався тільки: Ді Тіркен бальд коммен, ді Тіркен шон фор Він...

Трібував другий раз піти до своєї каварні — але вернувся з половини дороги, бо товпа втікачів загородила дорогу... Нарешті подибав Юрко свого сусіда, городського радного Екмана, який любив заходити до його каварні.

Юрко приступив до нього, як до знакомого чоловіка і запитав про причину цього страшного переляку... Німець, оглянувшись кругом себе, шепнув Юркові до вуха:

— Нещастя, знаєте, — Гер Кольтшіцки, — наробив цісарський двір, бо нині до схід сонця весь

двір виїхав до Лінцу!) — втік! — Тут Екман знову оглянувшись, тягнув далше: — Коли народ довідався про це, затрівожився дуже — повстал паніка — і дивіться, дивіться, що діється!...

— Це, знаєте, на мій погляд, дуже негарно зі сторони цісарського двора!... Коли дипломатії не вдалося спинити війни, повинен двір шукати рятунку в озброєнню народа, покликати під оружя всіх спосібних, лишитись на місці, своєю відвагою і мужеством додавати відваги всім слабодухам, повинен шукати союзників, стояти тут на місці..., бо де гинуть вівці, там і пастир гинути повинен... Юрко притакував поглядам Екмана.

— А ви, Гер Кольтшіцки, — не боїтеся Турків? — Я особисто Турків не боюся, але війни боюся... — Гм..., як то добре, що ви вмієте по турецьки говорити.

— Та, слава Богу, — але це ще не много значить. Буду боронитись турецькою мовою — якби мене Турок хотів убити... Вони дуже люблять, як хто заговорить по турецьки. Турок тоді все віддає — робиться м'яким, як дитина.

— Гер Кольтшіцки! Бороніть і мене, я тут колю вас у сусідстві мешкаю — якби, не дай Боже, яка більша біда нас постигла... Я чув, що надходять вже війська князя Льотаринського... Ідуть також Баварці і Саксонці..., а також король Польщі вже в дорозі зі своїми славними козаками, котрих Турки дуже а дуже бояться... Чи то правда, Гер Кольтшіцки?...

— Го, козаки це славно військо!... Я їх знаю... То мої браття, я служив у них на Запоріжжю...

1) Факт.

— Так..., то ваші браття... То ви з тих славних козаків... Ах! Я як тішуся вами, Гер Кольтшіцки!... Ах, коби тільки скоро ті ваші славні козаки надійшли!... Граф Штаремберг казав оповістити про це плякатами по мурах міста, щоби люде не боялися... І все булоби гаразд, якби двір не наробив був паніки... Дивіться, Гер Кольтшіцки, що діється, як народ втікає, одні з міста, а другі до міста...

Це сказавши, побіг Екман з Юрком на ріг другої вулиці, де побачили море людських голов, як пересувалися то в одну, то в другу сторону міста.

— Глядіть, Гер Кольтшіцки, пани з міста втікають на село, а селяне з підміських сіл з цілим добутком втікають до города поза його оборонні вали... Дивіть, Гер Кольтшіцки, що то значить паніка... Тепер бачимо наглядно наслідки нерозважного кроку цісарського двору.

У Відні дійшло до цього, що протягом двох днів 60.000 народа втікло з міста до західних країв, а кільканацять тисяч сільського населення скрилося у мурах міста. — Щоби здержати паніку, князь Льотаринський на просьбу гр. Штаремберга, казав переїхати через вулиці міста своїй кавалерії зложеної з 10.000 коней¹⁾. — Віденці побачивши таку силу війська, набрали відваги і більше віри у власні сили... і приступили зараз до формовання оборони. Міщани виставили 2.400 людей, університет озброїв 700 людей. Від тепер стали наплавати охотники, за кілька днів надійшло до города 13.800 піхоти й 9 швадронів кірасієрів... По кількох днях оказалось опять, що ціла залага у Відні числила около 24.000 людей. З краю й західних

¹⁾ Істор. факт,

провінцій стягнуто до 200 гармат, що їх уставлено на свіжо усипаних валах, до яких вступу боронали глибокі рови, а за ними густо уставлені палисади. За кілька днів по успокоєнні міста, Юрко отримав щоденно на кілька годин свою невеличку турецьку каварню, в котрій все повно людей було... Радний Екман був щоденним його гостем, оба полюбилися дуже, оба часто виходили послідні з каварні. Турецька кава ділала якось добре на людей, додавала духа, дехто набирав такого анімушу, що готов був зараз йти бити Турків...

Однак ця радість не тривала довго...

Дня 12 липня гості Юрка Кульчицького побачили вечером через вікно його каварні, величезну заграву на сході... Це була зловіща заграва з горючих кругом сіл які спалили Турки¹⁾. Воєнний командант міста гр. Штаремберг казав спалити всі перемістя, людність переселити до города Відня, казав позамикати брами міста і оголосив стан облоги... Від тепер ніхто не міг спротивитися його приказам! В два дні пізніше побачено з мурів міста перші відділи турецької кінноти, а відтак за нею на незміреній оком рівнині почало ставати неприятельське військо і розбивати свої намети. Полотна тих наметів покрили цілу рівнину від Ерцберг великим півкругом аж по Деблінг. Кораблі і баржі з поживою запружили цілий Дунай...

Великий везир Кара-Мустафа заложив свій величезний намет на захід від города в Деблінг. На право від того мали свої намети баша з Ерляв, і Великого Варадину, біля них розложились війська єгипецькі і малоазійські, на ліво мав свій намет

¹⁾ Істор. факт,

намісник Мезопотамії і баша Дамашку. Повному замкненню міста з північного сходу перешкаджав Дунай і корпус князя Лютаринського, що стояв на правім березі Дунаю і на моравських полях. На цей корпус став нападати турецький союзник Текелі, який своїми нападами знищив в нелюдський спосіб урожайну частину Морави. Однак в короткім часі Карло князь Лютаринський його прогнав і під Прешбургом цілковито розбив. Опісля вернувшись на своє місце і ждав тут на союзні німецькі війська та на польського короля, що через Опаву і Оломунець спішив з своїми славними козаками на поміч християнській культурі¹⁾.

Тимчасом для Відня настали найсумніші часи. Турки день і ніч стріляли на місто з тяжких гармат, кидаючи на міські мури і вали незмірену силу заліза. В останніх днях липня Кара-Мустафа підсунув найкращі свої війська блище города проти двох башт Бургбастай і Левельбастай, а град кулі і бомб, які падали на місто, робили в середині велике знищення. Обляжені Віденці боронилися завзято — а ворогам, які посувалися під мури міста, робили великі шкоди. Всякі знищення яких докунували Турки в мурах і валах, направляли Віденці ночами....

XXXVIII.

В місті тимчасом діялось що раз гірше. Юрко мусів замкнути свою каварню, бо воєнний губернатор міста гр. Штаремберг, наказав всяких нічних сходин. Всі купці мусіли позамикати склепи,

¹⁾ Істор. факт.

вечерами погасити світла, всі здорові мусіли піти до оборони города. Одні сипали вали, другі ночами направляли розбиті мури і палісади, а найсильніші зі зброєю в руці, мусіли ставити опір ворогові. Найстрашніше було це, що днями і ночами падали кулі і бомби на місто, убивали людей, розбивали доми запалювали їх і не раз в полуміннях гинули нещасні мешканці Відня. Ніхто не був певний життя. З часом з надмірного натовпу людей, появились заразливі хвороби: холера і чорна віспа, від яких гинули без рятунку тисячі людей. Юрко почав також бідувати, хотяй грошей мав досить.

Перед звиненням турецького тютюневого магазину не думав про заосмотрення свого дому в поживу, бо не припускав, що прийде до облоги города, а потім було вже пізно... Він старався найбільше здобути кави, щоб розширити свою каварню. Тепер, доперва пізнав, що то значить воєнна облога у великім городі. На Січі війна цілком інакше виглядала, хліба було всюди доволі — а тут у Відні мусів сходити цілі квартали улиць, а на початку серпня і цього хліба бракло, так що Юрка чіпалась розпука — що він зробить з жінкою і дитиною — яка плакала і просила молока і хліба... Зачали жити переважно чорною кавою... Турки тимчасом підходили до города що раз блище — вкінці здобули дві великі башти Бургбастай і Левельбастай — при чім воєнного команданта гр. Штаремберга ранено. Він один не падав духом. Вночі обходив всі вали і позиції, глядів чи оборонці города сповняють свої обовязки, а днем сидів переважно на вежі св. Степана і вдивлявся в непроглядну рівнину, що на ній розложилися турець-

кі війська. Часами в погідні і ясні дні добачити можна було на овиді союзні війська, які під проводом князя Лютаринського збиралися на підмогу обляженим Віденцям — і ждали на польського короля Собеського — що як союзник цісаря і римського папи, обіцяв сам прибути на поміч під Відень.

Положення Відня було що дня більше розпучливе... Гр. Штаремберг обляжений зі всіх сторін Турками не міг ніяк получитися зі світом, щоб довідатися, коли ця обіцяна поміч прийде... Знав, що Карло князь Лютаринський стоїть зі своєю кіннотою на північний схід від Відня, по лівім березі Дунаю — і жде на польського короля... Але чи прибули другі німецькі союзники, які обіцялись, не мав про це поняття. Часами лише в ясний теплий день, міг дещо з вежі св. Степана запримітити, що на краю оvidу в напрямі на Тульн відбуваються якісь рухи, але хто ці рухи виконує, не знав...

А у Відні було щораз гірше, їсти для залоги і мешканців не ставало більше, як на два тижні по зменшеній порції... Хворих і ранених прибувало з дня на день, коло котрих найбільше ходив єпископ Коконич родом з Закарпаття. Гр. Штаремберг, хоч дуже змучений, невиспаний, майже хворий, роздумував над тим, якби то получитися з князем Лютаринським, щоб від нього дістати вістку, коли треба сподіватися помочі.

В тім блиснула йому до голови гадка, чи не дадобися знайти у Відні чоловіка, що вміє по турецьки говорити, щоб перекусався через турецькі обози до союзного війська...

Ця гадка подобалася дуже бурмістрові Лібен-

бергові. Він почав перепитувати за чоловіком, що знає турецьку мову. Три дні минуло без успіху... Доперва четвертого дня почув цю гадку радний міста Екман і зараз повідомив бурмістра Лібенберга про Юрка свого сусіда... Бурмістр з Екманом пішли зараз до Юркового мешкання, однак в хаті його не найшли, бо команда міста Юрка як молодого, здорового і сильного чоловіка призначила до направляювання ночами валів. Жінка і дитина жили в біді, бо в хаті не було хліба... Бурмістр кинувся зараз до гр. Штаремберга, щоб приказав провантурі города видати трохи харчів для родичів чоловіка, від якого команда города зажадає неабби якої прислуги. Над раном Юрко прийшов дуже змучений до дому і положився спати. Жінка не агадувала йому про цю незвичайну візиту, щоб муж наперед переспався і відпочав. — Хоч турецькі кулі падали на місто що раз більше, розбивали і запалювали доми, убивали людей, але перемучений Юрко спав як забитий майже до самого подня, хоч делегати гр. Штаремберга прийшли другий раз до Юркової хати і допитувалися ченьенько чи Юрко встав, чи ще спить.

Коли Юрко пробудився, оповіла йому Одарка що Екман з якимсь паном був у него, а довідавшись, що вони бідують, казав прислати їм трохи харчів...

Юрко засміявся голосно і сказав:

— Певно хотять, щоб я їх по турецьки вчив. — Як дадуть нам добре їсти, то підіймусь цього. — Відпочавши хвилю дома на розмові з дитиною — вийшов Юрко на вулицю, щоб засягнути язика що чувати.

Якраз під домом чатували на нього оба ці пани.

Привитавшись Екман представив Юркові бурмістра Відня. Юрко здивувався, що така честь його спіткала, що бурмістр города Відня перший представляється йому і починає в дуже понурих красках розказувати про положення нещасного города...

В часі розмови розказав бурмістр, що спасення города залежить виключно від внішньої помочі, що союзники не мають поняття, як ми тут бідуємо, бо якби знали, не гаялиби дорогого часу, а зібрали сили і негайно прийшли з помічю...

— Нам конечно потрібний чоловік, який уміє по турецьки говорити і піднявбися місії переходу турецьких обозів з вісткою від гр. Штаремберга до начального вождя кн. Лютаринського. За таким чоловіком шукаємо від кількох днів по Відні і тяжко його найти, сказав до Юрка бурмістр Лібенберг...

Юрко подивився в вічі бурмістрові і мовчав. Екман зиркнув допитливо на Юрка і сказав:

— Гер Кольчіцки! — я знаю, що ви красно говорите по турецьки — ви тільки літ були в Туреччині і ваша достойна дружина турчинка — чи ви не піднялись би місії, переходу турецьких обозів з вісткою до князя Лютаринського?..

Почувши це пропозиція, Юрко зморщив брови і задумавшись глибоко, по хвилі сказав:

— Ні мої панове! ця місія страшна для мене. Я чоловік жонатий, у мене син однак, я можу згинати, що тоді з моєю сімєю буде?

— Gnädiger Herr Koltshicky — я маю поручення від графа Штаремберга запросити Вас до него на послухання... Не відкажіть цього графові... він Вас дуже просить, хоче сам граф Штаремберг з вами поговорити.

Юрко замявся і станув, опісля сказав: Мої панове у мене жінка і дитина!

Herr Koltshicky! Herr Koltshicky! Ваша дитина і жена на Божій і нашій опіці... Ми дитину вашу перевеземо у найбезпечніше місце коло квартири графа Штаремберга, але нині і там небезпечно, нині ми всі на ласці Божій... Оден Господь може вашу дитину урятувати і певно Його всевидяче око стереже вашу дитину.

Юрко успокоївся, йшли дальше серед страшного реву гармат і граду турецьких куль... Зайшли перед квартиру графа Штаремберга.

Юрко не дався дальше просити, вступив сміло на сходи величавої кам'яниці команданта нещасливого города.

Граф Штаремберг від кількох годин ждав на Юрка, про котрого много йому вже розказували...

Граф прийняв Юрка з незвичайною вічливістю і сердечністю, як правдиві аристократи уміють, очарував Юрка німбом своєї величі, так що Юрко відразу не міг відмовитися від місії, яку на него накладали...

Штаремберг говорив, що Юрка само Провидіння Боже спроватило до Відня на цей страшний час, і вложило на нього обовязок рятувати християнство, перед варварами.

Юрко осмілившись до графа сказав відважно: — Це дуже гарно, я це все розумію, але як це буде виглядати — я оставлю жінку і дитину. а сам пускаюся на таке небезпечне діло — — —!

— Нехай мене зловлять, і повісять, хто тоді заопікується моєю дружиною і дитиною?

— Найясніший пані Цісарі і весь віденський народ! Ви Herr Koltshicky не знаєте ще Ві-

денців! — Віденці дуже вдячний народ... а граф Штаремберг призначить вас як великого героя до першої нагороди найяснішому цісареві. Ви зробите велику прислугу для Відня, ви своїм чином спасите цісарську резиденцію і ціле німецьке цісарство! Ви уратуєте цісарський престол, вам цісар Леопольд цього не забуде! Ви будете першою особою, першим гостем в цісарських бургі.

— Я вас розумію, але я не маю права осирочувати найдорощу дружину і дитину таким небезпечним підприємням, переходом всіх турецьких обозів тристасичної армії. — Це — світлий граф — дуже ризиковне і небезпечне.

— Herr Koltschicky! ви правду говорите — але ризиковні діла зробити може тільки чоловік великого духа! За вашу прислугу буде ваше ім'я записане золотими буквами в історії міста Відня і в історії цілого християнства! І колись нащадки ваші і цілий рід Koltschicky величатимуться буде вашим геройським ділом і з уст до уст, з найбільшою честью переказувати будуть про геройське діло спасіння Відня через Юрка Франца Koltschicky своїм дітям і внукам...

Юрко вислухавши цієї промови, так захопився маєстатичною поставою і блиском лица цього чоловіка, що замявся, змяк як віск, закрив лице рукою, щоби закрити зворушення, а зітхнувши глибоко, сказав:

— Що буде з моєю жінкою і дитиною, як мене Турки повісять?...

— Твоя дитина буде моєю дитиною, а я її найліпшим батьком, а пані Віденки будуть його виховувати і оповідати про геройське діло його безсмертного батька, що з нарахуванням власного жи-

ття освободив Відень від Турків! А дружина ваша дістане цісарську пенсію, за що ручу я граф Штаремберг!

По цих словах граф плеснув у долоні і в тій хвилині увійшов до його кабінету ординас і приніс Юркові гарний турецький стрій, зложений з широких зелених шараварів, турецького кафтана, кривої шаблюки, кинджала, пістолів і червоного фезу.

Коли побачив це Юрко, стало йому якось смішно — зареготався на ціле горло і сказав:

— Добре, підуму... у двійку.. Я маю тут приятеля Серба Михайловича, що також говорить добре по турецьки — підемо оба¹⁾.

— А що то за один? — спитав гр. Штаремберг.

— Бідний чоловік, слуга, помагає мені у моїй каварні.

— Добре, буде вам приємніше, — сказав граф. Юрко в товаристві графа Штаремберга, бурмістра Лібенберга і свого друга Екмана найшлися на околиці св. Степана, де граф показав Юркові цілу величезну силу Турків, тільки тисячів наметів, тільки тисячів конів, верхолюбів, нечислені стада овець, а на кінці обрію, по за синім Дунаєм якісь високі тополі, поза котрими мають бути німецькі та союзні війська...

Граф Штаремберг показував Юркові, куда вони повинні піти, по яких знаках орієнтуватися, щоби графити там за Дунаєм князя Лютаринського... Головним знаком для вас повинні бути ці тополі, які бачите на лівім березі Дунаю... на них мусите все звертати увагу...

¹⁾ Істор. факт.

XXXIX.

Бурмістр Лібенберг з радником Екманом і Юрком вийшли під вечер з квартири гр. Штаремберга на вулиці Відня. Юрко ішов якийсь дуже задуманий, не відповів навіть на питання, що до нього говорили. Може бути, що не чув, бо як раз шаліла страшна турецька канонада... Юрко станув... заломив руки і якимсь страшним зором видивився на своїх товаришів. Вони оба остовпіли...

— Боже мій! Боже! що я тепер своїй жінці скажу!.. чого я піднявся... Вона цього не пережить!.. Вона збожеволіє!.. Боже ратуй мене! Боже великий! ратуй мою жінку і дитину... Боже! не дай нам згинуті!

Оба товариші не переривали Юркові екстази, стояли як вриті... За хвилику як Юрко успокоївся, відозвався бурмістр до нього...

— Слухайте Herr Kolttschicky. Ми є мушини, ми тепер жовніри, ми оборонці християнської віри перед страшними варварами! Ви є лицар, ви піднялися з огляду на знання турецької мови великого лицарського діла. Я ручу вам, що не оден з нас, якби знав турецьку мову, піднявбися цього, будь що будь небезпечного діла... Але жінки не потребують всього знати, до яких діл їхні мужі, як лицарі годувляться, бо вони не одно діло знівечилиби...

Для того ви не можете цього сказати жінці. Ви її скажете, що Вас, як знатока турецької мови, призначив граф Штаремберг до своєї канцелярії на кілька днів, до відчитування турецьких письм, які повідбирано від найманих турецьких шпигунів... дальше, що будете сидіти в канцелярії графа Штаремберга, там будете спати і ночувати, а жінці і

дитині пішлемо ліпший харч... Юркові ця гадка подобалася... він успокоївся — зачав її передумувати, і так в мовчанні дійшли поволи на площу св. Степана. Гарматній гук устав... а з церкви св. Степана доходив до них могутній спів, знаної кожного християнинові мельодії: ...Від повітря, глада, огня і війни... сохрани нас Господи!

Наші приятелі тронуті до глибини душі величицею пісні, приблизились до церкви і станули в отвертій дверях, звідки побачили, щільно наповнену народом церкву, переважно старцями, жінками і дітьми, які з глибини наболілої душі співали за священником: Від повітря, глада, огня і війни, сохрани нас Господи! На дворі стемніло. Церква була ярко освітлена, запах воску ділав лагідно на нерви, успокоював. Весь народ на колінах, діти з піднесеними до гори руками благали Всевишнього: Від повітря, глада, огня і війни, сохрани нас Господи! Старенький з сивою бородою священник, убраний в білі ризи благословив Найсвятішими Дарами народ, — а народ заєдно повторяв: Від повітря, глада, огня і війни, сохрани нас Господи...

Юркові закрутились сльози в очах... Уклякнув і сказав до себе: — Я мушу цей народ рятувати, мені жаль тих дітей... я піду, а Ти Боже! будь милостивий мені грішному, приймай мою душу до Царства небесного як я згину!... Священик в тій хвилі раз поблагословив народ і Юрка на дорогу... а народ дальше співав: Від повітря, глада, огня і війни сохрани нас Господи!..

По скінченні богослуження народ зачав поволи розходитися, а наші три приятелі, пішли до жінки Юрка сказати їй, що муж з найвищого приказу графа Штаремберга відходить на ніч на кілька

днів до канцелярії головного коменданта до відчитування турецьких шпигунських письм.

Одарку застали на сходах, бо як раз вертала з дитиною з церкви св. Степана до дому...

Одарка зраділа, що Юрко не піде до окопів... а до канцелярії коменданта города... Юрко попрашався з жінкою і дитиною і пішов з товаришами до квартири графа Штаремберга...

Відходячи, притиснув жінку і дитину до грудей, пив довго солодич з її уст. Богданкове лице обмив горячими слізами, вдивлявся в них дивними очима, в котрих блестили грубі сльози.

Одарка завважала якесь незвичайно дивне зворушення душі свого спасителя з турецького гарему — але тішилася тим, що муж не відходить до окопів...

XL.

Бурмістр Лібенберг звинув письмо графа Штаремберга в тоненьку трубку. Виглядала як гусяче перо і зашив його у полу Юркового турецького кафтана під обшивку. Це місце пооглядали всі і признали, що в разі ревізії, ніхто не догадається, бо папір не видавав ніякого шелесту, а обшивка не різниться нічим в тім місці як в кожному іншому. Для себе Юрко дістав турецький паспорт, як купець з Београду, доставця армії... Призначений Штарембергом офіцер випровадив обох героїв ввечером за брами міста, опісля пішов з ними по залісади і там дивився в нічну птьму за ними як відходили. За кілька хвилин втратив їх цілком з очей...

Ніч була темна, хоч око виколи... Небо застиглось чорними хмарами... На дворі вив переливний вітер... а майбутній спаситель Відня і цілого християнства Юрко Франц Кульчицький ішов зі своїм слугою, наражаючи своє життя... і лишаючи свою рідню на поталу судби... Ішов в темні ночі... пхаючись у саме горло грізного ворога... Був це страшний ворог, узброєний у 300 гармат, які несли кругом смерть і спустошення... Напроти Юрка стояла 300.000 добре узброєна армія, зоружена в кінжали, мечі, шаблі, стрільби, гаківниці, гармати, які сіяли всюди смерть і знищення. А він сам один зі своїм вірним слугою ішов цій величній армії помішати пляни — перехитрити її, перемудрувати всіх начальників військ, і самого верховного коменданта Кара-Мустафу — перед лицем котрого дрожала ціла Європа...

Юрко ішов чимраз осторожніше, чимраз тихше, надслухував пильно голоси, які до нього долітали з турецьких обозів... Тут і там побачив як блимають турецькі огні і як біля них пересувалися тіні жовнірів... Світла з розпалених огнів дозволили Юркові завважати кудю в темноті прямувати — цей блеск огнів засланяв їх від турків... Юрко вибирав золоту середину між двома огнищами і тихо тихісенько посувалися оба наперед — і так стали у простій лінії, між двома огнищами.

Тут завважали виразніші постаті турецьких жовнірів, які сиділи при огнях — грілися. Оба приятелі присіли на землі, і придивлялись чи між одним другим огнищем не побачать вартових...

— Є — вартів — прошепотів Юрко до Михайловича. — Оба товариші поклалися на землю... В тій позиції лежали кілька хвиль... а розплю-

щивши широко очі, вдивлялися в темну віддадь, щоб краще розпізнати завважені постаті...

Щоби зменшити шелест, почали сунутися на череві між двома пунктами світла...

З турецьких обозів долітали вже виразніші голоси жовнірів... Приятелі сунулися що раз далше, наперед, серединою між двома огнищами і вкінці лишили за собою вартових, які висунені найдалше від турецьких обозів, повнили службу...

Тепер положилися на землю, відпочали трохи — бо руки і ноги добре зболіли.

Юрко оглянувся кругом себе... За собою побачив легенько зарисовані від світла тіні вартових, а перед собою легко зарисовані тіні сірих турецьких шатер, перед якими кипіло ще життя!.. Оба сунулися на череві далше... Змучившись, почали рачкувати, до другої лінії вартових, котрі сиділи або стояли при огнищах.

— Тепер трудніша буде справа, шепнув Юрко Михайловичеві...

Витріщив очі як міг найбільше, щоби в темноті схопити віддалення від вартових, сунулися поволі наперед. Побачили, що в однім місці кинено більша до огня і огонь сильніше спалахнув і освітив більшу полосу...

Оба схилилися до землі, але завважали виразніше другий ряд вартових, що сиділи з оружжям на землі. Завважили також, що за другою позицією вартових паслися коні, при яких тут і там крутилися жовніри. За кіньми завважав Юрко незліченне число турецьких обозів, шатер, наметів, возів...

— Коби як долізти до коней, я там вже свій чоловік — шепнув Юрко Михайловичеві.

Почали сунутися далше... Але, по хвилі руки і ноги зболіли, взяли на інший спосіб. Почали перевертатися з боку на бік, однак і це їх перемучило.

Відпочавши хвилину, почали до блимаючих огників прижмурювати, то витріщувати очі, щоби побачити вартових. Тим разом око завело... темнота ставала що раз більша, а вогники що раз менші.

Юрко зітхнув глибоко, задумався, нащурих уші чи чого не почує, але надармо.

Сунулися далше... чим раз осторожніше, настоївши уші, чи не почують бодай віддику вартового...

В тім дався чути голос вартового, віддаленого може чотири кроки від Юрка:

— Ту якийсь рух чути — якби хтось ліз до нас?

— Хтоби там ліз, тихо будь, відповів другий вартовий по турецьки своєму товаришеві, і в тій хвилі роздався сильний гук гармат, які почали звичайну нічну канонаду на город Відень...

Юрко побачив при світлі огня, як всі вартові стояли, а по часті лежали на землі... Тоді встали оба на рівні ноги, й пішли просто в тім напрямі, де паслися коні... Ішли яку мінуту без перешкоди, опісля станув Юрко ногою на якогось лежачого на землі жовніра, й заточившись мало не впав...

Жовнір крикнув з досади: Хто там мені по ногах топче, чого волочишся маро якась!..

— Тихо будь, тихо, чого кричиш, сказав гнівно Юрко по турецьки і пішов далше, ступаючи осторожно, щоби знову на кого не вліз.

Таким робом за пару хвиль були оба приятелі при конях... Побачивши коней, дух вступив в них,

перестали боятися, сміло приступили до коней, кожний хопив коня за узду і попровадив за собою, зміряючи просто на шатра.

Перед шатрами тут і там блимали ще огники, тут і там деякий жовнір вийшов на двір, а в самих шатрах сном справедливих твердо спали справцьовані жовніри.

Юрко провадив коня сміло наперед, дивився де найбільше простору між палатками, щоби найлегше коня перепровадити можна було. Прямували з кіньми на захід, де їм здавався найбільший свободний простір, в тім, оточили їх вартові і спинили словами:

— Де ви тепер коні ведете?..

— За шатра, бо тут нема що пасти... жаль, щоби кінй голодував...

— От, який господар, відповів вартовий, і пустив їх дальше... Перепхавшись з конем на широку дорогу між двома рядами шатер, всіли оба на коні і пігнали на північ...

Деякі вартові уступали їм з дороги, думаючи, що це якийсь старшина патрулює. Прибули на це місце, де кінчилися шатра. Тут натрафляли знову на вартових, які з заду турецьких військ повнили службу. Вартові обступили їх кругом. На дворі зачало вже сіріти...

Якийсь старший вартовий придивившись добре Юркові спитав його.

— Гові стій! де ти їдеш?..

— Хочу трохи коня попасти, бо ту ліпша трава...

— Лише за далеко не запускайся — щоби не попасти у полон до гіяврів...

— Що ти кажеш?

— А що чуєш!

— Ідй найдальше 200—300 кроків, до останньої нашої стежі — і уважай — бо не вернеш!

— Добре, добре, сказав Юрко і поїхав дальше.

На дворі почало вже розвиднюватись, як цю розмову почув зі свого намету якийсь Ага.

Вийшов на двір, подивився на обох їздців і запитався:

— Що ви за одні?

— Я купець з Београду, доставця до армії, а цей прикащик.

— А чого ви ту в тім місці шукаєте?

— Я доставляю до армії ярину.

— Ага — ану, покажи письмо.

Юрко виняв і показав.

— Ага прочитав письмо, покивав головою і запитав дальше:

— А деж ви тут шукаєте ярин?

— Це вже мій секрет — я пронюхав, що тут за тими лозами має бути гарний яринний город, вибрався так досвіта, щоби на час дещо роздобути.

— Добрі з вас господарі, але ви, бачу змерзли.

— Трохи перемерзли, от як на війні.

— Ходіть трохи до мого намету, погрітись.

Юрка облив зимний піт — погадав собі на Одарку і Богданка, зітхнув до Бога, пригадав собі суплікації в церкві св. Степана, як старенький священник благословив народ словами: «Спаси Господи люди Твоя»... Юрко зітхнув по тиху ще раз: Боже! будь милостивий мені грішному — зліз з коня і сміло з Михайловичем пішов за Агою до намету...

Ага просив їх сідати. Виняв з мішка кілька цу-

крованих сухарів, трохи дактилів, налив дві філіжанки чорної горячої кави¹⁾ і подав купцям...

— Аллах! Аллах! — сказав Юрко, хай буде йому вічна слава і дяка, хай благословить наше начальство, за це, що знають оцінити нашу чесну працю!...

Юрко і Михайлович добре зголодніли, зачали тріпати чимскорше сухарі, фігі, дактилі.

Ага побачивши, що в них неабиякий апетит, виняв ще коробку з фігами і напхав їм до кишені:

— А це вам на дорогу, бо хто знає коли вернете, тільки уважайте, бо там недалеко гіяври.

Юрко подякував за гостину, якої не сподівався так рано дістати, сів на коня і свиснув з Михайловичем у лози...

XLI.

Між лозами їхати було тяжко. Кінь пхав голову в гущавину, зажмурюючи очі... Юрко не знав куди їхати, в котру сторону, бо де оком глянеш всюди лози тай лози... Від турецького обозу був вже великий шмат дороги, а перед собою нічого лише лози... Не знав навіть добре околиць Відня і в тих лозах ніколи не бував... Спинив коня і станув на нім, щоби роздивитись по околиці, зміркувати куди йому прямувати...

Сонце почало вже заглядати на землю, перші лучі освітили вже срібнолентий Дунай, що від соняшного проміння убарвся в золоту одіж... Срібні філі Дунаю мішались з золотими проміннями сон-

ця і котились наперед, всміхаючись до каленберської гори, то до вежі св. Степана — відси послали вістки союзникам, щоби скоро спішили на рятунок нещасній столиці.

Юрко стоячи на коні шукав довго очима високих топілей, на які йому натякали на вежі св. Степана, що за тими тополями повинні бути німецькі війська.

Якже іншим здавався йому цей краєвид тепер, а як іншим з вежі св. Степана...

— Що тут робити — подумав Юрко — стоячи на коні, де саме тепер їхати, коли крім необнятої оком рівнини нічого не видно, сказав до Михайловича.

— Якби чоловік не знав, що в тім місці мусить бути Дунай, то ми цілком пропали би — сказав Михайлович до Юрка.

— Правду кажеш товаришу, треба їхати далше. Це сказавши сів Юрко на коня і поїхали просто себе...

Після недовгого часу кінь Юрка почав западатися в болото. Юрко зліз коня і став виводити його на твердий ґрунт. Злізли оба з коней, сіли на землі, а коней пустили на траву...

Посидівши хвилю, зірвався Юрко на рівні ноги, бо очі почали кліпати на сон...

Виліз знову на коня і почав вдивлятися в околицю, чи не побачить вже раз тих топілей, що мали бути його дороговказом.

Придивившись добре, тепер доперва помітив на обрію вищі трохи дерева як другі, але не був певний, чи то ті самі тополі, на які натякано на вежі св. Степана. Посідавши на коні поїхали оба далше в тім самім напрямі. За кілька хвилин їзди по-

¹⁾ Істор. факт.

бачили перед собою у віддалі якусь турецьку кінницю. Пізнали, що змилили дорогу... Зараз завернули на право і на перестріл зачали втікати лозами і лозами і гнали сили наперед... доки не станули над берегом синього Дунаю... Тут відіткнули, роздивились по околиці, пізнали за Дунаєм по лівім боці великі тополі... Пустились берегом Дунаю, хотіли підїхати до цих топлів, але небаром побачили на противнім березі двох німецьких жовнірів, які пізнавши в ний Турків, змірились до них стріляти...

Побачивши це Юрко, крикув до них по німецьки:

— Стій! не стріляй!

— Ми не Турки! Ми християни! — підніс руки до гори і зачав хреститися.

Німці побачивши це, станули як вриті — не знали, що робити... Але таки два рази вистрілили.

Коли Юрко не перестав хреститися і говорити, що він християнин і що має діло до князя Льотаринського, Німці перестали стріляти, спустили тоді пором і перевезли обох на лівий берег Дунаю, де віддали їх в руки громадської старшини. Юрко сказавши хто вони і яке їх післанництво запитав Німців:

— Як називається це село?

— Штаммерсдорф.

Тут на тім місці мусите запалити вечером великий огонь, щоби граф Штаремберг міг по огні пізнати, що ми оба щасливо перейшли турецький обоз. З вежі св. Степана будуть за огнем глядіти.

Мешканці Штаммерсдорфу знесли на беріг Дунаю велику купу всякого ріща і розпалили сильний

огонь, який удержували до пізної ночі, для знаку обляженим Віденцям, що їхні хоробрі вїсланники щасливо дістались на лівий берег Дунаю.

XLII.

Німецька військова варта відправила обох «Турків» до обозів князя Карла Льотаринського, які стояли у віддалені кілька миль між рікою Моравою а Дунаєм, а то в селах Ангерн і Штільфрід¹⁾.

Обох «Турків» впровадив до кватири князя Карла дижурний офіцер в товаристві цього жовніра який Юрка діставив.

— Що ти за один, — запитав князь Юрка?

— Я післанець команданта Відня графа Штаремберга...

— Дай доказ цього, що правду говориш.

Юрко оглянувся на всі сторони і хотів щось говорити, але замявся і ждав...

— Можеш сміло говорити... Те, що скажеш зістане тайною між нами...

— Я маю письмо від графа Штаремберга, до начального вождя світлого князя Карла Льотаринського...

— Віддай це письмо.

Юрко підніс полу свого турецького кафтану і попросив гострого ножика, відпоров зашитий рукав, витягнув в трубочку завинене письмо, котре виглядало як гусяче перо і подав князеві.

Князь, розвернувши обережно письмо, подивився на характер і на підпис покивав головою і сказав:

¹⁾ Факт.

— Так, це від графа Штаремберга, і подав своєму секретареві, щоби голосно відчитав. Секретар взяв до рук письмо і став читати:

Милостивий князю, великий наш приятелю! З Божої волі Відень тримається надлюдськими жертвами всіх його жителів. Однак нас дуже мало проти сили так численного ворога. Щоденно люди гинуть на окопах з оружжям в руці, або по шпиталях, бо в городі появилася страшна хвороба, якої лікарі ще не пізнали... Ліків брак, пожива виходить, в місті почався голод. Я не в силі вдержати міста довше як два тижні, потім мушу піддатися. Як Відень впаде, Турків нічого вже не вдержить, бо стане їм отвором ціла Германія... Ми цілком відтяті від світа, не знаємо що у Вас діється? Чи прийшли з поміччю союзники? Чи йде на поміч польський король з козацьким військом? На Бога закликаю Вас дорогий наш приятелю не гайте більше часу, так не гайте часу¹⁾, бо згинемо. — Граф Штаремберг.

Зібрана воєнна рада оніміла... Ніхто не мав відваги забирати голосу, всі з подивом дивились на Юрка та на Михайловича.

— Як ви перейшли до нас великі герої наші? — запитав ласкаво князь.

— Як бачите, світлий князю, через турецькі обози, — сказав Юрко.

— І ти не боявся?

— Ні — бо я вмю по турецьки говорити.

— А! а! так! А що ж ти за оден, турок може?

— Ні, ваша світлосте.

— А що ж, Німець, Франк, Італіянець?

¹⁾ Істор. факт.

— Ні, — ні одно, ні друге.

— А хто ж такий по народности, бо й по німецьки добре говориш?

— Я — Українець.

Німці видивились — не розуміли цього слова.

— Ну, — я козак з Запоріжської Січі, — а радше із Галицької Волости.

— Німці здвигали раменами.

— Ну з Польщі.

— Aral Das ist ein Kosake aus Polen.

— Jal jal ein braver Koseka aus Polen ja wir wissen schon, dass mit König Sobieski gehen 20.000 Kosaken aus Sitsch. Der polnische Adel hat dem König entsagt uns zu unterstützen. Jal jal ich weiss schon 20.000 tapferere Kosaken gehen uns zur Hilfe... говорили всі офіцери нараз, догадавшись, хто Юрко такий.

— Sie sind aus Sitsch, ein braver ukrainischer Kosake Jal sehr schön, wir sollen ihren tapferen Namen in unssren Kroniken einschreiben.

— Ihr Name, — запитав князь ласкаво.

— Georg Franz Koltschickyj.

— Schön, — і Німці записали Юрка і його товариша у своїх хроніках, їх велике геройське діло, якого доказали переходом турецьких обозів.

— Може ви голодні, — запитало кількох офіцерів?

— І змучені, і голодні, — відповів Юрко.

В тій хвилі приніс офіцер фляшку австрійського вина, щоби вперед розігріти жолудок. Опісля дали їм шматок булки з маслом, відтак зварили винної зупи і приказали пожитись в сусідній кімнаті, щоби відпочати, а опісля щоби розказати їм про свою переправу через турецький обоз...

Чарка горячого вина покріпила Юрка дуже, але викликала сонність. По важкій нічній переправі і по цілоденній їзді вони оба твердо заспали, а пробудившись, розказав Юрко Німцям свою цілу Одиссею, чим Німці знаменито бавилися і з великим заінтересованням слухали і обіцяли це вписати у свої хроніки.

Повечерявши, Юрко хотів забиратися в дорогу до Відня, але офіцери сказали, що його сьогодні не пустять, що за таке геройське діло належить їм відпочинок.

Юрко не противився...

Оставши в квартирі князя Карла розказував Юрко далі зібраним коло него офіцерам про долю і нужду міста Відня і його мешканців. Офіцери слухали з заняттям цього оповідання і сказали, що доля Відня лежить всім на серці. Німецькі війська вже зібрані ждуть лише на польського короля і його козачі війська, які найліпше знають з Турками воювати...

— Як всі козаки такі хоробрі, як ви, Негг Kolttschicky, так ми Турків не боїмося. Відень мусть бути вільний!

— Просимо сказати у Відні всім, що їхня доля лежить нам всім на серці... Король Собеський тепер доходить зі своїми хоробрими козаками до Голумуца, а за тиждень буде вже з нами. Князь Карло виїде протів нього до Оберголлабрун...

Юрко переночував з товаришем у головній квартирі князя Карла...

На другий день рано перед сніданням князь Карло в приязні всіх офіцерів свого штабу, іменував Юрка, як письменного чоловіка, володіючого чотирма мовами і як бувшого консульського уряд-

ника у Січі офіцером своєї армії, за його геройський подвиг і запросив його до свого столу на снідання разом з офіцерами свого штабу.

Після снідання князь Карло зладив відповідь на письмо гр. Штаремберга, яке Юркові зашито в це саме місце, а по обіді Юрко в товаристві тих самих жовнірів і одного офіцера відїхав тою самою дорогою, якою прибув.

Перед вечером Юрко попрашався з офіцером на лівім березі Дунаю, а жовніри перевезли його тим самим поромом на правий берег Дунаю. Як на дворі потемніло Юрко прибув з Михайловичем на тих самих конях під турецькі обози. Однак, щоб не натрафити на цього Агу, взяли трохи більше на захід. Підступивши під обози позлізали з конів, вели їх за узду, співали собі оба турецьких пісеньок, але Турки не звертали на них ніякої уваги, бо зачав кропити дощ. Оставивши коні на паровиську, ішли пару хвиль наперед, передумуючи, як то далі перебраться до Відня... На їх шастя, дощ падав щораз більшими струями, так, що світла цілком погасли. Настала така темрява, що власної руки побачити не було можна. Турецькі вартіві понакривались плахтами, закутались у свої кафтани і так повнили службу, а решта повтікала до шатер, бо дощ лив без упину щораз більше і більше...

Юрко і Михайлович держали перед собою свої шаблюки, вимахували ними від часу до часу чи кого не діткнуть, щоби тим способом переконатись як далеко в глибину розставлені варті і як далеко їм ще до мурів Відня.

Тримаючи в одній руці шаблюку, другою обтирає Юрко воду з лица, бо дощ пражив їх сильно

у вічі, — ішли герої сквапніше з поворотом. Раз таки вдарив Юрко злегка якогось вартового своєю шаблюкою, який зі злістю крикнув:

— А хто там волочиться?

— То — я — Юсуф.

— Що ти ту шукаєш?

— Своєї торбинки з грішми... В цю мить збіглись, мимо дощу, вартіві і обступили Юрка кругом.

— Ого! — подумав Юрко, — пропало все, — зітхнув до Бога і сказав: Боже буди милостивий мені грішному!...

— Якої торбинки, — запитав вартівий, — а щож ти за один...

— Я купець з Београду, я поставця до армії, я тут в тім місці загубив гроші...

— Покажи письмо, що ти такий...

Я письмо не таким показував як ти... і тобі не покажу, бо замочиться мені на дощі...

— Ходи зі мною до команданта, до шатра.

— Добре, але не тепер... — сказав Юрко — я з цього місця нерушусь, бо я тут загубив гроші, і буду тут стояти до білої днини щоби їх знайти, і мушу їх знайти... а ти вартівий, стій тут коло мене, буде нам приємніше мокнути на дощі разом...

Вартіві замовкли, стояли при Юрку якийсь час, опісля стали поволі розходитись, віддалялись далше, загорнувши лице у якусь верету перед дощем.

Юрко з Михайловичем, нахилившись до землі, удавали що руками і ногами шукають загубленої торбинки з грішми, що бачучи вартіві, лишили їх в спокою.

Юрко догадавшись, що це остання лінія вартівих, сховав шаблюку і оба почали йти зразу поволі, опісля щораз сміліше, а незабаром розпізнавали зарисовані слабо на овиді сілюети віденських мурів, вежі св. Степана та других будівель, бо на дворі зачало вже світати... Тому, що дощ лив цілу ніч струями, а Юрко і Михайлович страшно перемокли і втомилися, так що дальше йти не могли, рішили трохи відпочати між розваленими домами на передмісттю між Росав а Альсерштрассе. Зближаючись до тих домів побачили, що за ними йшли знову якісь два Турки.

Щоби не попасти у їх руки, скрилися у розвалинах якогось дому, влізли аж до пивниці і заперли за собою двері.

За кілька минут почули, що хтось отвирає пивничні двері... Почувши це Кульчицький крикнув голосно по турецьки:

— Хто там! Ходи сюда! Я тобі покажу! Але не знакові Турки не мали відваги увійти до середини і віддалились¹⁾.

Відпочавши кілька хвилин, не чулися безпечники в пивниці, вийшли на світ, а криючись хилцем поміж розваленими домами, зблизились до палісад города, де давали знаки вартівим, щоби до них не стріляли.

Перейшли палісади і браму Шоттентор і серед великого захоплення народу увійшли оба великі герої до міста дня 17 серпня 1683 року²⁾.

^{1, 2)} Істор. факти.

XLIII.

Koltshickyj ist gekommen! Koltshickyj its gekommen! Wo ist der Koltshickyj Was erzählt er? — лунало по цілм місті. Люди летіли як шалені з місця на місце. Всі хотіли побачити Кульчицького, кожний хотів з його уст почути про справу спасення Відня... Одні бігли під магістрат, другі оточили канцелярію бурмістра Лібенберга, інші бігли на вулицю, де мешкав Юрко, а найбільше народу ждало біля головної кватири графа Штаремберга. Героями дня були також ці щасливі, що бачили Кульчицького, що вели його з брами Шоттентор через місто до графа Штаремберга. Того офіцера і тих двох жовнірів, що ішли з Кульчицьким до графа Штаремберга, оточила товпа старих і молодих і не давали їм вулицею перейти. Вони вже сотний раз розказували кожному з окрема про що Кульчицький говорив, як він переходив через турецькі обози, чи дуже небезпечно було, хто його чіпав, хто то був цей Ага, які ще мав в дорозі пригоди, які вісти приніс Штарембергові, де мав зашиті листи, чи боявся, і сотки подібних питань задавали тим, що вели Кульчицького через місто. Деякі почувши дещо про Кульчицького моментально розбігалися по городі і наскоро розказували іншим, менше щасливим, що не чули ще про поворот Кульчицького, розуміється в десятеро причинили. В цей спосіб ширилися дивні і суперечні вісти. Щоби заспокоїти уми, казав граф Штаремберг ідуть союзні війська, що король Сербський спішить з великою армією січових козаків і доходить вже до Голомуца, а князь Льотаринський жде на него на моравських полях, що

ті вісти приніс козак Кульчицький замешкалий у Відні.

Прочитавши звідомлення гр. Штаремберга люди не памяталися з радощів.

З великого зворушення плакали, падали собі в обійми, тішились, що їхній нужді прийде небаром кінець... Цей день був днем великого свята, а вечером з вежі св. Степана пущено ракети, щоб тим способом дати знати кн. Льотаринському, що Кульчицький вернув щасливо до Відня.

Граф Штаремберг побачивши Юрка перемокло до нитки й вимазаного болотом, в його турецькій строю, зжахнувся і мимо свого вродженого спокою, який малювався на його обличчі, підбіг до нього, а розпростерши руки притиснув його до серця і крикнув з радости:

— Mein theuerster ukrainischer Kosakel wie soll ich dir danken! du bist unser grösser Held.

Юрко був дуже змучений, перемоклий, почав трястися з перестуди і не міг нічого говорити крім кількох слів, які сказав до Штаремберга:

— Ту є зашите письмо до вас, пане графе, а взявши полу свого кафтана у руки, показав місце де зашито письмо, в кінці додав: — Але, чи це письмо не перемочене, не ручу.

Граф Штаремберг, побачивши що Кульчицький трясся з зимна, казав його зараз передягнути в чисту білизну. Аюданти випорили з кафтана письмо, до якого вовна не допустила води.

Як аюданта читав письмо гр. Штарембергові, що хвилини розяснювалось його обличчя. Він уважав це якоюсь особлившою ласкою Божою, що Відневі прислав якогось козака, щобі спас місто у найтяжій годині... Дивне, що ця честь, спасите-

ля Відня не припала ні Німцеві, ні жадній іншій нації, але якомусь українському із Січі козакові.

Перебравшись у свою одержу, Юрка запрошено до снідання. Тут мусів розказати з найбільшими подробицями до яких тільки Німці привиклі, про свій перехід там і назад та про прийняття у князя Лютаринського. Вкінці мусів розказати деякі свої помічення про турецьку армію.

При прашанню з Юрком гр. Штаремберг розпростер руки, притиснув Юрка до серця сказав:

— Дорогий приятелю! За твій геройський подвиг, я не є встані тобі заплатити! Всі скарби світа замалі, щоби нагородити тебе за це величне діло, яке ти для Відня, для римсько-німецької імперії зробив! Як Всевишній допоможе нам побідити страшного ворога, а верне імператор я про твої заслуги не забуду йому доложити. Я тепер пускаю тебе до рідні, але на твої услуги числю дальше, бо це ще не є кінець.

Попрацавшись з графом і його отруженням вийшов Юрко чим скорше, щоби побачитись з жінкою і дитиною...

Товпа народа, яка ждала під палатою гр. Штаремберга, побачивши, що Юрко виходить обступила його кругом і зачала кричати: Hoch braver Bruderherz! Hoch Georg Koltschicky, Hoch! unser braver Kosake! Hoch unser Bruderherz!

Опісля підняли його на руки і так несли до дому. По дорозі товпа людей збільшувалась, а як прийшла на вулицю, де мешкав Юрко, не могла ніяк поміститися. Hoch Herr Koltschicky! Hoch unser Bruderherz! Hoch braver ukrainischer Kosake! Hoch unser Bruderherz!

Юрко просив пустити його з рук, бо він цього

не любить, але вдячні Віденці ані чути про це не хотіли і з трудом перепихались до Юркової хати вносячи оклики hoch unser Bruderherz!

Юркова дружина, почувши крики під вікнами, прибігла до вікна подивитись, що там такого діється. Припускала все можливе, але щоби в честь її мужа товпа вносила оклики і тримала його як якого героя на руках, цього не сподівалася ніколи. Чим він так прислужився, що його так як якого монарха, як побідоносного вождя величають! Однак нічого не могла зрозуміти, бачила лише на своїх очі, що Юрка несуть на руках і кричать: Гох!

XLIV.

Турки запримітивши якусь велику радість у місті, а вечером на вежі св. Степана ракети, зачали сильно стріляти на город і кидати бомби... Такої лекольної канонади Віденці ще ні раз не чули, яку розпочали Турки цього вечера, по пущанню ракет. Шалена канонада тривала майже цілу ніч. У Відні цієї ночі ніхто не спав, всі дріжали о життя...

Бувало, що бомби запаливали і розвалювали будинки, калічили людей, а многих убивали.

За пару днів після повороту Юрка, команда города просила його, щоби відкрив свою каварню, бо переконались, що кава трохи побуджує людей до діла, робить їх смілими і відважними...

За пару днів Турки через своїх шпигунів довідались, що ці купці з Београду, з якими Ага розмовляв і гостив їх у своїм наметі, не були купцями, а німецькими шпигунами; для того наказали вартувати велику обережність. Вони докладно ді-

знались, хто був тим купцем і який мав стрій, аж до подробиць, що розказав у Відні один дезиртир з турецького війська Серб, який перебіг до Відня¹⁾.

Отворивши каварню, Юрко не міг достарчити кави, ні посуду... Від рана до вечера Віденці товпились в каварні, вже не так за кавою, як за тим, щоби побачити Юрка — цього смілого, великого героя і дещо з ним поговорити. Німкинї захоплені були його красою, його смагливим лицем, блискучими чорними очима, його високим ростом, його правдивою лицарською поставою...

— Das ist ein Held, das ist ein Held — говорили собі під носом Німкинї, — ein schöner Jung, ein schöner Kerl...

Турки довідавшись про це, що Юркові вдавсь перехід, сприялись на його особу, що по здобуттю Відня, мусять його живим у руки дістати, на що визначили високу нагороду для того, хто Юрка приведе живого перед Кара-Мустафу!

А тимчасом почали бомбардувати город, а підземними мінами висаджували будинки у воздух...

У Відні настала страшна паніка... Деякі дома завалились, приваляючи румовищами людей. Страшна канонада перелякала Віденців так, що кожний кидав каварню і спішив до дому, до своїх найближчих, а не один вертаючи до хати не застав нікого, ні свого дому, ні рідні між живими!

Того вечера Юрко зачинивши каварню, біг скоро дому, бо чув від людей, що на його вулиці бомбами завалено дві камениці...

— Господи Боже! — крикнув Юрко з переляку,

¹ Історичний факт.

приспішив кроку; летів чим скорше, бо ізза дахів першої вулиці побачив поломінь на даху свого дому...

— Господи! Рятуй! Господи помилуй! — крикнув Юрко і летів чимскорше більше у гору, а відгук гармат щораз більше розлягався по вулицях нещасного города.

— Господи рятуй! Господи помилуй! — говорив Юрко до себе, — чи то кінець світа, чи що такого, і летів щораз швидше щораз скорше.

Відсапнувши хвилину, біг дальше і дальше, аж вкінці станув на скруті вулиці і тут очам його представився страшний вид! Камениця в якій мешкав розвалена і ціла в полумінях...

Юрко станув мов онімій... З початку не вірив собі, поступив кілька кроків ближче, придивився... — Таки ця!... — і приступив до купочки людей, які стояли недалеко цього страшного вирвища і крикнув голосно:

— Люде! Чи не бачили ви де моєї жінки і дитини?

Люди оглянулись... і подивились в його блудні очі... здвигли раменами... а не пізнавши його, нічого не відповіли... німо вдивлялись в страшне нещастя...

— Люде! де моя жінка і дитина!!!

— Люде!... — крикнув Юрко з надмірного болю... і впав на землю!...

Огонь змагався щораз вище, полумін бухав щораз сильніше... Турецькі гармати кидали щораз більші маси заліза на нещасний город...

— — — — —
 Кілька чоловіків кинулося Юркові на рятунок...
 Та нагло впало турецьке стрільно недалеко від
 них і вся товпа кинулась в рістич...

— — — — —
 Бігли і топтали того, якого перед кількома днями
 несли на руках... як найбільшого героя Відня...

— — — — —
 Опустіла вулиця... вогонь лизав останки мурів,
 а Юрко лежав потоптаний на дорозі...

— — — — —
 Турецькі гармати гуділи над ним і колисали його
 до сну...

XLV.

Король Собеський посувався зі своїм військом
 дуже по волі, бо ждав на козаків.

В Тарновиці, дня 22 серпня показував король
 свою армію присланому від цісаря Леопольда генералові
 Карафа, скриваючи при тім свою нужденну піхоту і
 незначну артилерію, в якій було 28 армат, але з них
 тільки 6 було придатних до вжитку в полі. Генерал
 Карафа просив короля, щоби литовське військо, яке
 любило пограбити, не йшло через Шлеск, а через
 Угорщину, що теж зроблено¹⁾.

Карафа просив короля, щоби прискорив похід,
 бо німецьким генералам не ходить вже так о численність
 війська, як о особу короля і козаків які будуть
 пострахом для Турків.

Король уступаючи просьбі Карафи взяв з собою
 сина Якова і 4000 крилатої гусарії і рушив у по-

¹ Історичний факт.

хід. В Голомуці повідомлено короля, що надходять
 козаки...

Король не памятався з радости, бо любив козаків:
 разом з ними ціле життя воював, а без них не хотів
 йти під Відень. В Голомуці дав війську довший
 відпочинок, дожидаючи козаків... Що хвиля зденер-
 вислав проти козаків розвідку, що хвиля здепер-
 вовано викрикував: О! Менцінський, Менцінський!!)

Нарешті з'явилися козаки під проводом полковника
 Апостола в силі 150 люда²⁾.

— Господи Боже! — крикнув король, побачивши
 знаменитого собі козацького полковника Апостола,
 — а деж решта?!

— Не хотіли піти Ваше Величество! Хоч за особу
 Вашого Величества, козаки в огонь би пішли!...

— Як то? Не хотіли піти? — запитав король.

— Не вірять в обітницю Сойму, сказали на козацькій
 раді на Запоріжжю — бо не раз на цій обітниці
 завелися.

— Як же то було на тій раді, — запитав зденерований
 король?

— Була рада на Запоріжжі, — говорив полковник
 дальше. Частина козаків хотіла вже піти на слово
 Вашої Королівської милости і на обіцянку Менцінського,
 але більшість зажадала автономії трьох воевідств і
 двох університетів, інакше не хотіли на чужині
 проливати крові.

— Тоді я, побачивши, що з цього нічого не буде,
 зібрав тих 150 люда, які без ніякої заплати ли-

¹⁾ Історичний факт.

²⁾ Історичний факт.

ше з привязання і любові до Вас Найясніший королю прийшли, — сказав полковник Апостол.

Собеському станули сльози в очах, відвернувся, обер хустиною лице, а обернувшись до полковника запитав:

— А деж Менцінський?

— У Львові, Нійясніший Пане, збирає козаків і дрібну загонову шляхту на Підкарпатті, за гроші прислані римським папою, через Найяснішу Королеву...¹⁾

— Ах! Боже мій, Боже! Коли він надійде? Колиж він тих козаків і цю шляхту збере?

— Я думаю, що він звинеся скоро і не піде кругом на Шлеськ, а через карпатські провали і тут на Моравах стрінемось разом...

— Дай Боже! — сказав король, — для мене це страшно немила річ з огляду на союзника цісаря... він так числить на Запорожців...

— Знаю, як Менцінський козаків не приведе не маю що під Віднем робити. А тут посол за послом від цісаря, просить, щоби не гаяти часу...

Король уложив собі в Голомуци такий плян. Виправив в авангарді воеводу Сінявського і полковника Апостола з Запорожцями, яких зміцнив своїми прибічними козаками, а сам остав ще кілька днів в Голомуци, ждав на Менцінського...

Третого дня, довідавшись, що Менцінський таки з козаками йде і що при нім знаходиться його особистий приятель львівський єпископ Шумлінський, що своїми палкими промовами уміє одушевити козаків, рушив король з Голомуца на полудне і дня 30 серпня станув кватиною в Оберголля-

¹⁾ Історичний факт.

брун¹⁾, де на короля ждав Карло князь Льотаринський, його бувший суперник і претендент до польської корони²⁾.

Межи ними обома, як між людьми ідейним і чесними, завязались відразу дружні відносини, які не ослабили через цілий час війни...

Король поважав воєнні здібності князя і з увагою відносився до його рад³⁾.

Тут з'явився граф фон Вальдек, що проводив Франконським контингентом і сказав королеві, що для його війська ставлять міст на Дунаю. Тут представився королеві саксонський курфюрст а також прилучився до нього гетьман Яблоновський з рештою польського війська, з якого по дорозі розбіглося багато шляхтичів і пахолків з кавалерії, що короля дуже заболіло. На другий день прилучився до них баварський курфюрст. Король Собеський прийняв головне начальство над сполученою армією...

Від князя Карла, довідався король про шалену відвагу якогось українського козака з Січі, якогось Юрка Кульчицького, який перебрався у турецький стрій і перейшов турецькі обози, які оточили цілком Відень і приніс князеві письмо від графа Шта-ремберга, команданта Відня...

— Що ви кажете, князю, — запитав здивовано король?!

— Що чуєте, ваше величество! — і показав королеві письмо, яке Юрко приніс...

Король прочитавши письмо, здивувався дуже і запитав князя:

— Як він називається?...

— Юрій Франц Кольшицьки.

¹⁾ Історичний факт. ²⁾ Іст. факт. ³⁾ Іст. факт.

— Кольшицки? — відповів махінально король, якби шукав чогось у пам'яті.

— Ага!.. Кульчицкі певно... то вже знаю, то дрібна шляхта зпід Самбора, то хоробрі люде, їх много мені під Комарном та під Журавном помагало, а навіть під Хотиним було досить Кульчицьких... Це видно... якийсь відважний очайдух був, як він важився через турецькі обози переходити...

— Він вмів по турецьки говорити, як родовитий Турок, — сказав князь...

— А деж він цього навчився... — запитав король цікаво?

— На Запоріжжю, — сказав князь, — у Січі... Король покивав головою зі здивування...

Князь розказав королеві цілу Одисею Юрка, як його засуджено на баніцію, як втік на Січ, як там перейшов воєнну школу і вивчився турецької мови, як попав у полон до Туреччини, як там став переводчиком і як дістався як переводчика до одної орієнтальної факторії якогось Турка у Відні, і як остав у Відні тамошнім горожанином, відкрив собі першу турецьку каварню і віддав Відневі величезні услуги своєю шаленою відвагою...

Король з зацікавленням слухав цього незвичайного оповідання, якого ще у своїм життю не чув, вкінці сказав:

— Дуже мене це тішить, що у моїм народі найшовся чоловік-герой, що тільки чести приніс моїй державі... Хотів би я конечно його побачити...

— А не відомо вам князю, чи з поворотом вернувся?

— Напевно вернув, бо граф Штаремберг звістив нам це ракетами з вежі св. Степана.

— Цікаві речі чую, які мені гумор цілковито по-

правили. Як нам Господь дозволить побідити во-рога, мушу я того Кульчицького у Відні пізнати, мусить він мені приготувати турецької кави у своїй каварні, а потім заберемо його до дому, до Польщі...

— Його здається Віденці не пустять. Його жде велика нагорода від імператора, цеж перший герой Відня!

— Побачимо, — сказав король, — чи затужить він за Польщею, чи лишиться у вас.

XLVI.

Підчас цієї розмови короля з князем Карлом Льотаринським, приступив до них воєвода Яблонівський і сказав тихонько королеві, що шляхтич Гіжа якого король перед місяцем вислав до Любавлі з тайним письмом до Текелія, щоби його відтягнути від союзу з Турками, — навіть не бачився з Текелієм, а на власну руку зібрав шайку розбійників і грабує Угорщину¹⁾. Ця вістка немило вразила короля. Король скривив лице, обтер піт хустиною, і запитав Яблонівського, що чувати з Менцинським...

— Не знаю Ваше Величество — ніякої чутки нема...

Король не показував по собі журби і старався робити приємну міну і бавити тепер чимсь цікавим князя Карла Льотаринського за вістку, про геройське діло Кульчицького.

Король зачав оповідати, яке то дивне вражіння

¹⁾ Історичний факт.

робила на мешканцях Морави його обдerta піхота, котра любить зодягатись доперва в одяг свого ворога на побоевищу, але цю розмову перебив німецький генерал граф фон Вальдек, котрий сказав:

— Ваше величество, прибув якийсь офіцер від команданта козаків Менцінського, що привів в тій хвили 20.000 козаків, і жде Ваших приказів...

— Так, знаю — сказав король... Мій золотий Менцінський! і став урадований, якби наново на світ народився... Тепер я вже не боюсь Турків, милостивий князю... Підемо може подивитися на козаків... запросив король німецького вожда.

— Ідемо всі, даю приказ всім воєнноначальникам сказав князь Карло до дижурного офіцера.

За пару мінут вся головна німецька команда разом з королем Собеським посідала на коні і подалася на ліве крило військ графа Вальдека, де Менцінський станув зі своїми козаками...

— Хто то є цей Менцінський? — запитав короля князь Карло.

— Це мій Валленштайн, — сказав з певною гордістю король... лиш не з такими аспіраціями, засміявся король. Це син руського священика з Карпатських гір, людина незвичайно спритна і обортна, він має мир між дрібною українською шляхтою і козаками, при тім дуже хоробрий вояк...

— Тішуся дуже, — сказав князь Карло, і бачу, що Ваше Величество мають між козаками дуже спосібних людей; такий Кульчицький, такий Апостол, Менцінський...

— Ваша світлосте — відповів король. — З козаками можна цілий світ здобути... Це незвичайно карний жовнір, слухає сліпо приказів, в огонь

за вами пішовби, він закалений у боях з Турками і Татарами, він виріс на коні, степовим вітром прикривався, витривалий на холод... і голод...

— Побажати Вашому Величеству такого війська — сказав князь Карло.

Почали наближуватися до козаків... На переді стояв полковник Менцінський, оточений скромним своїм штабом, зложеним з кількох підполковників і кількох молодших офіцерів. При нім був владика Шумлянський, львівський єпископ.

Менцінський побачивши короля на чолі величавого збору польських і німецьких генералів, у котрих було много фанфаронади в їхнім смішнім одягу, упудрованих руках і косах, підїхав на коні до короля і склав йому звіт.

Король поцілував сердечно Менцінського і привітався з його полковниками, та своїм сердечним приятелем, владикою Шумлянським. Представив німецькій головній команді владика Шумлянського і козацьку старшину — почім 20.000 козацька армія передефілювала перед німецькими генералами, князями і курфїрстами. Вони всі вліпили свої очі в здорові і на сонці обгорілі лица синів степу і не могли нахвалитися, що то за карний жовнір і яка у него залізна дисципліна.

— Такого гумору я давно не мав, — сказав король до князя Карла. — бо я ще ні разу так великою армією не командував!).

— Побажати Вашему Величеству — відповів князь Карло — тепер не маємо страху.

Підчас дефіляди король придивлявся уважно лицям жовнірів і відїззався до Менцінського:

— Відки ти полковнику набрав тільки козацького строю, що майже всю самбірську шляхту перемінив у козаків...

— Це мій секрет — Ваше Величество — сказав сміючись Менцінський.

— Подивляю твій сприт, — сказав король. — Якби наші соймові крикуни мали такий розум, не було би в Європі турецького питання.

XLVII.

Военна рада під проводом короля Собеського відбулася дня 1 вересня 1683 року в Тульн і тягнулася дві доби...

Німецькі генерали, принци і курфюрсти прислухувалися уважно до виводів Собеського і подивлялися його оригінальну тактику супроти Турків.

З Тульна виступили союзники 9 дня вересня в напрямі до Відня двома дорогами.

Війська Собеського йшли правою вигіднішою дорогою, Німці лівою, й не стрівши ніде неприятеля прибули 11 вересня до підніжжя гори Каленберг, мило від Відня. Ту зараз виставили гармати на горі і розвели огонь, щоби осадженим дати знати про свій прихід. Штаремберг відповів канонадою на турецькі обози¹).

На основі плану, уложеного на военній раді, Карло князь Лютаринський проводив цілим лівим крилом. Війська Собеського станули під командою Яблоновського на правім крилі. Розтянулись вони півмісяцем від Каленберга, щоби Татарам не дати зайти в зад. Ліве крило зложене з

¹ Історичний факт.

Австрійців, Саксонців, Баварів і відділу князя Любомірського під начальством князя Карла заляло Каленберг і оперлось майже о Дунай.

В центрі при підніжжі Каленберга розложився Франконці під проводом графа фон Вальдека. Ту находився король Собеський як начальний вожд. Війська були уставлені у три лінії, за третьою лінією находились резерви.

З розсвітом в неділю раненько 12 дня вересня почали Турки з великою силою атакувати ліве крило. Саксонці відперли їх, зігнали з гори і заляли її з Австрійцями.

У Відні тоді цілий день молилися і постили... В кожній церкві лунав могучий голос старців, жінок і дітей: Від повітря, глада, огня і війни, сохрани нас, Господи!

В тій битві польські хоругви кн. Любомірського зістали відперті і понесли великі втрати. Одначе Турки не напастували їх далше, тому Саксонці і Австрійці пішли гайлігенштадським провалом і дійшли до Деблінга, де великий везир Кара-Мустафа мав свої намети. Побачивши це везир, двинув проти них свою кінноту, яких 30.000 чоловік...

Коли на лівім крилі шаліла битва, коло 8 години рано, король Собеський з князями і генералами слухав у церкві на горі Леопольда Служби Божої, яку правив езуїт Марко Авіано¹).

О 10 год. двинув центр граф Вальдек і зрівнявся з лівім крилом. Турки зібрали знову свої сили і повели шалений наступ на польських гузарів

¹ Історичний факт.

— але ті відперли їх і Турки понесли великі втрати. Король післав своїми на поміч німецькі баталіони, які відкрили огонь на червоне шатро великого везира, котрого завзято боронила численна турецька кавалерія. Король Собеський дав князеві Карлові знати, щоби прислав підкріплення. Наказав своїм крилатим гузарам спуститися в долину і повів їх до наступу. Перша шкадрона крилатих гузарів під командою брата польської королеви гр. де Маліні ударила на турецьку кінноту — котра подалась в зад і зачала ломити турецькі ряди, щоби їх цілковито розбити, кинув на них король козацьку кінноту...

Полковник Апостол скомандував свої полки на «позір!» а схиливши голову перед владикою сказав: «Владику благословіть!» За приміром свого вождя козаки прийняли благословення і з тисячів здорових грудей заспівали: «Під Твою милість прибігаєм Богородице Діво» і кинулись на ворога...

Наслідки козацького удару були страшні... Турки зачали відступати на цілій лінії... настала загальна паніка... Козаки гнали за втікаючими Турками далеко поза Відень... Везир надармо силувався остановити своїх і благав кримського хана, щоби піддержав його, але хан перший приготувався до втечі, бо награвлені богацтва під сильною охороною вислав давно наперед¹⁾... По втечі Турків король завернув просто до шатра великого везира (як писав до жінки) шукати за грішми²⁾, але гроші везир казав наперед вивезти, або

1) Історичний факт. 2) Елекційні королі старалися забезпечити своїй родині грішми екзистенцію.

розграбила їх обозова чернь, як писав король до жени¹⁾. В тім самім часі князь Карло відніс цілковиту побіду над Турками на лівім крилі своїх військ.

Потім поїхали ми, писав король до жени, до міста на «Те Деум». Там весь народ цілував мені руки, ноги, одежу. Пообідавши у команданта вступив я до першої у Відні турецької каварні, яку заложив наш чоловік з під Самбора Кульчицькі... Це незвичайно хоробра і розумна людина, яка бачила багато світа, та навчилася по турецьки говорити. Кульчицький віддав підчас облоги Відня цісарській столиці і цілому християнству велику прислугу. Він в турецькім убрані перекладав через турецькі обози з листами від гр. Шта-ремберга до князя Кароля Льотаринського. Ця людина принесла нашому народові і нашій державі велику честь своїм геройським ділом.

В дальших листах король писав до жінки: Я з моїми козаками три милі за Віднем недалеко Прешбурга... Вся моя старшина розхорілася на дизентерію і пропасницю... дорога завалена трупами, не можу зі своїми козаками, які тримаються знаменито, вийти раз з того смороду від трупів... Як дальше вести війну — не знаю... бо цісарські і німецькі війська ще не рушилися з Відня... там радять без нас... Якби я знав, що я тут більше не потрібний, пішов би я кудя небудь урвати дещо на власну руку²⁾.

Дальше король писав: Князь Карло буває у мене днем і нічю... На Угорщині найшли ми досить паші для коней і поживи для війська, але що з

¹⁾, ²⁾ Історичний факт.

того, коли половина війська хоруге на дизинтерію і угорську пропасницю... Слабкість ця починає добиратись тепер і до моїх козаків — котрі тепер не хочуть повинуватись польським гетьманам, а хочуть зістати під моєю верховною командою... Козацькі полковники Ворона і Семений просять-ся до дому, а полковника Гоголя з невідомої причини убито¹).

Козаки гнали Турків аж на Угорщину. По дорозі мусіли самі на власних плечах видержувати різні бої. Вони понесли великі втрати, засланяючи собою союзні війська, які задержувались за довго при багатій турецькій добоичі... Про козаків ніхто не журився. Вони мусіли про все самі промишляти, тоді як союзні війська остали заду і обловлювались воєнною добоичею²).

Козаки побачивши, що їх покривджено, а всякі скарги до короля нічого не помагали — бо і свої короля не слухали, рішили помогти Собеському ще до перемоги під Парканами, а потім вернути до дому.

Перемога під Парканами, яку відніс Собеський після невдачної перед кількома днями битви, піднесла блиск козацького оружжя високо, — за що козакам ніхто і спасибіг не сказав. Тоді козацький полковник Апостол сказав до одного німецького команданта пам'ятні слова: *Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen.*

^{1, 2}) Історичний факт.

Козаки побачивши, що після кожної перемоги всі полководці думають лише про себе, а українська гостинність тут цілком не знана, напірали на своїх вождів, щоби тут на чужині більше не гаяти часу, бо зима за плечима... постановили вернути до дому.

Зібрали воєнну раду, на якій всі промовці були за поворотом до дому.

Бачучи таку однодушність, найстарший віком полковник Апостол промовив до зібраного війська коротко:

Братіки!

Досить пролили ми нашої крові за чужу справу — за що нам ніякої дяки немає. Нас кличе Рідна Україна! вертаймо під стяги гетьмана!

Хай живе гетьман! Хай живе вільна Україна! залунало з тисячів грудей.

Військо уставилось чвірками. Полковник Апостол скомандував: В похід! — а козацьке військо затагнувши стародавню пісню: «Пречистая Діво Мати руського краю», рушило через Карпати до дому.

XLVIII.

Юрко зі щирим своїм приятелем Екманом стояли цілу ніч прибиті невисказаним горем, біля горючих своїх домів... Кругом них шалів вогонь, за валами гуділи гармати, на город летіли кулі, розривались бомби, а розлючений вогонь взносився що раз вище в гору — завзявся знищити все.

Оба приятелі стояли безрадно... Їх не обходив тепер цілий світ. Їхні очі вліплені були в це живо-ло знищення, у цього ворога, що у свої пекольні обійми ухопив їх найдорощі ества.

Вони нерухомо вдивлялись у горіючі, бальки, тріскаючі стіни, падаючі комини, у це пекло знищення, перед котрим тоді підчас війни не було жадного-рятунку.

В пізну ніч умовкли гармати, над раном почав погасати огонь... Небо занеслося тяжкими оловяними хмарами. Незабаром почав падати грубими каплями дощ — зразу рідкий, відтак густіший, потім лило, мов з цебра... Herr Koltshinsky! Herr Koltshinsky! — Ходім схоронитися де. Я запро-сивби вас до себе, але в мене нема хати, а у вас є каварня — сказав Екман до Юрка...

— Ходім — сказав Юрко тихим голосом... хо-дім пане Екмане до каварні...

Пішли...

Михайлович був вже на ногах... Затопив у печі, наставив каву...

Юрко сів за столом і почав з жалю страшно плакати.

Жалився, на що його Господь в такий страшний спосіб покарав, забрав йому дитину і жінку... Чо-му вони понесли таку страшну смерть... в пеколь-ному вогні, придавлені румовищем кам'яниці, за-що така кара невинних душ.

Екман сів собі біля Юрка, опер голову на руки і судорожно затискав губи, аж каплі крові на них виступили.

Михайлович дивився німо на обох панів, яких дуже любив — в кінці сказав: Божа воля! Бог дав! Бог взяв! Без Божої волі і волос чоловікові

з голови не упаде...! Не розпачайте, а беріться до роботи, от бачите, люде входять до каварні...

Юрко встав, пообтирав заплакані очі і почав служити гостям, які німо гляділи на його запалі червоні очі, на його грязну одежу...

За яку годину гостей прибуло доволі. В кавар-ні зробилось гамірно, всі бідькали на свою нещас-ну долю, всі допитувались, коли вже обіцяна по-міч надійде, розказували про всі нещастя, яке сеї ночі навістило город... чиї кам'яниці повалені, які люде погинули і т. п.

Коло полудня вбіг до каварні бурмістр Лібен-берг і запитав голосно: Wo ist der Herr Koltshin-sky?

Зібрані з честю розступились і показали на Юрка.

— Мені донесли, що вас стрінуло страшне не-щастя, ви втратили цієї ночі жінку і дитину, і весь маєток ваш пропав.

Юрко притакнув німо, а на віях задержалися дві великі сльози.

— Не попадайте в розпуку, вас Господь не по-кине, вас імператор нагородить, вас місто Відень нагородить, бо ви між нами перший горожанин. Будьте мужні, як на українського козака приста-ло, ви не раз смерті в очі гляділи. — Доношу вам милу нам всім вістку, що ваш король з двайцять тисяч козаками перейшов вчора Дунай коло Туль-на, а сьогодні наближується до Відня.

Юрко зітхнув глибоко — і якось апатично від-повів:

— Тішуся, що козаки й тут не жаліють своєї крові. А чи коли їм хто допоможе — здається, що такого не буде...

— Я сподіюся, — сказав бурмістр Лібенберг, — що може завтра розпочнеться рішача битва і маю повну надію, що при допомозі ваших геройських військ, Відень буде свободний. — Herr Koltshicky! Herr Koltshicky, ви будете перший представлений до нагороди, а тимчасом ця міська кам'яниця, що в ній міститься ваша каварня, буде від нині вашою власністю, щоби ви мали де голову склонити...

Це сказавши, виняв з торбинки якесь письмо, віддав Юркові до рук і пішов...

На третій день по віденській побіді явився в Юрковій каварні офіцер від гр. Штаремберга, запитав, на яку він числить воєнну добычу, зіставлену величезній кількості кругом Відня?

Юрко, подумавши хвилину, відповів скромно: — Я на воєнну добычу не ласий... і ніколи не був на неї ласий... Але я чув, що там Турки оставили великанські припаси кави. Коли це тут нікому не потрібне, я прийму це, щоби не змарнувався дар божий...

Граф Штаремберг здивувався скромності Юрка і якось дивно рушив раменами...

На другий день на 100 фірах привезено Юркові всю каву і зложено в обширних магазинах його величавої кам'яниці, яку йому вдячні Віденці подарували.

Коли відгомін воєнних подій пересунувся на схід, а життя у Відні уложилось в природне русло, цісар Леопольд з тріумфом побідника вернув до Відня, де на стало замешкав зі своїм двом.

Відень з дня на день вертав поволі до нормального життя. Після благодарних богослужень, наступили відзначення заслужених коло оборони міста. На перше місце виринула особа Юрка Франца Кульчицького.

Цісар Леопольд відзначив Юрка найвищим тоді орденом. По богослуженню у церкві св. Степана, зійшлись у цісарськім замку найвищі державні достойники і там серед величезного здвигу народа прийнято йому орден. Цісар визначив йому досмертну пенсію і потвердив даровану містом кам'яницю, на заведення першої турецької каварні.

Юрко розширив значно свою каварню, яка приносила йому великі доходи... За його приміром пішли другі Віденці і позакладали нові каварні, бо одна для так великого міста, для цісарської столиці, показалаь за тісною. На памятку заложення першої каварні у Відні Юрком, пішло в звичай, що в кожній віденській каварні висить до нині портрет Юрка, а одну з вулиць у Відні названо вулицею Кульчицького.

Кава стала улюбленим напитком Віденців і звідси розширилася по цілій Європі.

XLIX.

Пильнуючи своєї каварні, Юрко протягом кількох літ доробився великого маєтку. Закупив за ощаджені гроші нову гарну кам'яницю.

Правою рукою Юрка був його слуга і найліпший друг — Юрко Михайлович, благочестивий Серб. Він при Юрку доробився своєї власної каварні.

Приятелі Юркові не давали йому спокою, на-
мавляли його оженившись...

— Шкода вас, — Herr Koltshicky — ка-
зав до нього старий випробуваний друг Екман. —
Ви 33-літній мушина, пристойний, свіжий на лиці
як рожа, ви повинні одружитись. На що вам са-
мому цього маєтку? Кому його оставите? Для ко-
го працюєте?

— За вас, Herr Koltshicky, піде ще молода,
15-літня дівчина, ви вродливий, гарний красавець...
Не знати по вас цілком, що ви стільки горя на сві-
ті зазнали...

— І я це кажу, — заговорив Юрко Михайлович,
що недавно одружився з гарною Сербкою. —
Шкода ваших літ, пане Кульчицький. Тепер воєн
не буде. Турок далеко за Дунаєм. Боеград, око
Сербів, в руках нашого цісаря... Длячого оден як
палець сидите на тих скарбах? Чи не ліпше одру-
житись, завести господарство, буде з чого жити, буде
також що діточкам лишити — а тоді, побачите,
охота до дальшої праці у вас збільшиться.

Юрко слухав цієї принуки мовчки, від часу до
часу кивав лише головою на знак, що вповні по-
діляє гадки своїх вірних приятелів.

Коли оба відкрили йому свої пляни, а то: Юрко
Михайлович зачав промавлятися, щоби брав сест-
ру його жінки, гарну Сербинку, а Екман хотів йо-
го зблизити до своєї красної кузиночки, Юрко по-
дякував за зичливість і сказав своє слово:

— Дорогі мої вірні, випробувані приятелі. Я
знаю, що кожний з вас рад би мені неба прихи-
лити, за що я вам обом щиро дякую. Я не можу
вашим родичкам нічого закинути, знаю їх, обі чес-
ні дівчата, але, знаєте, мені так жаль першої своєї

жінки, що я, як лише ожениюся, то лише з її сест-
рою.. Бо найпершим моїм обов'язком є це, щоби
подружитись з дівчиною того самого народу, з
якого я вийшов.

— Ваша перша жінка була Турчинка, о скіль-
ки я знаю, — сказав Михайлович.

— Ні, Юрку вона була Українка — з тих самих
сторін родом, звідки і я... Лише случайно в туре-
цьким гаремі родилась...

ЕПІЛОГ.

Юрко здав свою каварню на своїх випробува-
них друзів Михайловича й Екмана і відїхав до
своїх рідних Кульчич...

Двадцять літ не був дома. Виїхав молодцем, а
вернув доспілим мущиною, в німецькій одязі, ма-
ючи 33 роки.

Батько його не пізнав, а мати відчула в ньому
сина і крикнула на ціле горло:

— Юрчику мій золотенький! Синку мій найдо-
рощий! — І кинулась йому на шию...

Юрко довідався від батьків, що Андзя ждала
на нього десять літ і опісля вийшла заміж за шлях-
тича Ступницького. Але шасливого пожиття не
було... Він вибрався на війну під Відень під про-
водом полковника Менцінського і там згинув. —
Тепер трапляються їй другі женихи, але вона не
хоче виходити, бо з небіжником не була шаслива

— мав завадіяцьку натуру...
Вістка про поворот Юрка рознеслася скорим
відгомонам по цілій Самбірщині. Всі шляхоцькі

присілки заговорили про нього... Всі давні товариші давнішого подвигу на Конанінських спішили з усіх присілків побачити Юрка, ним натішитися, розвеселитись, всі хотіли почути його могутнє слово, котрим всіх приковував до своєї особи...

Слава про подвиг під Віднем якогось Кульчицького, була усій шляхті знана. Сам король Собеський і його придворні розказали про геройське діло свого земляка, котрий цілу Польщу окрив вічною славою...

Слава про подвиг цього Кульчицького дійшла і до Кульчиць.

Чув про те також батько Юрка, чув про це і о. Евфимій, але нічого не знав, котрий то з Кульчицьких був таким героєм.

Здогади падали на різні особи...

Чи то один з Кульчицьких вийшов у світ? Чи один пішов світами у чужі краї?

Але ніхто не смів думати, що тим героєм є якраз Юрко — тимбільше, що Юрко пішов на Січ... Де Січ — а де Відень?!...

Длятого всі мовчали. Доперва тепер розяснилося всім, хто був наш Юрко!

Юрко розказав батькам про своє 12-літнє скитання по світі — а як згадав, що матір юного жінки була мама Андзі — батьки його охнули з подиву!!...

— Ах, Господи! Якіж великі, які непонятні Твої діла?! — сказав старий о. Евфимій. — Господи милосерний, приймай до царства небесного душу цієї великої праведниці!...

По кількох днях вибрався Юрко до Гордині до п. Івана Федьківича Гординського — вибрався у відвідини до Андзі...

Юрко, відчинивши двері до світлиці, сказав:

Мир домові цьому! Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки! — відповів пан Гординський — і вдивився глибоко в Юрка. Вкінці відозвався:

— Як би я не чув, що ти приїхав, був би я тебе ніколи не пізнав — у тім німецькім одязі!...

Змужнів, мущина тугий з тебе — та нівроку — 12 літ минуло!...

— А деж Андзя? — запитав Юрко.

— Зараз прийде, пішла переодягнутись.

Небаром появилась в дверях розкішна жінка, з буйним як лен волоссям і вдумчиво подивилась на гостя, якби гляділа у своїй пам'яті давного молоденького Юрка і крикнула:

— То ти — Юрчику?

— То ти — Андзю?

І кинулись собі в обійми...

На другий день прибули до Гордині всі товариші Юркові на гарно вистроєних конях.

Прибули всі Кульчицькі, всі Гординські, Білинські, Городиські, Ортинські, Монастирські, Баранецькі, Луцькі, Ступницькі, Сілецькі, Винницькі, Погорецькі, Матківські, прибули з дальших сторін Лінинські, Турянські, Терлецькі, Чайківські, прибули з гір Ільницькі, Височанські, Комарницькі, — і голосними окликами заявили, що приїхали на Юркове весілля...

Попривозили з собою весільні колачі, короваї, книші... Дехто привіз барилку з медом, дехто з вином — і голосно заявили, що довше на весілля

ждати не будуть. Спровалили музику і розпочали танці...

Того самого вечера відбулося вінчання Юркове і Андзі. О. Евфимій у своїй річі до новоженців звернув увагу на їх обовязки зглядом Бога, Церкви і свого Народу, і зі сльозами в очах просив їх і в далекій чужині не забувати на свою Церкву і свій Народ, а судьбою їх все печалитися і помагати їм. Весільні забави відбулися на переміну в Гордині і Кульчицях; серед великої радості повних два тижні...

Шляхта вносила оклики і пила здоровля в честь молодих, за здоровля родичів, о. Евфимія, за здоровля цілої української шляхти, за здоровля короля Собеського і нововибраного Гетьмана Мазепи та його сильної монархічної влади, за здоровля цілого українського народу...

По весіллі, Юркові товариші відпровалили молоду пару на гарно пристроєних конях через карпатські гори аж до Відня...

Віденці оваційно приймали молоду пару, оточену прегарною козацькою бандерією, та вносили оклики: *Hoch unser lieber Bruderherz! Hoch seine Gemahlin! Hoch ukrainsche Kosaken* — і впровадили всіх до Юркової каварні, де серед загальної радості закінчилося Юркове весілля!...

КІНЕЦЬ

Писано в Самборі. Кульчицях,
в зимі, в 250-ті роковини облоги Відня.

І. Ф.

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗДАНИЕ

Иван ФИЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦКИЙ — ГЕРОЙ ВЕНЫ

Львов

Малое предприятие «Слово»
(На украинском языке)

Художний редактор Козак О. М.
Технічний редактор Федас І. Г.
Коректор Іванова Г. І.

ИБ № 005

Здано до складання 17. 04. 91. Підпис. до друку 07. 08. 91. Папір друк. № 2. Вис. друк. Умовн. друк. арк. 9,67. Умовн. фарб. відб. 9,9. Обл.-вид. арк. 9,24. Тираж 20 000 прим. Вид. № 5. Зам. 1038. Ціна 9 крб. 50 к.

Видавництво «Слово»
290000 Львів, вул. Університетська, 1

Друкарня видавництва «Радянське Закарпаття»
294006, Ужгород, вул. Гагаріна, 42/1.

Филипчак І.

Ф53 Кульчицький — герой Відня. — Львів: Слово. 1991. — 240 с.
ISBN 5-7707-1659-2

Повість І. Филипчак — це захоплююча розповідь про Ю. Кульчицького, який відіграв значну роль у розгромі турків під стінами Відня. Життя Ю. Кульчицького було сповнене надзвичайних пригод — зі свого села Кульчиць, що на Львівщині, він потрапляє на Січ, потім — турецький полон, мандрівка до Відня, героїчний вчинок під час облоги Відня, відкриття першої кав'ярні в столиці Австрії.

Для широкого кола читачів.

Ф 4702640101—002
А 84(04)—91 БЗ 18-15-91

ББК 84Ук

У МП «Слово» у 1991 р. вийдуть книги:

«Українські січові стрільці» (1914—1920). Фотоальбом. — Львів: «Слово». 1991 (IV кв.) — 20 арк. 50 000 прим. 25 крб.

Фотоальбом, який побачив світ у Львові 1935 року і був підготовлений на відзначення двадцятирічного ювілею створення Українського січового стрілецтва (УСС), містить унікальні фотографії, що супроводжуються детальними науковими коментарями. Ілюстрації дають змогу ознайомитися не тільки з героїчними змаганнями УСС, але й суворими буднями борців за незалежність і волю України. Для багатьох читачів знайомство з книгою стане зустріччю зі своїм дідом чи прадідом, який він зможе віднайти на фотографії. Видання стане вагомим внеском у справу відродження однієї зі славетних сторінок України.

Для всіх, хто цікавиться історією України.

Замовлення на адресу: 290007, Львів, вул. Менцинського, 1, книгарня «Книга — поштою».

«Україна в цікавих фактах. Книга рекордів України». Г: О. Маценко. — Львів: «Слово», — 10 арк. 50 000 прим. 7 крб. 50 коп. (IV кв.).

Довідник містить багато звичайних і незвичайних, але цікавих і дивовижних фактів з життя людей та історії України, про явища природи та досягнення в науці, мистецтві, спорті. Книга допоможе довідатися, де на Україні розташовані найвищий водопад і найглибша шахта, хто є рекордсменом серед довгожителів і наймолодшим студентом, яке періодичне видання в республіці має найбільший тираж і хто автор найдовшого листа.

Для читачів різного віку, професій і уподобань, може стати настільною книгою для аматорів ігор, що розширюють світогляд, і всіх допитливих шукачів цікавого і нерозвіданого.

Замовлення на адресу: 290007, Львів, вул. Менцинського, 1, книгарня «Книга — поштою».